

N. T. G. 200
I. MIHĂILESCU
M. EREMIA

SOCIOLOGIE JURIDICĂ

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota

1298782

Inventar

00452397

N. POPA · I. MIHĂILESCU · M. EREMIA

SOCIOLOGIE JURIDICĂ

**Tiparul s-a executat sub cda 346/1997
la Tipografia Editurii Universității din București**

NICOLAE POPA

IOAN MIHĂILESCU

MIHAIL EREMIA

SOCIOLOGIE JURIDICĂ

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
– 1997 –

BIBLIOTECA DE CIINȚĂ UNIVERSITARĂ

510.01

COTA

11 228782

B.C.U. București

C 04523 97

Redactor : Ion MIHAI
Tehnoredactare computerizată : Constanța TITU

© Editura Universității din București
Șos. Panduri, 90-92, București – 76235; Telefon: 410.23.84

ISBN 973 – 575 – 159 – 3

CAPITOLUL I

DREPT ȘI SOCIETATE

§1. Considerații preliminare

Afirmându-și esența socială, dreptul se constituie ca principală modalitate de organizare a societății¹.

Dacă dreptul este cel care statuează asupra celor mai importante aspecte ale organizării în societate, totuși, dreptul nici nu dorește și nici nu ar putea să normeze totalitatea comportamentelor sociale.

Disponând, prin vocație, de APETITUS SOCIETATIS, individul se manifestă prin comportamente diverse și complexe, iar derularea acestora presupune reglementare care se realizează prin intermediul dreptului, moralei, religiei etc. În cadrul sistemului de norme sociale, norma juridică ființează ca reper principal.

Fiind bazat pe recunoașterea colectivă, dreptul realizează organizarea societății nu doar în calitate de modalitate organizatorică dar și ca scop (ce este totdeauna prioritar altor scopuri sau finalități sociale).

Analiza de tip juridic realizată asupra societății evidențiază că toate fenomenele juridice sunt fenomene sociale. Totodată dreptul produce reverberații și asupra altor comportamente sociale. Astfel,

¹ UBI IUS IB SOCIETAS

sistemul relațiilor ce se formează în societate reprezintă efectul reglementării prin intermediul diferitelor norme, în baza cărora individul sau grupul social identifică și realizează obiectivele propuse (scopuri și finalități). În general, toate tipurile de activitate umană sunt supuse - într-un fel sau altul - acțiunii de normare socială, în sensul că ele nu se pot desfășura neorganizat, fără să se subordoneze unor scopuri sau criterii care-și găsesc prefigurarea într-un sistem de principii și de norme².

Totodată, în cadrul sferei comportamentelor sociale supuse normativității, numai o parte sunt reglementate direct prin norme juridice. Ca reper principal pentru organizarea societății, juridicul³ asigură nu doar fundamentul acestei activități dar contribuie și la realizarea configurației celorlalte raporturi sociale.

Considerând factorul uman ca fiind zona centrală de interes pentru reglementarea juridică⁴ avem în vedere faptul că omul nu acționează izolat, ci totdeauna ca individ aflat într-o anumită societate. Relațiile umane sunt relații intrasociale; ele generează o serie de raporturi între diverși indivizi, într-un cadru social dat⁵.

Organizarea societății prin intermediul dreptului se sprijină pe valorile⁶ consacrate de societate dintre care dreptul recunoaște unele ca fiind valori juridice. Dreptul evocă metamorfoza valorilor sociale în valori juridice, dar consacră totodată și sistemul valorilor ce provin numai din sfera dreptului⁷.

² NICOLAE POPA, *Prelegeri de sociologie juridică*, Tipografia Universității București, 1983, p. 101

³ "Ordre, justice, garantie des intérêts communs, protection des conditions vitales de la société, réalisation du bien commun ou de l'intérêt général, toutes ces expressions se sont vu reconnaître la vocation de donner un contenu à la finalité du juridique", EDMOND JORION, *De la Sociologie juridique*, Editions de l'Institut de sociologie, Université Libre de Bruxelles, p. 52.

⁴ În lucrarea "Teorie și Tehnică în procesul de creare a dreptului" A. NASCHITZ consideră factorul uman ca factor de configurare a dreptului.

⁵ N. POPA, *op. cit.* pag. 97-98.

⁶ N. Popa, *op. cit.* pag. 97-98.

⁷ Monique și Roland Weyl explică dreptul ca revelator de realități sociale, *Révolution et perspectives du droit*, Ed. Sociales, Paris, 1974, p. 137.

Prin fenomenul juridic societatea realizează partea esențială a organizării și lasă, în același timp, câmp liber manifestării comportamentului social. Modul în care evoluează societatea precum și modalitățile de manifestare a fenomenului juridic vor constitui pentru drept indiciile principale ale eficienței sale.

Juridicul desemnează acea regulă de drept care exprimă cel mai bine comportamentul subiectului de drept; prin intermediul juridicului se întruchiează⁸ complexitatea relațiilor din societate și se reflectă diversitatea și complexitatea sub care acestea se manifestă.

În înțelegerea raporturilor existente între drept și societate este semnificativă remarcă - făcută de reputatul profesor Mircea DJUVARA - conform căreia dreptul nu se reduce numai la dreptul pozitiv, că sfera de existență a dreptului antrenează, prin rezonanță, și alte sfere sociale⁹.

§2. Fenomenele juridice și fenomenele sociale

Percepția juridică a realității impune, ca un prim pas, identificarea fenomenelor juridice, demarcație ce permite să stabilim nu doar domeniul de acțiune al dreptului în societate dar și corelațiile care se manifestă între drept și alte sfere normative ce acționează în societate. Dincolo de spațiul normativ juridic se constituie alte componente ale normativității sociale, iar pe de altă parte se derulează comportamente sociale ce nu interesează sfera normativă.

⁸ "Structurându-și interesele și stabilindu-și strategia de acțiune, individul intră în diverse legături sociale. În acest fel, acțiunile individului și relațiile lui generează societatea, iar relațiile sociale instituționalizate, obiectivate, devin - apoi - forțe modelatoare ale determinațiilor calitative ale indivizilor", N. Popa, op. cit., p. 136-137

⁹ "Cred a putea afirma că există drept și în afară de dreptul pozitiv și că întreg dreptul nu se reduce numai la normele puse în mod expres de dreptul pozitiv.", MIRCEA DJUVARA, *Drept și drept pozitiv*, extras din revista „Analele Facultății de Drept”, anul II, nr. 1, Tipografia ziarului Universul, BUCUREȘTI, 1940.

Față de aceste distincții și în funcție de criteriul juridicității, se poate realiza următoarea clasificare:

- a) fenomene juridice;
- b) alte fenomene care implică normativitatea socială;
- c) fenomene și fapte sociale.

Această clasificare ține cont de locul și rolul fenomenelor pentru organizarea prin drept a societății, de modul de impunere a comportamentelor în societate, de interesul pe care îl reprezintă, de prezența sancțiunii și tipul acestei sancțiuni, de finalitatea socială sau de scopul evocat.

Este important de relevat că fenomenele juridice¹⁰ comportă permanente interferențe cu celelalte fenomene sociale - UBI SOCIETAS IBI IUS - că fără valorificarea acestor interferențe dreptul nu s-ar putea realiza deplin.

¹⁰ “Tous les phénomènes juridiques peuvent être regardés comme des phénomènes sociaux, parce que même un sentiment purement solitaire du droit implique une latence de la société, un droit robinsonien ne pouvant se concevoir”, Jean CARBONNIER, *Sociologie juridique*, P.U.F., Paris, 1978, p. 174

CAPITOLUL II

SOCIOLOGIA JURIDICĂ

Știință de graniță între drept și sociologie

§1. Aspecte generale despre sociologie

Sociologia este știința care se ocupă cu studiul societății omenеști, adică studierea “formelor de coexistență sau conviețuire umane și a fenomenelor care se ivesc și se dezvoltă din această împrejurare¹¹; ea studiază “totalitatea relațiilor sociale existente în societate”¹².

Sociologia s-a dezvoltat ca teorie a societății cu destul de puțin timp în urmă, în raport cu alte științe sociale, deși preocupări sociologice putem constata în lucrări aparținând unor titani ai gândirii universale (Aristotel, Platon, Cicero, Montesquieu etc.). Sociologia se constituie ca disciplină științifică aproximativ cu un secol și jumătate în urmă.

Cel care folosește pentru prima dată termenul de *sociologie* este Auguste Comte, în anul 1839. În tabloul științelor alcătuit de el, sociologia era așezată la sfârșitul clasificării științelor, considerându-o știința cu gradul de complexitate cel mai ridicat.

¹¹ TR. HERSENI - *Prolegomene la teoria sociologică*, Ed. științifică, Buc., 1969, p. 5; *Sociologie*, Ed. științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 37.

¹² Miron CONSTANTINESCU, *Introducere în sociologie* - Note de curs, partea I, C.M.U.B., 1971, p. 6.

Deși cu o istorie scurtă în urmă (sau poate că tocmai de aceea!) sociologia a suportat numeroase “asalturi” - de la contestarea sa vehementă, pe motiv că nu-și găsea un obiect adecvat și nici o definiție stabilă, până la îmbrățișarea fără rezerve și încercarea de extindere exagerată a obiectului de studiu¹³.

Dezvoltarea socială puna în fața științelor clasificarea unor probleme deosebit de complexe, care necesitau o aplecare mult mai stăruitoare spre studiul implicațiilor sociale ale proceselor economice în continuă prefacere. Sociologia era chemată să umple un mare gol lăsat de pozitivismul științific. Are dreptate Theodore Caplaw când afirmă că: “din punct de vedere istoric cea dintâi preocupare a sociologiei a fost studiul evoluției sociale, dar rațiunea de a fi a sociologiei și mijlocul prin care a ajuns să fie un subiect academic respectabil a fost studiul problemelor sociale - viciul, crima și mizeria¹⁴” - chiar dacă nu împărțăm ordinea “clasificării” problemelor sociale făcută de autor sau convingerea că ea ar fi limitativă.

Din momentul conturării sale ca disciplină științifică și până spre jumătatea secolului nostru sociologia s-a manifestat (mai mult) pe planul pur speculativ. Treptat, în special după primul război mondial, acest plan este abandonat în favoarea unei cercetări a faptelor reale, a proceselor sociale. Se poate constata chiar și o “revizuire” a sistemului de concepte și categorii cu ajutorul cărora faptul real să poată fi gândit.

S-a considerat - și credem că nu fără temei - că mozaicul de tendințe și orientări sociologice¹⁵ ca și căutările continui în privința precizării obiectului sociologiei¹⁶ se datorează faptului că sociologia

¹³ A se vedea pe larg studiile cuprinse în *Sociologia Militans, Obiectul sociologiei*, vol. I, Ed. științifică, Buc., 1968.

¹⁴ Th. CAPLAW - *The Sociology of Work*, Minnesota Univ. 1964, p. 31.

¹⁵ P. A. SOROKIN, *Sociology of yesterday, today and tomorrow*, în „American Sociological Review”, nr. 6/1965.

¹⁶ Sociologul H. Culea a numărat nu mai puțin de 52 de definiții ale sociologiei. Vezi H. Culea, *Cunoașterea sociologică*, Ed. Academiei, Buc., 1976, p. 51-52.

are ca obiect de studiu un fenomen atât de complex, și anume, societatea, fenomen supus continuu influenței transformatoare a factorilor săi constitutivi.

§2. Istoric al sociologiei juridice.

În comparație cu dreptul, care dispune de o prestigioasă istorie desfășurată de-a lungul mileniilor, sociologia juridică s-a constituit ca știință de sine stătătoare relativ de scurtă vreme¹⁷, deși preocupări în direcția stabilirii legăturilor dreptului cu societatea și cu mediul natural întâlnim încă din cele mai vechi timpuri. Astfel, *Aristotel, Platon, Cicero, Hobbes, Montesquieu, Grotius, Leibnitz* etc. au fost interesați în a găsi o posibilă corespondență a legilor cu lumea exterioară. Montesquieu concepea chiar “spiritul legilor” în relațiile dintre oameni și dintre aceștia și mediul înconjurător, definind legile ca raporturi necesare decurgând din natura lucrurilor.

Explicația apariției târzii a sociologiei juridice rezidă într-o serie întregă de împrejurări¹⁸. Mai întâi ar trebui să amintim orientarea pozitivistă și legalistă a științei juridice, preocupată, mai ales, de cercetarea structurii tehnice a dreptului, a conținutului său specific și a mecanismului său de funcționare. Explicația ar mai putea fi căutată și în ceea ce s-ar putea numi raporturile dintre juriști și sociologi, raporturi care ne transportă spre un teren pe care joacă un factor de natură subiectivă. La început, și juriștii și sociologii au crezut că cealaltă disciplină ar putea fi o primejdie pentru propria lor știință.

¹⁷ Vezi: M. MANOLESCU, *Teoria și practica dreptului*, Buc., 1946; E. SPERANȚIA, *Introducere în filosofia dreptului*, Cluj, 1946 și *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj, 1936; L. P. MARCU, *Unele considerente privitoare la obiectul și metoda sociologiei juridice*, în Revista „Studii și cercetări juridice”, nr. 1/1975; H. LEVY-BRUHL, *Sociologie du Droit*, P.U.F., Paris, 1971; J. CARBONNIER, *Sociologie juridique*, Paris, 1972; G. GURVITCH, *Sociologie du droit*, în *Traité de Sociologie*, P.U.F., Paris, 1963; R. TREVES, *Introduzione alla sociologia del diritto*, Roma, 1977.

¹⁸ M. MANOLESCU, *op. cit.*, p. 276 și urm.

Într-adevăr, sociologia nu avea de înfruntat o “oarecare” știință, ci o știință juridică temeinic și îndelungat constituită, o știință care domina și impunea prin individualismul și liberalismul său, prin principiile sale eterne.

Sociologii se temeau - pe bună dreptate - că gândirea juridică metafizică putea fi periculoasă în tentativa lor de a constitui o știință a societății și de a determina recunoașterea unei explicații sociale pentru formarea și transformarea dreptului.

Pe de altă parte, pentru juriștii epocii respective - care erau: idealisti, jusnaturaliști, individualiști - sociologia aducea un punct de vedere complet nou, care muta centrul de greutate al analizei de la normă la societate.

Neînțelegerile dintre juriști și sociologi au fost la început foarte mari iar suspiciunea reciprocă. Astfel, sociologii au început prin a ignora dreptul sau chiar a-l contesta. Auguste Comte, mergând pe o asemenea linie de gândire, exclude știința dreptului din rândul științelor (negăsindu-i loc în tabloul științelor prezentat de el).

De partea cealaltă, juriștii, de pe pozițiile străvechii și prestigioasei lor științe, au răspuns - în stil caracteristic - disprețuind și ironizând sociologia ca disciplină ce nu-și caută la nesfârșit doar definiția dar și obiectul.

Desigur, faptele nu puteau să rămână și n-au rămas la un asemenea stadiu. Ultimele decenii ale secolului trecut au înregistrat încercări de constituire a sociologiei dreptului¹⁹. Între cei citați ca fiind primii care s-au ocupat de noua disciplină se numără: A.M. POST, C.P. CHIRONI, D. ANZILOTTI, H. SINTZHEIMER, G. TARDE, E. DURKHEIM, E. ERLICH etc.

Mai târziu, în special după primul război mondial putem constata numeroase studii de sociologie juridică sau de metodologie, datorate unor cunoscuți juriști sau sociologi, cum ar fi: J. KRAFFT, G. CORNIL, M. HAURIJOU, J.N. TIMACHEFF, F.W. JERUSALEM, G. GURVITCH, H. LEVY-BRUHL etc.

¹⁹ Vezi L. P. MARCU, *op. cit.* p. 41.

Apropierea dreptului de sociologie și colaborarea dintre juriști și sociologi s-a realizat în condiții specifice și anume:

- mai întâi sociologii au trebuit să recunoască faptul că preocupările de sociologie juridică sunt cele mai vechi dintre toate preocupările sociologice;
- la rândul lor juriștii au observat și, treptat, au acceptat caracterul de știință socială al disciplinei lor.

Întâlnirea propriu-zisă dintre sociologie și drept s-a datorat următoarelor împrejurări:

1) sociologia, între timp, avansase, devenise alta decât cea pe care o ironizau juriștii - și chiar dacă nu se stabilise asupra unei definiții, își găsisse, în orice caz, un obiect de studiu;

2) știința juridică făcea eforturi să iasă din tiparele pozitivismului, căutând legături ale dreptului cu societatea;

3) s-a probat că o cooperare dintre sociologie și drept poate fi reciproc fructuoasă.

În aceste condiții juriștii au început să studieze societatea, viața socială a dreptului, iar sociologii, aplecându-se tot mai stăruitor asupra studiului fenomenului juridic, au înțeles că dintre toate fenomenele sociale (morale, religioase, ale spiritului etc.) fenomenul juridic se impune cu precădere ca fiind cel mai caracteristic din punct de vedere social. În această ordine de idei este semnificativ faptul că unul dintre cunoscuții sociologi și anume BOUGLÉ, afirma că pe casa sociologiei ar trebui să se scrie: «Aici nu intră cine nu este jurist!». Trebuie să recunoaștem, afirmația este măgulitoare pentru noi, juriștii.

Se pare că, primul care a întrebuințat termenul de *sociologie juridică* a fost ANZILOTTI, în anul 1892, în lucrarea sa “La filosofia del diritto e la sociologia”.

În anul 1913, juristul german Eugen ERLICH publică lucrarea “GRUNDLEGENG DER SOZIOLOGIE DES RECHTS” („Baza sociologiei dreptului”). În această carte, Erlich - adept al “liberului drept” - fundamentează necesitatea unei cercetări mai cuprinzătoare a realității juridice, ce nu se poate reduce numai la studiul normelor și instituțiilor juridice, fiind necesare cercetări în plan vertical, în adâncime; în acest fel trebuie pus în evidență “dreptul viu”.

În România, între primele preocupări sociologice juridice sunt citate: lucrarea lui C. STERE "Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept - studiu sociologic și juridic" (1897); volumul I al cărții autorului D. COMȘA "Scrieri de drept, Economie politică, Finanțe și Sociologie" (1913).

După primul război mondial se înregistrează preocupări mult mai susținute, datorate în special, activității științifice a profesorilor: Mircea DJUVARA, Eugeniu SPERANȚIA, Al. VĂLIMĂRESCU, D. DRĂGHICESCU, Octavian IONESCU, precum și activității de cercetare a realității sociale desfășurate de școala sociologică de la București, care a stimulat și analiza manifestărilor juridice, antrenând în investigații și o seamă de juriști cunoscuți.

Pentru a ilustra asemenea preocupări ne vom referi pe scurt la câteva din ideile vehiculate în sociologia juridică, prin intermediu lucrărilor unora dintre autorii semnați mai sus.

Astfel, Mircea DJUVARA, jurist cunoscut mai ales prin scrierile sale de Enciclopedie juridică și Filosofie juridică (de formație filosofică idealistă, neokantiană) susține că dreptul coordonează activitatea socială și de aceea orice studiu al realității sociale nu se poate face fără studiul dreptului. Valorile juridice sunt considerate un cadru necesar în care se agită toată viața socială; ele se află în vârful ierarhiei relațiilor sociale.

Mircea DJUVARA pledează pentru existența sociologiei juridice²⁰ ca o disciplină cu fizionomie proprie²¹ care să studieze legătura juridică ce constituie baza unei realități sociale de care societatea nu se poate dispensa.

Eugeniu SPERANȚIA, un alt teoretician și filosof al dreptului, s-a pronunțat hotărât pentru existența sociologiei dreptului ca o știință (dispunând de un obiect specific).

²⁰ M. DJUVARA, *Drept și sociologie*, în "Omagiul profesorului D. Gusti", Arhiva pentru știință și Reformă Socială, anul XIV, 1936, p. 15.

²¹ M. DJUVARA, *Explicații suplimentare despre raporturile între drept și sociologie*, „Analele Facultății de Drept” din București, anul IV, nr. 3-4, 1942.

“Viața socială - scria E. Speranția - în totalul ei, presupune «norme» și se poate reduce, în ultimă analiză, la fenomenul de creațiune și respectare a unor norme date de către un număr de cunoștințe comunicate, așa încât, cea mai nedesmințită lege a vieții sociale este aceea că «societatea creează legi»²². El concepe dreptul ca o realitate de ordin social, spiritual, ca “o condiție a vieții sociale”²³.

Societatea a înregistrat un mare pas înainte, în momentul în care s-a ridicat de la nivelul unui pragmatism cutumiar la o treaptă juridică științifică, exprimată cu deosebire în norme de drept.

Aria de cuprindere a cercetărilor sociologice a problemelor de drept trebuia să fie, în concepția sa, foarte întinsă, vizând încadrarea fenomenului juridic în viața socială.

E. SPERANȚIA preciza că “domeniul de aplicare tehnică a teoriei sociologice este politica și, implicit, creațiunea dreptului”²⁴.

Mircea MANOLESCU susține caracterul de disciplină de contact și de cooperare al sociologiei juridice. Sociologia, știință socială generală, cercetează și manifestările juridice, ca manifestări ale realității sociale, iar știința dreptului este ea însăși o știință socială particulară²⁵.

Expresia înrudirii și cooperării celor două științe rezidă, susține M. MANOLESCU, în însăși existența sociologiei juridice. Sociologia juridică este o parte a sociologiei generale și anume aceea care cercetează manifestările juridice. Ea este, în același timp, o parte a științei juridice și anume aceea care studiază caracterul social al realității juridice. Prin aceasta, susține autorul, sociologia juridică nu este o disciplină autonomă, independentă, pentru că, pe de o parte, sociologia - ca știință a totalității vieții sociale - este una și indivizibilă (teoretic și sistematic vorbind), iar, pe de altă parte, știința Dreptului - ca știință a totalității realității juridice - este unitară și indivizibilă (deasemenea, teoretic și sistematic). Sociologia juridică îi apare

²² E. SPERANȚIA, *Introducere în Filosofia dreptului*, Cluj, 1946, p.505.

²³ E. SPERANȚIA, *Principii fundamentale de filosofie juridică*, Cluj, 1936, p. 213.

²⁴ E. SPERANȚIA, *Introducere în sociologie*, vol. II, Buc., 1944, p. 6.

²⁵ M. MANOLESCU, *Teoria și practica dreptului*, Buc., 1946, p.293.

autorului nostru ca o disciplină specială în sensul că ea cercetează realitatea juridică sub aspectul ei de realitate socială. Sociologia juridică dispune de obiect propriu de cercetare științifică, în sensul că ea specializează cercetarea sociologică a manifestărilor juridice și adâncește cercetarea juridică a realității sociale.

În plan orizontal și suprapus, sociologia juridică ar urmări - împreună cu metodologia juridică - dezvoltarea, ca atare, a științei juridice, a conceptelor, categoriilor, noțiunilor, principiilor etc., a formelor suprapuse de drept în legătură și cu alte asemenea forme.

În plan vertical, sociologia juridică aprofundează fenomenul juridic prospectând adâncurile vieții sociale, în legătură cu diferite elemente structurale, până la regăsirea substratului comun al manifestărilor societății.

“Așadar - conchide M. MANOLESCU - sociologia juridică se constituie ca disciplină nouă, cu obiect și cu metode proprii, și anume: din perspectiva Dreptului, ca o sociologie a Dreptului; iar din perspectiva Sociologiei ca o Sociologie specială a acelor fenomene sociale care sunt de natură juridică”²⁶.

Interesantă este viziunea autorului asupra evoluției Sociologiei Juridice: “Nu este exclus ca mâine, când concepția sociologică a dreptului va putea să domine spiritul științei sociale juridice, sociologia juridică să ajungă vedetă, să devină știința juridică propriu-zisă și generală, iar ceea ce este aceasta din urmă astăzi, să rămână atunci numai o disciplină specială în cadrul sociologiei juridice, o disciplină care să studieze mai îndeaproape acel fragment al realității juridice pe care-l constituie elaboratele de drept pozitiv.”²⁷.

§3. Sociologia dreptului sau Sociologia juridică ?

În diverse lucrări din domeniul dreptului și, deasemenea, în cadrul unor lucrări elaborate de sociologi sunt folosite două denumiri pentru a desemna această disciplină de studiu: sociologia juridică și, respectiv, sociologia dreptului.

²⁶ M. MANOLESCU, *op. cit.*, p. 294.

²⁷ M. MANOLESCU, *op. cit.*, p. 295

Din examinarea contextului în care sunt folosite aceste denumiri rezultă că, de cele mai multe ori, autorii nu au în vedere deosebiri calitative sau suprafețe sensibil deosebite care ar guverna întrebuințarea uneia sau a alteia din cele două denumiri.

Astfel, G. Gurvitch folosește alternativ fie denumirea de “sociologie du droit” (sociologia dreptului), fie pe cea de “sociologie juridique” (sociologie juridică); H. Levy-Bruhl folosește denumirea de “sociologie du droit”; J. Carbonnier pe aceea de “sociologie juridique”; E. Jorion uzitează, deasemenea, terminologia de “sociologie juridique”; R. Treves pe aceea de “sociologia del diritto” (sociologia dreptului); A. Podgorecki pe cea de „socjologii prawa” (sociologia dreptului).

Folosirea uneia sau a celeilalte denumiri nu este întâmplătoare, întrucât se dă conceptului de “sociologie juridică” o semnificație mult mai largă decât celei de “sociologie a dreptului”.

În opinia noastră denumirea de “sociologie juridică” este mai adecvată, întrucât reflectă mult mai bine obiectul de studiu al acestei discipline.

În domeniul juridic cercetările sociologice nu se pot opri doar la studiul dreptului - în accepțiunea de ansamblu de norme instituite sau sancționate de stat - aceste cercetări trebuind să studieze întreaga viață socială a dreptului, începând cu aspectele specifice ale rolului conștiinței juridice, continuând cu fixarea cadrului social de referință al normelor de drept, cu sublinierea rolului factorilor de configurare ai dreptului, cu studierea atitudinii cetățeanului ori a funcționarului public față de lege și - nu în ultimul rând - cu verificarea modului în care se realizează în societate dreptul, cu studierea efectelor sociale ale dreptului, a modului în care dreptul realizează o modificare reală în societate.

Sociologia juridică trebuie să delimiteze întinderea juridicului în raport cu celelalte dimensiuni ale societății, să stabilească contingentele juridicului cu sferile politice, morale, economice etc. De asemenea, sociologia juridică trebuie să verifice, prin modalități și tehnici specifice, ce se întâmplă cu normele dreptului din momentul

în care ele coboară de pe respectabilul soclu teoretic și “se amestecă” în existența oamenilor; ce câștigă ele și ce pierd în procesul confruntării cu necesitățile reale ale vieții, cu permanentul progres parcurs de societate²⁸.

Dreptul își afirmă esența sa în societate (într-o societate determinată istoric). Pentru aceasta toate fenomenele juridice sunt fenomene sociale.

În ultimele decenii, literatura juridică s-a îmbogățit cu numeroase lucrări privind funcția legii, imaginea justiției, administrarea justiției, conștiința juridică etc.

Considerăm că este necesar ca sociologia juridică să extindă cercetarea științifică în sensul cuprinderii tuturor fenomenelor ce angajează un element de drept (chiar dacă, aparent, acesta este puțin evident). Sociologia juridică trebuie să-și verifice competența și să-și afirme vocația de cercetare și cât privește aceste fenomene, denumite fenomene juridice secundare - spre exemplu: responsabilitatea, statutul și rolul individului etc.

§4. Sociologia juridică și Sociologia generală

Cât privește un anumit aspect, fiică a Sociologiei, Sociologia Juridică a primit o bogată moștenire conceptuală și metodologică din partea acesteia. Mare parte din metodele sale nu sunt decât adaptări ale metodelor sociologiei la studiul particular al dreptului.

Un număr de concepte de care se folosește Sociologia Juridică (constrângerea socială, controlul social, rolul și statutul individului etc.) sunt concepte ale sociologiei generale asupra cărora ea a pus, pur și simplu, un accent de drept. Chiar unele noțiuni care corespund unor fenomene (sau instituții) pur juridice - de exemplu familia conjugală, deosebirea proprietății și a puterii etc.) au fost analizate de multă vreme în sociologia generală.

²⁸ Nu toate fenomenele sociale, însă, sunt fenomene juridice; a se vedea și lucrarea *Sociologie juridique* elaborată de prof. J. CARBONNIER

În altă ordine de idei se poate observa că Sociologia generală recunoaște mai greu ceea ce a primit sau ar putea să primească de la Sociologia Juridică.

E. Durkheim îi sfătuia pe sociologi să observe regulile de Drept, văzând în acestea fapte pregnant sociale. Însă, așa cum apreciază profesorul J. Carbonnier, acest sfat a fost adesea uitat chiar și în Sociologia Juridică.

Este foarte posibil ca prin teoria probelor Dreptul să fi furnizat concluzii extrem de utile Sociologiei.

În privința raporturilor dintre sociologia generală și sociologia juridică se poate accepta punctul de vedere că între aceste discipline științifice există o diferență specifică.

Astăzi este admis, în general, un punct de vedere potrivit căruia Sociologia Juridică este o disciplină care nu se suprapune nici Științei Juridice și nici Sociologiei. Totodată prin sistematizarea regularităților pe care le descoperă desăvârșește cercetarea fenomenelor juridice și în scopul organizării, dezvoltării și realizării unei bune politici legislative.

Ocupându-se cu studiul fenomenelor sociale, în totalitatea și în generalitatea lor, Sociologia generală oferă o temeinică bază de plecare sociologiei juridice, în scopul cercetării realității juridice.

Trebuie să facem precizarea că, obiectul Sociologiei Juridice nu-l poate constitui decât abordarea juridică a realității sociale, iar în acest sens, cunoștințele sale nu pot fi substituie prin cunoștințele altor științe sociale. Ipotezele pe care le formulează și pe care le verifică Sociologia Dreptului sunt, cel mai adesea, luate din experiența juridică. Datorită acestui aspect ponderea cercetărilor sociologice în domeniul juridic se situează pe coordonatele dreptului, iar cei care întreprind o astfel de cercetare au nevoie de o temeinică pregătire juridică. Astfel, pentru a proceda la analiza unor importante documente juridice (texte legislative, acte notariale, hotărâri judecătorești etc.) nu este suficient să ne folosim numai de metode cantitative (cum ar fi analiza de conținut), bine cunoscute sociologilor, ci este necesar să se utilizeze mai ales metode tradiționale - ale interpretării juridice, bine cunoscute

jurisților. Deasemenea, pentru a putea utiliza cu succes chestionarul sau interviul în domeniul sociologiei juridice este necesar a se poseda limbajul tehnic juridic.

Puternic influențată de sociologia americană, sociologia juridică din Europa occidentală se dezvoltă, în ultimul timp, mai ales în câmpul empirismului. Această orientare este și teoretizată. Astfel, cunoscutul autor italian Renato Treves susține că atunci când analizăm obiectul Sociologiei Dreptului, așa cum se prezintă el ca urmare a dezvoltării recente a cercetărilor empirice și îl comparăm cu ceea ce era această disciplină în primele decenii ale secolului nostru, pe plan istoric și teoretic, se poate afirma că Sociologia Dreptului se află la confluența a două discipline, ca obiect dar și în privința metodelor. Însă, o examinare mai atentă ne face să respingem această afirmație și să considerăm că cele două discipline sunt, în realitate, mai puțin îndepărtate, întrucât, se pare că au tendința de a se reuni și a constitui, astfel, două părți ale unei singure discipline²⁹.

Se vorbește, tot mai insistent, de structurarea Sociologiei Juridice în două părți : o parte generală și o parte specială, deși nu toți autorii concep identic problematica specifică a fiecărei părți³⁰.

Partea generală ar interesa mai mult pe sociologi și ar urma să se ocupe de studierea poziției și funcțiilor sistemului juridic, iar partea specială ar interesa mai mult pe juriști, ea urmând să aibă ca obiect studierea poziției și funcțiilor normelor și instituțiilor juridice în contextul social în care se aplică.

Deasemenea, se consideră că prin afirmarea convergenței sociologiei dreptului (cu privire specială asupra caracterului istoric și a efortului de teoretizare) cu sociologia dreptului de tip empiric, ca și tendința lor de a constitui două componente ale aceleiași discipline, este evidentă. În considerarea acestei idei se arată că diferența de metodă între cele două componente ale sociologiei dreptului este mai puțin profundă decât pare.

²⁹ Renato TREVES, *Introduzione alla sociologia del diritto*, p. 3

³⁰A se vedea spre exemplu R. Treves, *La sociologia del Diritto*, Milano, 1966; J. Carbonnier, *Sociologie juridique*, P.U.F., 1978.

În ce ne privește, socotim că abordarea complexă a fenomenului juridic de către Sociologia Juridică ar putea - mai ales din motive de organizare a studiului și didactice, să se structureze în două părți - partea generală și partea specială - numai cu condiția păstrării imaginii de ansamblu a cercetării, a considerării legăturilor multiple și organice care există între cercetarea empirică și generalizarea teoretică, și nicidecum prin ruperea celor două domenii.

Nu putem fi de acord cu condamnarea Sociologiei Juridice la efectuarea doar a unor cercetări empirice și cu considerarea sa drept o știință preponderent empirică, cu caracter interdisciplinar.

Partea generală a Sociologiei Juridice ar putea cuprinde: noțiunile fundamentale ale materiei - definiția sociologiei juridice, obiectul de studiu, conceptul dreptului, locul și rolul fenomenelor juridice în cadrul fenomenelor sociale etc. - iar partea specială: metodele și tehnicile de investigație a fenomenului juridic - cu specială privire la ramurile dreptului.

§5. Sociologia Juridică și Știința Dreptului

Raporturile ce se stabilesc între Știința Dreptului și Sociologia Juridică sunt raporturi de coordonare.

Mai întâi trebuie să constatăm că Sociologia Juridică se apropie sensibil de Teoria generală a dreptului, o disciplină complexă, filosofico-politico-juridică. Cercetarea și explicarea fenomenelor juridice se realizează, în cadrul teoriei dreptului, nu de pe poziții dogmatice, normativiste ci se evidențiază strânsa și permanenta legătură a dreptului cu societatea. Pornind de la datele furnizate de teoria generală a dreptului, cercetarea juridico-sociologică trebuie să stabilească raporturile dintre fenomenele juridice și celelalte fenomene sociale.

Studiind fenomenul juridic - în totalitatea sa - Sociologia Juridică raportează acest fenomen la ansamblul societății, la conexiunile (structurale, funcționale) ce se manifestă în raport cu celelalte fenomene sociale. Studiul fenomenelor și proceselor caracteristice vieții sociale a dreptului este efectuat atât sincronic cât și diacronic.

Sociologia Juridică își identifică obiectul de studiu nu doar la granița dintre Drept și Sociologie dar și la confluența dintre Teoria generală a dreptului și Filosofia juridică cu Științele juridice de ramură.

Referindu-ne la situațiile în care există reluări ale analizei științifice, fie din partea teoriei dreptului fie din partea sociologiei juridice, trebuie observat că studiul principiilor dreptului se poate preta unei analize realizate de Sociologia Juridică, fără ca prin aceasta să contestăm importanța acestui studiu, în viziunea fundamentului dreptului, pentru Teoria generală a dreptului.

Cât privește analiza realității juridice, ca realitate socială, unele suprapuneri tematice pot fi realizabile în privința: genezei juridicului, a rolului și funcțiilor sociale ale dreptului, a studiului gradelor de efectivitate și eficiență a normelor de drept.

Cercetarea științifică specifică Sociologiei Juridice aduce clarificări însemnate atât pentru științele juridice (în plan teoretic) cât și pentru activitatea juridică (în plan practic).

Mai mult, se afirmă că viitorul este al Sociologiei Juridice, ca element de modernizare și dinamizator al științelor dreptului. Evoluția viitoare a disciplinei va confirma o asemenea previziune optimistă sau, dimpotrivă, o va tempera.

CAPITOLUL III

ISTORIC AL CURENTELOR ȘI AL ȘCOLILOR DE GÂNDIRE DIN SOCIOLOGIA JURIDICĂ

Pentru a putea înțelege mai bine obiectul de studiu al Sociologiei Juridice considerăm necesar a face o incursiune în istoria ideilor sociale, politice, juridice și a expune, pe scurt, câteva repere asupra celor mai importante și semnificative curente de gândire din domeniile juridic, politic, social.

§1. Curentul contractualismului social

Expus ca teorie de J.J. Rousseau și Charles de Montesquieu și devenit apoi practică a organizării constituționale, odată cu revoluția franceză, curentul de gândire juridico-politică și social al contractului social a fost anticipat, ca esență, încă din antichitate. Adepții teoriei contractualiste afirmă că înainte de starea de societate a existat starea de natură, în care oamenii trăiau izolați.

Să constatăm faptul că nu toți contractualiștii sunt de acord în a caracteriza "starea naturală". Dacă lui Rousseau îi apare drept cea mai fericită etapă în care omul este pentru om zeu (HOMO HOMINI DEUS), lui Thomas Hobbes îi apare, dimpotrivă, drept starea cea mai nenorocită, în care omul este lup pentru om (HOMO HOMINI LUPUS) - fiecare este autoritate supremă pentru celălalt, existând un fel de război permanent, al tuturor contra tuturor (BELUM OMNIUM

CONTRA OMNES). Rousseau consideră apoi că întrucât forțele izolate ale fiecărui individ nu mai sunt suficiente spre a-i asigura securitatea și chiar viața, el trebuie să recurgă la o asociere prin care să se mențină “forța” și libertatea fiecărui asociat. Instrumentul juridic adecvat realizării acestui scop este *contractul social*.

În cadrul societății ce este organizată conform ideilor gânditorilor contractualiști atât persoana celor asociați cât și puterile lor se află sub coordonarea unei voințe generale. J.J. Rousseau construiește ingenios categoria de voință generală, explicând-o ca pe o sumă a voințelor care concordă în vederea asocierii și nu ca pe o sumă a tuturor voințelor; autorul deosebea între “voința tuturor” și “voința generală”³¹.

Statul și Dreptul sunt produse ale voinței, forme necesare ale vieții în comun.

Th. Hobbes consideră, și el, că statul ideal este statul contractual. Proclamând războiul dintre oameni ca stare naturală, Hobbes propune ca mijloc pentru curmarea acestei stări înțelegerea, convenția dintre oameni.

B. Spinoza afirma că, dacă oamenii ar trăi toți sub conducerea rațiunii nu și-ar cauza unii altora pagube, dar, deoarece ei sunt supuși pasiunilor pot fi târâți în sens contrar, adică în luptă. Pentru a trăi în societate, oamenii, în baza înțelegerii, trebuie să se supună regulilor vieții comune (deja existente) a statului, care dictează legi, le poate face un și mai mare rău, renunțând la “avantajele” vieții naturale.

Componentă a școlii integraliste, contractualismul prezintă o serie de variante noi precum: *solidarismul, orientările normative și aplicative*.

Chiar dacă astăzi nu se mai vorbește, explicit, despre existența *Contractului social*, a înțelegerii dintre indivizi, se afirmă că, de fapt, în societate lucrurile se petrec ca și cum s-ar fi încheiat un asemenea contract (la naștere, individul “primește” de-a gata, de la societate, totul; el ia asupra sa anumite datorii pe care trebuie, apoi, să le restituie).

³¹ J.J. ROUSSEAU, *Contractul social*, Buc., Ed. științifică, 1957.

Tot de factură contractualistă sunt și acele concepții care prezintă legislațiile, reformele, chiar revoluțiile, ca produse *arbitrare* ale oamenilor, iar normele, valorile, obiceiurile și moravurile ca având un caracter convențional³².

§2. Curentul relaționist

O altă componentă a școlii individualiste (în acest sens a se vedea clasificarea realizată de TR. HERSENI) este reprezentată de *curentul relaționist*. El este alcătuit din acele concepții juridice, politice, sociologice, care explică organizarea vieții sociale ca fiind rezultatul unei simple sume a relațiilor dintre indivizi.

Principalii reprezentanți ai acestui curent au fost: Rudolf Stammler, Georg Simmel, Max Weber.

R. Stammler apreciază că experiența socială se constituie prin două elemente: Dreptul, ca formă și Economia, ca materie.

Dreptul este, în concepția lui Stammler, o formă exterioară a vieții sociale; el ne apare ca o condiție, în baza căreia cooperarea socială, coexistența oamenilor, devin posibile. Forma ține, deci, de rațiunea noastră. Dreptul, ca formă de reglementare exterioară, nu se aplică la natură, ci numai la conviețuirea manifestată între oameni.

Stammler face distincție între materia și forma judecăților juridice de valoare.

Conținutul Dreptului este, în concepția sa, empiric, schimbător; el nu poate, prin aceasta, să aibă valabilitate generală.

Stammler distinge valoarea juridică de realitatea juridică. Realitatea juridică este obiect al dreptului juridic, în timp ce valoarea propriu-zisă ar fi obiectul “dreptului-valoare” sau “dreptului-just”.

Concepția lui Stammler este contrară apriorismului juridic căci, considerând conținutul dreptului ca special și particular, după

³² S-ar mai putea exemplifica și aplicațiile la domeniul social, în special cu privire la activitatea de decizie, cu referire la *teoria jocurilor*, teorie care angajează “convenția” respectării regulilor (capacitatea înțelegerii lor și voința aplicării lor).

timp și loc, se neagă autoritatea oricărui principiu juridic. El afirmă, însă, existența unui principiu juridic valabil pentru un conținut schimbător. Stammler afirmă că dreptul ar fi un “concept cultural”, un agent care ar pune în acord valoarea cu realitatea.

G. Simmel, un alt reprezentant al relaționismului, abordând problematica sociologiei, consideră că: societatea ne apare o dată ca sumă a relațiilor dintre indivizi și apoi ca formă a acestor relații. Sociologia ar avea ca direcții să se ocupe de studiul formelor sociale - *ca știință socială particulară* - urmând ca relațiile sociale propriuzise să fie studiate de celelalte științe sociale. El transformă, astfel, sociologia într-o știință formală, descriptivă - un fel de “geometrie socială”.

Max Weber, considerat ca cel mai mare sociolog german, concepe sociologia ca știință a acțiunii sociale. Sociologia trebuie să încerce o înțelegere interpretativă a acțiunii sociale pentru a se ajunge astfel la explicarea cauzală a dinamicii cursului acesteia, precum și a efectelor produse. Socialul este, după Max Weber, o relație între indivizi, relație ce este înzestrată cu un înțeles. Acțiunea este socială în măsura în care “în virtutea semnificației subiective acordată ei de către individul (indivizii) care acționează ține seamă de comportarea altora și prin urmare este orientată într-acolo”³³.

Concepțiile lui Weber au exercitat o foarte mare influență asupra teoriei sociologice din diverse țări - Franța, Anglia, dar mai ales S.U.A., unde, ca urmare a acestei influențe s-au dezvoltat două noi forme de relaționism - *acționismul și interacționismul simbolic*. În S.U.A. aceste două forme de relaționism sunt legate mai ales de numele lui Talcott Parsons și a grupului său. Încercarea grupului Parsons de a codifica, de a unifica, metodele de realizare a cercetării sistemului acțiunii sociale se înscrie ca eveniment deosebit de important în sociologia americană. Eforturile interdisciplinare ale acestui grup (format din sociologi, psihologi, antropologi ai culturii

³³ MAX WEBER, *Social Action and Its Typs - Theories of Society*, The Free Press, 1965, p.173; vezi, cu privire la concepția lui Max Weber și lucrarea lui I. TUDOSESCU, *Structura acțiunii sociale*, Buc., 1972, p. 33.

etc.) s-au soldat cu apariția, în anul 1951, a unei lucrări intitulată TOWARD A GENERAL THEORY OF ACTION, considerată Cartea de bază a oricărui sociolog american și unde se reexaminează principiile și categoriile teoriei științelor sociale în scopul fixării unei platforme minimale, de consens și colaborare între toți cei care se ocupă cu studiul societății.

Parsons elaborează o tipologie amplă a sistemelor de acțiune, cu aplicații la diferite sisteme sociale și economice. El introduce în tipologia sistemelor de acțiune un grup de concepte și relații corelate între ele, grup ce poate fi redus la următoarele elemente (corelate) ale acțiunii:

- 1) scop (E);
- 2) situație (S), analizabilă în funcție de:
 - a) mijloace (M);
 - b) condiții (C).
- 3) mod de relație (N) între scop și situație.

Condițiile găsesc expresia lor subiectivă în diferite elemente cognitive: propoziții factuale (F), elemente ideale sau normative (I), totalitatea cunoștințelor științifice (T), deducții logice (L).

Pe baza schemelor acțiunii sociale și a sistemului social de acțiuni, alcătuite cu ajutorul acestor concepte și relații, Parsons propune o amplă clasificare a tipurilor de acțiuni umane. În concepția sa mijloacele sunt ceea ce subiectul utilizează și respectiv interpune între el și obiect, în cursul acțiunii pentru realizarea unui scop, iar condițiile apar ca un câmp, pe fondul sau sub influența căruia se desfășoară acțiunea. Cu toate că are temeuri reale, această deosebire dintre mijloace și condiții nu poate fi absolutizată, din nici un punct de vedere.

Parsons elaborează o teorie a acțiunii sociale și nu o teorie a acțiunii umane în general. El concepe societatea ca un ansamblu coerent de sisteme de acțiuni. În concepția sa, orice sistem acțional concret are aspecte multiple (psihologice, sociale, culturale). El exclude din sistemul social agentul individual, "actorul", și consideră că sistemul este autonom. Această excludere se repercutează negativ în explicarea naturii acțiunii umane și în demonstrarea caracterului de eficiență a acestei acțiuni.

Spre deosebire de Parsons, Mead s-a orientat spre relațiile dintre agenții individuali și spre interacțiunea acțiunilor sociale. Mead ajunge la concluzia că omul își structurează "Eul" prin experiența socială mijlocită de simboluri, prin interpretarea și aprecierea actelor sale de către ceilalți oameni.

§3. Curentul sociologist

Din larga arie a curentelor aparținând *școlii integraliste*, ne vom referi la *curentul sociologist*.

Acest curent consideră (și analizează) omul (și comportamentul său) atât ca produs al naturii cât și ca produs al societății. Se observă aici o tendință de revenire la ideea lui *homo duplex*.

Societatea, fiind "un plus" față de suma indivizilor, este o realitate exterioară acestora și deține putere de constrângere față de indivizi.

Reprezentantul cel mai cunoscut al acestui curent a fost Emile Durkheim, sociolog cu o mare influență asupra diverselor curente sociologice³⁴.

Concepțiile sale sociologice exercită și astăzi o influență considerabilă asupra cunoașterii sociologice.

După Durkheim, individul și societatea sunt două realități complet distincte. El fundamentează o teorie a socialului și, respectiv, a faptului social. Socialul este considerat ca o ordine de fapte ce au caractere foarte speciale. În această ordine de fapte el introduce normele juridice și morale, dogmele și riturile religioase, obiceiurile, limbajul, sistemele economice etc. Conform lui Durkheim, orice fapt social este un lucru a cărui caracteristică principală constă în aceea că, fiind exterior indivizilor, exercită asupra acestora o forță de constrângere. Nu tot ceea ce se petrece în societate este și social. De aceea, faptele sociale trebuie deosebite de fenomenele biologice și

³⁴ E. DURKHEIM(1858-1917) - creator de doctrină și de școală sociologică, este autor a numeroase lucrări, cu o mare autoritate în sociologie, dintre care enumerăm: *Les Règles de la Méthode Sociologique*; *Le Suicide. Etude de sociologie*; *De la Division du travail social*.

psihice. Faptele sociale au un alt substrat; ele nu evoluează în același mediu și nu depind de aceleași condiții ca fenomenele biologice sau psihice. Faptele sociale sunt produsul vieții în societate și nu doar produsul conștiinței individuale. Ele pot fi recunoscute după puterea de constrângere pe care o exercită sau o pot exercita asupra individului.

În lucrarea “De la Division de travail social” E. Durkheim consideră că dreptul reproduce principalele forme ale solidarității sociale, sociologul neavând altceva de făcut decât să claseze diferitele specii de drept pentru a căuta, apoi, care sunt diferitele specii de solidaritate socială care le corespund.

Durkheim a simțit că viața socială a dreptului reprezintă o componentă indispensabilă a totalității sociale și de aceea s-a interesat îndeaproape de drept (la Bordeaux era întâlnit frecvent în casa cunoscutului jurist Leon Duguit), iar prin intermediul coordonării acordate Sociologia Juridică a fost primită, ca atare, la revista „Année sociologique”.

§4. Școala sociologică de la București (*Școala monografică*)

Cercetarea realității sociale, în conformitate cu metodele și scopurile afirmate în acea epocă, a debutat în România spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Considerăm că precursori ai cercetării sociologice românești sunt Nicolae Milescu Spătarul, cu lucrarea sa “Jurnal de călătorie în China”, precum și Dimitrie Cantemir (de exemplu cu lucrarea “Descrierea Moldovei”).

Cel care marchează, în adevăratul sens al cuvântului, începutul investigației sociologice a realității românești este Ion Ionescu de la Brad, prin valoroasele monografii închinată agriculturii românești (au fost analizate județele Dorohoi, Mehedinți și Putna).

În perioada interbelică cel mai important eveniment în sociologia românească îl reprezintă acțiunea, de mare amploare, inițiată, organizată și condusă de profesorul Dimitrie Gusti, împreună cu un valoros grup de colaboratori.

Dimitrie Gusti este astfel întemeietor de școală sociologică, cunoscută sub numele de “școala monografică” sau “școala sociologică de la București”³⁵.

Începutul este făcut la Iași în anul 1918, sub forma “Asociației pentru studiul și reforma socială” (observăm că și la noi, inițial, sociologii au crezut că pot fi reformatori sociali), care în 1921 a devenit “Institutul Social Român”, iar din anul 1938, ca urmare a adoptării Legii serviciului social, s-a transformat în “Institutul de cercetări sociale ale României”.

Amplele acțiuni sociologice conduse de Dimitrie Gusti au fost realizate nu numai prin participarea sociologilor, ci printr-o antrenare a unui număr mare de specialiști din alte domenii - juriști, economiști, psihologi, medici etc.

Anii 1938-1939 au constituit anii de vârf ai școlii, ani în care au apărut valoroase monografii și în care publicul a putut lua cunoștință de multe rezultate ale acestor cercetări. Școala a înregistrat, treptat, serioase progrese în privința tehnicilor de înregistrare și prelucrare a materialului, în privința alegerii unităților investigate etc.

Dimitrie Gusti (1880-1955) - doctor în filozofie la Universitatea din Lipsca și doctorand în drept la Universitatea din Berlin, a fost o personalitate științifică de mare condiție. Preocupările sale sociologice l-au impus nu numai ca un cercetător preocupat de clarificări în plan conceptual, dar, în primul rând, ca un sociolog de acțiune, interesat în cel mai înalt grad de studierea organizată a unor unități sociale reprezentative.

Dacă unii sociologi români de seamă, cum ar fi Petre Andrei, Mihai Ralea, preocupați exclusiv de nivelul sociologic teoretic, au avut, în unele aspecte, puncte de vedere întru-câtva superioare celor ale lui Gusti, în schimb, opera sociologică a lui Dimitrie Gusti își subliniază valoarea prin încercarea de a pune în lumină laturi caracteristice realităților economice și sociale din România acelor ani.

³⁵ A se vedea: “Școala sociologică de la București”, în “Sociologia Militans”, vol. III și IV, Ed. științifică, Buc., 1971.

Întemeietor de sistem sociologic - în esență idealist, dar raționalist, Gusti este original, în primul rând prin modul cum a conceput realitatea socială și, de asemenea, sociologia ca știință. El definește sociologia ca știință a realității sociale, iar realitatea socială ca pe un sistem complex de cadre și manifestări paralele ale unor unități sociale³⁶.

- *Realitatea socială* a fost concepută de Gusti ca un mozaic de unități sociale, ca un sistem complex de cadre și de manifestări paralele ale unităților sociale, care au la bază voința socială. Realitatea socială, având la bază voința, ne apare ca un produs motivat voluntar care creează valori sociale pentru că este alcătuită din unități sociale producătoare.

Gusti susține existența unui "paralelism sociologic" ce se exprimă prin formula:

$$V \text{ (voință)} + C \text{ (cadre)} = \text{rezultă } M \text{ (manifestări)},$$

socotind acest raport ca pe o lege, căreia îi mai adaugă legea politicii (legea armoniei necesare scopurilor unităților sociale), legea idealului și a dreptății (explicarea necesității normative și cărmuitoare a realizării de noi idealuri) etc.

- *Monografia sociologică* trebuie să cuprindă - susține Gusti - un studiu al manifestărilor economice, spirituale, juridice, psihice.

Deci este necesar un studiu integral al unităților sociale, al relațiilor sociale, al proceselor sociale și tendințelor de evoluție socială.

Se va începe cu analiza cadrelor unităților sociale - factorii cosmici, biologici, istorici și spirituali - apoi să se înregistreze manifestările spirituale, economice, politico-administrative și juridice. Orice încercare de ierarhizare a factorilor constructivi ai vieții sociale sau de stabilire a unor relații de subordonare între fenomene trebuie respinsă. Considerând sociologia ca pe o știință de fapte și de observare a lor, Gusti socotea că prima însușire a metodei sociologice constă în a privi faptele în față, prin observații nemijlocite, directe.

El s-a împotrivit tendinței sociologiei din vremea sa de a-și procura materialul de studiu numai cu ajutorul chestionarelor.

Metoda monografică a lui Gusti implică o explicare și o comparare a datelor culese de echipe complexe.

³⁶ DIMITRIE GUSTI, *Pagini alese*, Ed. științifică, Buc., 1965, p.114.

Totodată, Gusti a formulat și un număr de șapte reguli ale unei bune cercetări monografice. Acestea sunt: 1) buna pregătire teoretică a celui care efectuează investigația; 2) sinceritatea și obiectivitatea față de fapte; 3) observația să fie exactă și completă; 4) observația să fie controlată și verificată; 5) informarea și documentarea cercetătorului asupra fenomenului pe care-l cercetează; 6) cercetarea trebuie să fie colectivă; 7) fenomenele cercetate trebuie comparate cu alte fenomene.

Profesorul D. Gusti obișnuia să spună: “A cunoaște Adevărul și a nu spune tot Adevărul înseamnă a fi complicele falsificatorilor!”

CAPITOLUL IV

STATUTUL ȘI ROLUL INDIVIDULUI

Individul se naște în societate - într-o societate ce dispune de o structură anterior creată - și nu se poate sustrage de la influența pe care această societate o exercită asupra sa.

Socializarea individului implică integrarea sa în societate, învățarea modului social de existență, asimilarea unor valori sociale, acceptarea unei culturi, subordonarea față de conduita tip prescrisă în normele sociale³⁷.

Socializarea progresivă este azi rezultatul unei pronunțate tranziție a structurilor și relațiilor sociale, a unei multiplicări - fără precedent - a raporturilor dintre individ și societate, ceea ce determină o amplificare a rolului verigilor care mediază acest raport.

Procesul de socializare privește indivizii (ca ansambluri de indivizi), care intră în anumite structuri deja existente. Ca proces de integrare a individului în societate, procesul de socializare se referă la două momente importante:

- a) intrarea individului în grup - societizarea;
- b) viața individului în grupul respectiv.

³⁷ Vezi: A. ROTH, *Individ, colectivitate, societate*, "Sociologia generală", p. 97-121.

Poziția și respectiv activitatea individului în cadrul grupurilor macro și microsociale, din care face parte, se pot explica și cerceta sociologic cu ajutorul conceptelor de *statut* (status) și *rol* al individului.³⁸

Orice individ, de îndată ce vrea să facă parte dintr-un grup - reglementat sau grup informal - este silit să accepte sau să impună un anumit statut și să joace în grup rolul precizat prin statut.

Grupul "îl ajută" oferindu-i și modele sociale de felul cum trebuie să se comporte. Individul, la rândul său, își poate juca rolul mai bine sau mai puțin bine, potrivit capacităților sale (profesională, intelectuală) și, totodată, având în vedere atitudinea sa față de statut. Conceptele de *statut* și *rol* al individului sunt strâns legate de termenii de persoană și personalitate³⁹. Termenul personalitate provine de la persoană - în latină *persona* (așa se numea masca folosită de actori în teatrul antic).

Fiind implicate direct în acțiunea, relațiile și organizarea societății *statutul* și *rolul* sunt complementare, astfel că fiecare statut social determinat pretinde individului îndeplinirea unui rol corespunzător în cadrul grupului, iar acesta apreciază activitatea individului prin prisma apropierii acestuia de comportamentul standard al rolului său.

Statutul individului este definit ca fiind totalitatea drepturilor și îndatoririlor ce-i revin persoanei în cadrul unui grup existent.

Rolul individului reprezintă un standard de comportament și cuprinde totalitatea așteptărilor sau pretențiilor din partea grupului față de individ. Setul de așteptări se află în legătură directă cu *statutul* individului.

³⁸ Asupra acestor concepte, a se vedea: A. ROTH, *Individ, colectivitate, societate*, în "Sociologia generală", p. 111-115; II. II. STAHL, *Status-uri, roluri, personaje și personalități sociale*, în "Sociologia generală", p. 122-123; P. PÂNZARU, *Asupra conceptelor de - «statut» - «rol»*, în *Metode și tehnici ale sociologiei*, E.A.P., Buc., 1970, p. 109-112.

³⁹ În domeniul dreptului găsim: personalitate juridică, persoană fizică, persoană juridică.

CAPITOLUL V

OBIECTUL ȘI DEFINIȚIA SOCIOLOGIEI JURIDICE

§1. Obiectul Sociologiei Juridice

Pentru a putea identifica obiectul de studiu al Sociologiei Juridice și totodată pentru a putea stabili definiția acestei științe va trebui să pornim de la ceea ce reprezintă genul proxim, prin corelare cu diferența specifică.

Dreptul există numai într-un climat - social-istoric, politic și economic - bine determinat. Evoluția sa depinde de progresul înregistrat în societate, de tendințele evidențiate prin intermediul manifestărilor fenomenului juridic, de efectele interferențelor acestuia cu sferile politicului, economicului, ideologicului etc.

Pentru a jalona câmpul de acțiune al sociologiei juridice este necesar a distinge care anume dintre relațiile sociale prezintă interes pentru drept⁴⁰ - acestea urmând a fi integrate sferei normativ-juridice - și care dintre relațiile sociale se situează în câmpul de studiu al altor științe. Pentru sociologia juridică prezintă interes și acele relații sociale ce au vocație a fi reglementate prin intermediul dreptului - fenomenul

⁴⁰ A se vedea secțiunea intitulată "La distinction du juridique et du social non juridique" din lucrarea *SOCIOLOGIE JURIDIQUE* elaborată de prof. Jean Carbonnier.

non-dreptului,⁴¹ după cum se exprimă profesorul Jean Carbonnier - , precum și acele fenomene care se situează în zonele interferențelor dreptului cu celelalte sfere normative (morale, politice, religioase etc).

Totodată, procesul de socializare implică sisteme de reglare normativă, precum și formularea răspunsurilor societății în aprecierea valorilor normative.

Viața dreptului se desfășoară, în totalitate, într-un cadru social-uman. În principiu, nimic din ceea ce este social nu poate scăpa dreptului⁴².

Din punctul de vedere al *Sociologiei Juridice*, obiectul de cercetare este alcătuit din totalitatea aspectelor care compun *fenomenul juridic* (modul în care acesta se constituie, modalitățile de manifestare precum și interacțiunile cu alte sfere sociale, structura fenomenului juridic, raportul dintre dreptul pozitiv și fenomenul juridic etc).

Deasemenea, sociologia juridică analizează problematica evaluărilor legislative, limitele reglementării de tip normativ-juridic, cauzele și respectiv consecințele încălcării dreptului, atitudinea față de lege, factorii de configurare ai dreptului etc.

Ca domenii principale studiate de Sociologia Juridică (și care sunt esențiale pentru stabilirea obiectului său de studiu) specificăm pluralismul juridic, valoarea juridică și valorizare prin drept, enculturație juridică, conștiința juridică, normativitatea juridică, juristica, raportul dintre răspunderea juridică și responsabilitate, realizarea dreptului etc.

Dreptul statuează asupra comportamentelor sociale, el fiind moderatorul principal al societății și, în această calitate, poate impune un raport just între tradiții și tendințele novatoare.

Dreptul este întotdeauna fondat pe recunoașterea colectivă, fără de care nu s-ar putea stabili cea corespondență între obligațiile unora și pretențiile altora⁴³.

⁴¹ "Le non-droit, s'il faut en donner une première approximation, est l'absence du droit dans un certain nombre de rapports humains ou le droit aurait en vocation théorique à être présent", Jean CARBONNIER, *Flexible droit*, ed. a 6-a, I. G. D. I., Paris, 1988, p. 24.4

⁴² N. POPA, *op. cit.*, p. 69.

⁴³ N. POPA, *Prelegeri de sociologie juridică*, p.48.

Dreptul impune valori juridice și dirijează toate acele comportamente ce sunt definitorii pentru organizarea societății. Practic, orice comportament social semnificativ pentru drept este angrenat fenomenului juridic. Prin drept se stabilește pentru comportamentul social un scop (juridic) aferent finalităților organizării societății. Astfel, individualizându-se dintre celelalte comportamente supuse no.mativității sociale, comportamentul juridic realizează - prin intermediul unor mijloace specifice - obiective distincte.

Tandemul *normă-comportament* reprezintă punctul de referință al sociologiei juridice.

Sociologia Juridică va trebui să evidențieze rolul social deosebit al Dreptului, plecând de la faptul că el cuprinde în sfera sa un domeniu vast - domeniul organizării sociale - și că are în vedere acest domeniu în ansamblul său, ca o funcție a sistemului social global⁴⁴.

§2. Definiția sociologiei juridice

Încercând să definim *Sociologia Juridică* va trebui să pornim de la admiterea faptului că astăzi această tentativă nu mai poate prezenta importanța ce era acordată în etapa de constituire a acestei științe. Afirmăm acest lucru deoarece asistăm azi nu doar la dezvoltarea științelor într-un cadru bine hotărnicit, care ar permite o definire clară a obiectului și metodelor lor - în baza stabilirii *genului proxim* și a *diferenței specifice* - ci la cercetări complexe, interdisciplinare.

Astăzi nu se mai poate vorbi de științe definitiv constituite, cu un obiect de studiu irevocabil - științe "închise", definitiv formate. De aceea, definiția - oricât de elaborată ar fi - nu hotărăște, prin ea însăși, anticipat asupra științei. Acesta a fost, de altfel, unul din motivele principale care ne-au îndemnat să nu procedăm ca de obicei, respectiv să începem prin afișarea efortului de definire a disciplinei.

În altă ordine de idei, trebuie să subliniem și faptul că greutățile întâmpinate de Sociologia generală în găsirea unei definiții adecvate,

⁴⁴N. POPA, *op. cit.*, p.65-66.

îndelungile căutări în această privință, au fost resimțite și de Sociologia Juridică. Ba mai mult, s-a recunoscut chiar că a dori să definești Sociologia Juridică este ca și cum ai încerca să rezolvi problema cvadraturii cercului⁴⁵. Formularea unei definiții a sociologiei juridice trebuie să țină cont de amploarea domeniului acesteia și de extrema sa complexitate⁴⁶. Trebuie, de asemenea, recunoscut și faptul că, greutățile în fața definirii sociologiei juridice sunt amplificate și de faptul că, până în prezent, nu s-a încercat (sau nu s-a încercat cu deplin succes) să se elaboreze o Epistemologie și, în bună măsură, nici chiar o terminologie specifică pentru această disciplină științifică.

Acceptând considerațiile înfățișate de autorul belgian E. JORION în legătură cu unele dificultăți ale muncii de cercetare în domeniul Sociologiei Juridice (dificultăți, am adăuga, înmulțite și de foarte multe prejudecăți ivite cu privire la această disciplină), nu putem accepta (și) definiția propusă de el, și anume: sociologia juridică este "știința dreptului înțeleasă în singura sa accepțiune perfectă de știința pozitivă"⁴⁷. În fața unei asemenea definiții atât sociologia generală cât și știința dreptului ar avea suficiente motive să conteste existența sociologiei juridice.

Mult mai prudent, G. GURVITCH consideră că sociologia juridică trebuie să se ocupe de studierea realității sociale a dreptului și să descopere legăturile funcționale corelative dintre categoriile dreptului, regulile juridice și sistemul dreptului, dintre formele stabilirii și exprimării sale și tipurile cadrelor sociale corespunzătoare⁴⁸.

În sociologia germană, Theodor GEIGER, distingând între sociologia juridică materială și cea formală, fixează celei dintâi sarcina cercetării influenței mediului social asupra dreptului sau influența dreptului asupra mediului social⁴⁹.

⁴⁵ Vezi: EDMOND JORION, *De la Sociologie juridique*, Bruxelles, 1967, p. 10.

⁴⁶ Vezi: A. PODGORECKI, *Defining Sociology of Law - Sociologia del Diritto*, nr. 1/1974, p. 36; RENATO TRFVES, *Introduzione alla sociologia del diritto*, Edizione Comunita, Milano, 1971/1972, p. 3-15 etc.

⁴⁷ ED. JORION, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁸ G. GURVITCH, *op. cit.*, p. 191.

⁴⁹ TH. GEIGER, *Arbeiten zur soziologie*, 1962, p. 358.

La rândul său, Renato TREVES definește sociologia dreptului ca fiind știința care se ocupă cu cercetarea factorilor juridici și a rolului lor în societate, cu cercetarea eficacității normelor juridice și a consecințelor lor sociale, cu cercetarea rolului opiniei publice în domeniul dreptului⁵⁰.

Se constată deci, că Sociologia Juridică este definită fie ca o știință a realității juridice (Gurvitch), fie o știință a mediului juridic (Geiger), fie o știință a factorilor juridici (Treves), fie o știință a fenomenelor juridice (Carbonnier), fie o știință a surselor și factorilor de evoluție a dreptului - Juristică (H. Levy-Bruhl) sau chiar o știință pozitivă a dreptului (Ed. Jorion).

Sociologia juridică poate fi definită ca fiind știința care studiază evaluarea și reglementarea prin drept a comportamentului individului în societate, precum și efectele pe care Dreptul le produce în societate.

Față de reperele științifice stabilite până în acest moment, în Sociologia Juridică, este posibil ca tendința evoluției sale ulterioare să caute a-și revendica alte aspecte ale obiectului de studiu sau alte componente ale metodelor - chiar cu riscul împietării asupra altor domenii științifice - acolo unde acestea s-ar putea afla.

Dacă acest lucru va sluji adevărul științific și dacă va contribui la o cunoaștere complexă și cât mai profundă a fenomenului juridic se consideră că această tendință își va găsi rațiunea suficientă.

Cunoștințele științifice demonstrate de Sociologia Juridică vor fi benefice atât pentru Știința dreptului (Teoria dreptului, Științele juridice de ramură), pentru Drept, dar și pentru Sociologia generală, pentru ramurile specializate ale sociologiei.

Dealtfel este important să amintim că toate fenomenele juridice sunt fenomene sociale și, prin urmare, atunci când se studiază dinamica ansamblului de structuri, relații, acte și fapte sociale cu un caracter

⁵⁰ Vezi: R. TREVES, *La méthode sociologique dans l'étude du Droit*. Referat prezentat în cadrul Colocviului Internațional asupra metodelor științei juridice, Belgrad, 1967, p. 2; *Tre concezioni e una proposta*, în „Sociologia del Diritto”, nr. 1/1974.

juridic, constatările ce vor fi demonstrate vor fi înglobate în setul de cunoștințe științifice, atât în cadrul Dreptului cât și pentru alte științe sociale. Pe de altă parte, fenomenul juridic dispune de coordonate ce pot fi studiate numai de către Științele juridice (de exemplu problematica evaluării, de tip legislativ, conștiința juridică specializată, transferurile de cultură juridică de la un sistem de drept către alte sisteme de drept, problematica raporturilor dintre răspunderea juridică și responsabilitatea juridică etc).

Dezbaterile privind definirea Sociologiei Juridice pot fi exprimate și prin intermediul adagiului latin UBI JUS IB SOCIETAS, confirmând astfel nu doar vocația socială a Dreptului dar și identificarea necesarei interferențe dintre Drept și Societate.

CAPITOLUL VI

METODOLOGIA SOCIOLOGIEI JURIDICE

§1. Câteva aspecte privind practica investigațiilor sociologice

Cercetarea vieții sociale a dreptului implică luarea în considerare a tuturor comportamentelor realității juridice. În desprinderea acestor aspecte sociologia juridică utilizează o gamă largă de metode și tehnici de cercetare prin intermediul cărora se poate observa, descrie și explica mecanismul acțiunii sociale a dreptului, precum și modul în care viața socială exercită o influență determinantă asupra activității de reglementare desfășurată de legiuitor.

Pe planul sociologiei juridice își dau întâlnire metode și tehnici proprii (specifice) dreptului sau proprii sociologiei; îmbinarea tuturor acestor metode și tehnici prezintă o valoare euristică deosebită prin aceea că se pot depăși limitele, tradițional afirmate ale uneia sau alteia din cele două științe.

Este legitim ca în cadrul sociologiei juridice să apară adaptări ale metodelor și tehnicilor constituite în sociologia generală. În felul acesta, metoda sociologică se diversifică într-o pluralitate de metode; fiecare din acestea, când este vorba de organizare, din punctul de vedere al tacticii cercetării, poate să creeze, la rândul său, tehnici diferite. Este foarte adevărat și faptul că, pe această panoplie a mijloacelor de cercetare, sunt posibile și regrupările⁵¹.

⁵¹ Vezi: J. CARBONNIER, *Sociologie juridique*, Ed. Armand Colin, Paris, 1972, p. 179.

Există un spațiu privilegiat al întâlnirii științelor în epoca pe care o parcurgem, epocă de profunde transformări (de structură, de metodă, de viziune) și este firesc ca cercetarea științifică să treacă printr-o mutație fecundă.

Sociologia juridică utilizează un diversificat "inventar" de metode și tehnici, în scopul desprinderii unor soluții eficiente pentru luarea deciziilor politice și juridice (de exemplu în stabilirea strategiei juridice). Lărgirea preocupărilor în sociologia juridică este determinată de necesitatea așezării politicii juridice pe temeuri strict științifice și democratice.

Aplicarea acestor metode și tehnici cunoaște un proces de specializare pentru investigarea fenomenului juridic - fenomen cu determinări calitative specifice, de o esență socială aparte.

În prezenta prelegere vom analiza următoarele aspecte:

- 1) etapele investigației sociologico-juridice;
- 2) tehnica observației;
- 3) chestionarul;
- 4) interviul.

§2. Investigația sociologico-juridică

În practica sociologică și în lucrările de specialitate, se întâlnesc termeni diferiți care aparent exprimă același aspect (metodă ori tehnică de cercetare): sondaj, anchetă sociologică, cercetare sociologică concretă. În vorbirea curentă acești termeni apar ca sinonimi. Din punct de vedere strict științific, însă ei se acoperă doar parțial⁵². Astfel, *sondajul de opinie* (constă în pătrunderea în intimitatea fenomenului cu ajutorul unei sonde sociale) reprezintă o metodă statistică de stabilire a stratificării opiniilor. Apărute în Statele Unite ale Americii, sondajele de opinie publică s-au răspândit rapid în Europa, Asia, Australia, Canada etc. Există numeroase institute specializate în

⁵² Vezi: S. CHELCEA, *Chestionarul în investigația sociologică*, Ed. științifică și Enciclopedică, Buc., 1975, p. 27 și urm.

cercetarea opiniei publice. Spre exemplu: În S.U.A. - Institutul American al opiniei publice, condus de George Gallup; în Marea Britanie - Institutul Britanic de opinie publică (1936); în Franța - Institutul Francez de opinie publică (1938); Australia și Canada dispun de instituții analoge din anul 1941.

Au apărut numeroase reviste (de exemplu "SONDAGES") și un mare număr de lucrări în care sunt comunicate date obținute prin intermediul sondajelor. În perioadele pre-electorale, sondajele de opinie devin deosebit de căutate. Foarte multe cercuri, sau chiar persoane particulare, pun în circulație instrumente de măsurare a opiniei publice. Abuzul de sondaj a creat, de altfel, și un termen: sondocrația. Este vorba, bineînțeles, despre sondajele realizate fără o bază teoretică solidă, fără o pregătire prealabilă.

"Ancheta de opinie publică este la modă". Persoane și instituții incompetente ar fi gata să lanseze și chiar lansează anchete, neștiind că acestea presupun o temeinică pregătire științifică și că este vorba de o metodă specifică, pe care ele riscă s-o discrediteze"⁵³.

Este semnificativ faptul că unul din cei mai mari sociologi francezi, G. Gurvitch, consideră că la baza crizei actuale a sociologiei occidentale se află chiar acest abuz de sondaje de opinie fără o bază corectă. Ancheta de opinie ne apare ca o tehnică statistică care permite sesizarea opiniei și desprinderea sensului și intensității curentelor majoritare. Surprinderea faptelor, fenomenelor și relațiilor sociale - în amploarea lor - necesită *investigații sociologice de teren*. Astfel, acest tip de investigație, fiind o investigație concretă, reprezintă "strângerea și prelucrarea informațiilor în scopul verificării unor ipoteze științifice sau al formării unor soluții de rezolvare a problemelor sociale și presupune un demers metodologic riguros, ca și posibilitatea cuantificării informațiilor"⁵⁴.

⁵³ J. STOETZEL, A. GIRARD, *Sondajele de opinie publică*, Ed. științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 61.

⁵⁴ S. CHELCEA, *op.cit.* p. 30.

Ancheta sociologică de teren sau investigația concretă implică deplasările pe teren și tratarea statistică a informațiilor. Spre deosebire însă de sondaj, investigația sociologică concretă nu se oprește la datele de ordin subiectiv și întrebunțează o multitudine de mijloace pentru recoltarea informației (nu se rezumă doar la chestionare și interviu).

§3. Etapele investigației sociologice

În literatura sociologică întâlnim mai multe moduri de clasificare a etapelor investigației sociologice. Socotim că indiferent de modul în care un autor sau altul realizează această clasificare, ceea ce rămâne ca foarte important este demersul teoretic fundamentat, în baza căruia să se poată realiza o bună cunoaștere a realității juridice, a tuturor modalităților prin care se exprimă fenomenul juridic. În general vorbind, se poate afirma că nu există cercetare sociologică, de la simpla observație până la experimentare, care să nu angajeze teoria (demersul științific)⁵⁵.

Clasificarea etapelor investigației sociologice, cel mai des utilizată este cea a lui R. Mucchielli:

- a) determinarea obiectivului,
- b) preancheta,
- c) stabilirea obiectivelor,
- d) determinarea universului anchetei,
- e) eșantionarea,
- f) alegerea tehnicilor de cercetare adecvate,
- g) pretestarea instrumentelor de cercetare,
- h) definitivarea lor,
- i) aplicarea în teren,
- j) prelucrarea informațiilor obținute,
- k) analiza rezultatelor,
- l) redactarea raportului de cercetare.

⁵⁵ Vezi pe larg: H. H. STAHL, *Teoria și practica investigațiilor sociale* vol. I, Ed. științifică, București, 1974, p. 42; I. DRĂGAN, "Observații cu privire la unele criterii epistemologice ale investigației sociologice", vol: *Metode și tehnici ale sociologiei*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1970, p. 79; etc

În cele ce urmează ne vom opri la câteva etape, necesare a fi avute în vedere cu ocazia cercetării fenomenului juridic.

3.1 *Determinarea obiectivului investigației (precizarea temelor de cercetare)*

Această determinare se face în raport cu scopul investigației sociologice, cu metodologia acesteia, cu factorii tehnici ai investigației, cu nivelul de calificare a personalului, cu durata în timp a investigației etc. Din punctul de vedere al practicii de cercetare, precizarea temei (temelor) de cercetare are o importanță hotărâtoare pentru succesul investigației sociologice respective. Între temele de cercetare specifice sociologiei juridice enumerăm:

- documentări (evaluări) cerute de organele de decizie politico-juridice;
- investigații privind reglementări în probleme de urbanism sau în utilizarea fondului funciar;
- investigații având caracter de expertiză legală;
- investigații privind asistența socială;
- investigații privind modul de administrare a justiției sau, de exemplu, autoritatea justiției în raport cu poziția sa specifică față de alte forme ale activității în stat;
- investigații privind cunoașterea legii de către cetățean;
- investigații în legătură cu desfășurarea procesului de reintegrare socială a persoanelor ce au comis fapte antisociale etc.

Prin intermediul cunoștințelor puse la dispoziție de sociologia juridică legiuitorul se poate informa asupra modului în care legea este respectată, a efectelor pe care le produce, în ce măsură legea își găsește suport din partea sentimentului juridic existent. Deasemenea, legiuitorul este obligat a calcula cheltuielile impuse cu introducerea unei reglementări noi, importanța valorilor ocrotite, să evalueze anticipativ posibile consecințe nedorite⁵⁶ etc.

⁵⁶ Aspecte sesizate și de prof. A. PODGORECKI.

Sociologia juridică poate și trebuie să pună la dispoziția legiuitorului datele necesare, astfel încât acesta să nu acționeze pe baza intuiției, a presupunerilor, a ficțiunilor, a impulsurilor de moment.

Pe de altă parte, instanțele judecătorești - în soluționarea unor spețe de dreptul familiei, dreptul muncii, dreptul penal etc. - apelează deseori la expertize efectuate prin "ancheta socială". Reprezentantul *autorității tutelare* trebuie să fie prezent ori de câte ori în fața instanțelor civile sau penale sunt dezbătute probleme privind soarta unor copii, de exemplu în cauze de divorț în care există copii minori, în situația unor minori delincvenți, sau în cazul stabilirii tutelei, curatelei etc. Autoritatea tutelară va apăra interesele minorului și va pune la dispoziția instanței o *anchetă socială*. Aceasta are valoarea unei expertize de specialitate și ajută instanța de judecată în sensul că pronunțarea hotărârii judecătorești se va face în cunoștință de cauză⁵⁷.

Astfel, în investigația sociologică pe tema *cunoașterea legii* (inițiată și coordonată de prof. univ. dr. Ladislau Lorincz), s-a constatat că nici procentajul general al răspunsurilor exacte (60,2%), nici procentajul răspunsurilor exacte formulate în cadrul diferitelor ramuri ale dreptului, nu se situau la un nivel superior, impunându-se măsuri de popularizare și propagandă legislativă susținute⁵⁸. În cadrul unor astfel de măsuri ar trebui să se țină cont de anumite criterii. Un criteriu ar putea fi necesitatea asigurării cunoașterii egale a principalelor prevederi legale indiferent de ramura de drept (constituțional, administrativ, muncii, penal etc.). Ancheta sociologică realizată a scos la iveală faptul că în unele ramuri de drept reglementările sunt mai puțin cunoscute, situându-se sub nivelul cunoașterii generale a legislației (ramura dreptului muncii înregistra numai 46%, ramura dreptului constituțional numai 54 %, comparativ cu procentul general înregistrat). Un alt criteriu l-ar putea constitui îmbinarea armonioasă în cadrul popularizării complexe a legislației a următoarelor laturi:

⁵⁷ A se vedea: H. H. STAHL, *op. cit.*

⁵⁸ Vezi L. LORINCZ, *Dreptul ca instrument de formare, dezvoltare și ocrotire a personalității umane*, Ed. Academiei, București, 1973, p. 83-84.

- a) legislația recent intrată în vigoare;
- b) legi fundamentale și principii juridice de bază;
- c) acte normative cu mare aplicabilitate într-o anumită zonă sau domeniu de activitate (cunoașterea Codului silvic în zonele cu păduri, a regimului juridic al frontierei în zonele de frontieră, a regimului juridic al terenurilor agricole în zonele rurale etc.).

Deasemenea, cât privește o altă problematică, aceea a *puterii părintești*, preocupările sociologiei juridice au reținut aspecte teoretice și practice - deosebit de importante. Astfel, cercetătorii americani și-au pus drept scop principal studierea următoarelor probleme: coincidențele și necoincidențele între reglementarea autorității părintești și sentimentele juridice ale societății; unitatea sau diversitatea acelor sentimente; analiza importanței unor factori de stratificare a opiniilor în această materie - vârsta, veniturile, sexul, pregătirea etc.; în ce măsură rezultatele cercetărilor sociologice condiționează oportunitatea unor dispoziții juridice⁵⁹.

Rezultatele cercetărilor au demonstrat că în numai cinci din chestiunile studiate s-a observat o coincidență a dreptului cu părerile colectivității de persoane studiate, în celelalte zece chestiuni s-a confirmat deosebirea dintre drept și opiniile grupei de persoane. Pentru realizarea scopului cercetării s-au formulat de exemplu, următoarele întrebări: părinții au dreptul să controleze salariile copiilor? Care poate fi vârsta minimă pentru încheierea căsătoriei? Poate un copil dintr-o familie dezorganizată să ridice pretenții față de terți? Ancheta a scos la iveală o lacună a reglementării, respectiv inexistența reglementării juridice privitoare la vârsta adolescenței. Cu toate că în S.U.A. exista o distincție, operată în societate, a persoanelor de vârstă adolescentă, totuși dreptul acestei țări nu consideră vârsta respectivă ca o etapă deosebită în dezvoltarea personalității și nu i se acordă forma unei categorii juridice separate.

⁵⁹ J. COHEN, R. A. ROBSON, A. BATES, *Parental Authority*, Rutgers University Press, 1958, citat de A. PODGORECKI.

3.2 *Preancheta*

Este etapa în care se realizează o analiză logică amănunțită a ipotezelor posibile, reținându-se numai ipotezele verificabile. Este de acum un aspect câștigat, în investigația sociologică, convingerea și consensul asupra faptului că o bună anchetă poate fi alcătuită pe baza ipotezelor verificabile.

“Cel mai adesea, ipoteza de cercetare este rodul unor experiențe teoretice anterioare, a unor teorii cu valoare explicativă sau a unor experimentări practice. În atare situații, ipoteza este dedusă din datele cunoscute, scopul elaborării fiind acela de a confirma, dezvolta sau contesta anumite teorii sau interpretări cu privire la procesele și fenomenele studiate”⁶⁰.

Formularea clară a ipotezelor reprezintă un act de creativitate. Elaborarea ipotezelor este în fond o trecere de la acumulări cantitative la salturi calitative. Saltul la ipoteză poate fi posibil ca o formă specifică de luare a deciziei⁶¹.

În preanchetă se estimează și costul investigației, cât și termenul (calendaristic). De orice fel ar fi ipotezele - respectiv: de nivel maxim, de nivel intermediar sau de nivel minim (ipotezele de lucru) - redarea lor explicită apare ca o cerință absolut obligatorie într-o investigație sociologică.

3.3 *Determinarea universului anchetei*

Prin universul anchetei se înțelege populația care urmează să fie investigată. De la caz la caz - în funcție de forțele de cercetare pe care le avem la dispoziție, de planul calendaristic al investigației, de resursele materiale etc. - universul anchetei va fi mai restrâns sau mai extins. Așa, spre exemplu, ancheta sociologică juridică pe tema *Cunoașterea legislației* a fost concepută a se efectua la nivelul unui

⁶⁰ R. M. STĂNOIU, *Metode și tehnici de cercetare în criminologie* Ed. Academiei R.S.R., București, 1981, p.29.

⁶¹ Vezi: ACHIM MIHU, *ABC-ul investigației sociologice*, vol II, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p.242 și urm.; T. HERSENI, *op.cit.*, p. 192.

județ (Jud. Covasna)⁶². Ancheta⁶³ a fost planificată a cuprinde, în principal, populația activă a județului. Posibilitatea cuprinderii, în principal, a populației active a fost facilitată de o serie de factori, cum ar fi: județul Covasna este un județ mai redus (0,9% din populația țării și cca. 47,3% densitate pe km²); numărul populației fiind relativ redus, a devenit posibilă și cuprinderea populației în ancheta socială selectivă la scara de 1/100; distanțele relativ reduse din județ au făcut practic accesibile toate localitățile principale într-o perioadă de timp scurtă.

Cuprinderea în universul acestei anchete sociologice a populației active a fost determinată și de următoarele considerente: cât privește cunoașterea legii populația activă este cea mai importantă; populația activă cuprinde 54% din populația totală (această stare de fapt a simplificat organizarea anchetei).

3.4 *Alcătuirea eșantionului (eșantionarea)*

După definirea riguroasă a populației asupra căreia se va efectua ancheta sociologică urmează să se extragă eșantionul. Pentru ca eșantionul să fie suficient de reprezentativ trebuie să-l extragem din unități sociale omogene. Stabilirea *mărimii* și *intensității eșantionului* se realizează pe baza legilor statistice. Tehnicile de eșantionare s-au perfecționat mult în ultimul timp prin aplicarea *metodelor probabiliste*. Mărimea eșantionului determină *exactitatea convenabilă*: valoarea eșantionului aleatoriu depinde de volumul total al *cazurilor* intrate în eșantion. Se admit erori de 4-6% pentru eșantioane între 500 și 2000 de persoane. În conformitate cu “legea numerelor mari” atunci când se extrag eșantioane aleatorii, erorile posibile sunt invers proporționale cu rădăcina pătrată a numărului de eșantioane extrase. Jean STOETZEL arăta că șansa de eroare nu depinde de raportul dintre mărimea eșantionului și universul anchetei, ci numai de tehnica de

⁶² Vezi L. LORINCZ, “Cunoașterea legii - obiect de investigație sociologică”, S.C.J. nr. 4/1971, p.605-615.

⁶³ Indicatorii folosiți se vor interpreta conform realităților perioadei de desfășurare a anchetei.

eșantionare și de volumul eșantionului. Uneori greșeala care se face constă în aceea că se crede că valoarea eșantionului depinde de "pasul ales" - eșantionul respectiv, se spune, reprezintă 30% sau 20% etc. din total. Valoarea eșantionului aleatoriu nu depinde de pasul ales, ci de volumul total al cazurilor intrate în eșantion.

În privința probabilității de eroare, George Gallup arată că această probabilitate, pentru S.U.A., la 100 de persoane este de 15%, un eșantion reprezentativ de 900 de persoane are probabilitatea de eroare 5%, iar un eșantion de 10000 de persoane prezintă o probabilitate de eroare de 1,5%.

După stabilirea mărimii eșantionului urmează stabilirea tipului de eșantionare ce va fi utilizat. Se folosesc: eșantionarea aleatorie, simplă sau stratificată, eșantionarea multifazică sau panel, eșantionarea pe cote.

Eșantionarea pe cote este convenabilă din punct de vedere organizatoric și se află la îndemâna oricărui cercetător. Ea se realizează astfel:

- se construiește mai întâi un model (machedă) al populației de investigat;

- se repartizează apoi fiecărui anchetator un număr de persoane ce urmează a fi interogate (a fi cotate).

În investigația socio-juridică - pe tema cunoașterii legii - desfășurate în anii '70 în județul Covasna au fost alcătuite eșantioane pe cote, în baza proporțiilor prealabil stabilite conform structurii populației active a județului. Metoda de selectare a fost diversificată: în cadrul eșantioanelor prestabilite a fost ales tipul de eșantion adecvat după criteriul geografic (pentru a se alege orașele și comunele ce vor fi supuse investigării), alegerea unităților reprezentative (au fost selectate 6 fabrici) și a anumitor instituții social-culturale etc.

La efectuarea anchetei au participat 16 persoane (la scara județului) organizate astfel: 4 echipe compuse din câte 3-4 persoane au lucrat în comune iar o echipă formată din 2 persoane a activat în orașe. În fiecare echipă a fost introdus un jurist pentru a putea da lămuriri în caz de nevoie. Alături de anchetatori, la investigație, a participat și personal al comunelor - învățători, funcționari etc.

Distribuția eșantioanelor s-a făcut pe baza unor criterii diferențiate: din 5 orașe ancheta s-a organizat numai în două orașe (considerate cele mai importante); din cele 30 de comune ale județului au fost cuprinse în anchetă doar 12 comune, considerate reprezentative în raport cu dezvoltarea lor economică, demografică, cu gradul de urbanizare, distanța față de reședința de județ. Cât privește alegerea fabricilor criteriile folosite au fost: mărimea fabricii, tradiția, ramura de producție etc.

S-au alcătuit grupe de eșantioane potrivit proporției 1:100 de locuitori, repartizate pe baza criteriului geografic, demografic, ocupație, naționalitate etc.

3.5 Alegerea tehnicilor de cercetare (a bateriei de instrumente)

Tehnica de cercetare este un “ansamblu de prescripții metodologice (reguli, procedee) pentru o acțiune eficientă. În procesul cunoașterii, tehnica este substanța metodei; ea cuprinde sistemul operațiilor metodologice, riguros definite și folosite, susceptibile de aplicări noi în aceleași condiții sau în condiții diferite; adaptările faptelor, fenomenelor, relațiilor și proceselor sociale studiate⁶⁴.

Tehnica folosită trebuie să fie adecvată obiectului supus cercetării. Am spune chiar că gradul de adecvare a tehnicii utilizate se regăsește în adevărul dobândit asupra obiectului investigat.

Desigur, fiecare tehnică de cercetare poate prezenta avantaje sau limite. Este de remarcat că limitele fiecărei tehnici pot fi depășite prin corelarea mai multor tehnici și conjugarea lor pentru realizarea investigării aceluiași fenomen.

Ne vom opri pe scurt la analiza următoarelor tehnici, utilizate și în investigația sociologică juridică: observația, chestionarul, interviul.

⁶⁴ Vezi: A. CAZACU, I. BĂDESCU, *Metode și tehnici de cercetare sociologică*, T.U.B., 1981 p. 10.

3.5.1 Observația

Observația constă în examinarea sistematică și complexă, pe bază de percepție. În studierea faptelor și proceselor sociale, metoda observației depășește comportamentul strict al indivizilor și se extinde asupra mediului ambiant, a locului de muncă, asupra factorilor culturali. S-a afirmat despre observație că ar fi de fapt singura metodă care promovează cunoașterea, celelalte metode nefăcând altceva decât să teoretizeze datele obținute prin aplicarea observației.

Observația se clasifică astfel:

- observația directă;
- observația indirectă.

3.5.1.1 Observația directă. În investigația juridică, valoarea datelor de cunoaștere a realității se află într-o directă legătură cu timpul petrecut în teren de către cercetător (observând și înregistrând aspectele ce-l interesează). Aceste date, rezultate din observația științifică transformă teoria într-o teorie viabilă.

Observația poate fi realizată de o singură persoană sau de o echipă de cercetare. Integrarea cercetătorului (cercetătorilor) în colectivitatea de investigație este necesară. Cel (cei) care realizează observația urmează să prezinte totdeauna colectivului studiat scopul investigației și faptul că el (ei) observă și înregistrează faptele în forma lor brută.

În funcție de poziția observatorului, observația directă poate fi: externă sau internă.

A. Observația directă externă. Nu întotdeauna este posibilă o integrare totală a observatorului în colectivitatea studiată. În anumite împrejurări observatorul se plasează în afara colectivului studiat. O atare situație se întâlnește în cazurile în care încadrarea observatorului în sistemul de status-uri și rol-uri - specifice colectivității studiate - este, fie imposibilă, fie că acest lucru l-ar împiedica să observe ansamblul relațiilor caracteristice pentru colectivitatea respectivă. În aceste cazuri se operează prin utilizarea în observație a unui sistem

de categorii de observație (spre exemplu: probleme de orientare a discuțiilor, probleme de evaluare, probleme de decizie, probleme de integrare în grup a participanților etc.). Orice comportament al participanților la discuție poate fi practic încadrat într-una din categoriile de observație.

B. *Observația directă internă* (coparticipantă) presupune intervenția activă a cercetătorului în desfășurarea evenimentelor ce au loc în cadrul grupului. Cercetătorul ia parte în acest caz, la viața colectivității “vibrând” la interesele și sentimentele grupului cercetat. Participarea poate fi pasivă sau activă. Cu alte cuvinte, ea poate consta într-o simplă apartenență la grup, sau dimpotrivă, se poate concretiza într-o preluare integrală a valorilor și normelor grupului (până, chiar, la asumarea rolului de lider).

Fenomenele observate trebuie totdeauna raportate la situația concretă, la sistemul socio-cultural caracteristic modului de manifestare a grupului observat.

3.5.1.2 *Observația indirectă* constă în cercetarea documentelor juridice și nejuridice, studierea izvoarelor documentare. Această tehnică este considerată “indirectă” pentru că cercetătorul studiază date observate de altă persoană și consemnate într-un document.

În sociologia juridică, termenul document juridic este luat în sensul cel mai general. Astfel, document juridic poate fi o sentință judecătorească, un act de practică notarială, un act sub semnătură privată, un text de lege, o lucrare științifică, o pledoarie etc⁶⁵.

Oricare ar fi documentul juridic analizat, cercetătorul trebuie să respecte două condiții:

1. Documentul juridic trebuie privit și interpretat cu ochii unui sociolog al dreptului. Ceea ce se cercetează nu este modul în care organul de aplicare a dreptului a calificat juridic un fapt, ci manifestarea socială a unui fenomen juridic. Cu alte cuvinte, documentul juridic este important prin reconstituirea juridică pe care o permite.

⁶⁵ Vezi: J CARBONNIER, *op. cit.* p. 193.

2. Documentul juridic trebuie privit ca o dovadă a unei realități; el tinde să exprime o anumită realitate. Pentru a preveni caracterul îndoielnic al documentului, analistul va trebui să adopte poziții diferențiate față de acesta. Astfel, dacă e vorba de un document de constatare (un inventar notarial, de exemplu) acesta trebuie supus unei critici istorice; dacă este vorba de o declarație de voință (un testament, un contract etc.) trebuie căutată cauza psihologică, mobilul socio-psihologic al documentului.

A. *Cercetarea documentelor juridice* permite reconstituiri utile cercetării științifice. Această documentație scrisă este de două feluri: directă și indirectă⁶⁶. Indirectă când considerăm informațiile obținute de la terți și directă atunci când provin din, chiar, obiectul cercetării.

Este sugestiv a arăta că dreptul vechilor societăți (civilizația juridică babiloniană, greacă sau romană) este cunoscut numai prin intermediul documentelor scrise; mutatis mutandis, aceeași situație există și pentru societățile pentru care, practic, nu mai există nici o ființă ce poate fi interogată.

B. *Analiza sociologică-juridică a jurisprudenței* este analiza de conținut aplicată jurisprudenței. Trebuie consemnat că analiza cantitativă a jurisprudenței este semnificativă doar în ce cuprind culegerile cu jurisprudență (de exemplu Deciziile Curții Supreme de Justiție).

Spre deosebire de analiza tehnică a jurisprudenței - realizată de științele dreptului - analiza juridico-sociologică a jurisprudenței evidențiază sectorul de viață concretă, faptul social pe care hotărârea instanței de judecată l-a antamat. De aceea, circumstanțele cauzei sunt cele care-l atrag pe juristul ce se preocupă de motivațiile sau cauzele sociale ale dreptului. Un dosar de divorț, spre exemplu, mai sărac în materia motivării în drept, reține atenția juristului și în motivarea sa în fapt, motivare ce subliniază o anumită stare a moravurilor, permițând concluzii sociologice și psihologice asupra vieții de familie.

⁶⁶ Vezi H. LEVY-BRUHL, *Sociologie du droit*, P.U.F., Paris, 1971, p. 105.

C. *Analiza documentelor nejuridice.* În afara documentelor juridice, observația indirectă utilizează și analiza documentelor nejuridice. Documentele observate, în acest caz, pot fi: documente etnografice, iconografice, analiza unor opere literare, analiza presei din vremea respectivă etc.

3.5.2 Chestionarul

Această tehnică de investigare este larg utilizată în ancheta sociologică. Literatura de specialitate⁶⁷ acordă un spațiu important analizei științifice a chestionarului - noțiunea, clasificarea, conținutul, modul de manipulare etc.

Strict formal, chestionarul este o listă cu întrebări aranjate mai mult sau mai puțin riguros.

În literatura de sociologie generală, chestionarul “reprezintă o succesiune logică și psihologică de întrebări scrise sau de imagini grafice cu funcție de stimuli în raport cu ipotezele cercetării, care prin administrarea de către operatorii de anchetă sau prin autoadministrare, determină, din partea celui anchetat un comportament verbal sau nonverbal, ce urmează a fi înregistrat în scris”⁶⁸. În această accepțiune, chestionarul se înfățișează ca un instrument eficace atât pentru anchetator cât și pentru anchetat. El îndeplinește o dublă funcție:

a) pune toate persoanele anchetate în aceeași situație psihologică;

b) facilitează “despuierea” răspunsurilor și asigură compararea acestora.

Chestionarul este indispensabil pentru cunoașterea fenomenelor de conștiință. Deși creează uneori aparența unei construcții și utilizări facile, chestionarul rămâne o tehnică ce solicită o solidă fundamentare teoretică, o utilizare cu rigurozitate științifică, într-o anchetă cu ipoteze

⁶⁷ Vezi, de exemplu: RENATO TREVES, *Introduzione alla Sociologia del Diritto*, Torino, 1977, p. 160-223 etc.; R. M. STĂNOIU, *op. cit.*, p. 214-249; H. H. STAHL, *op. cit.*, p. 323-337; S. CHELCEA, *op. cit.* p. 137-227.

⁶⁸ S. CHELCEA, *op. cit.*, p. 140.

precise. De aceea, la întocmirea unui chestionar valid și fidel se întâmpină mari dificultăți. Nu există reguli absolute și cu atât mai puțin rețete gata pregătite. "Măiestria, sprijinită pe știință și pe o practică îndelungată, rămâne un ghid indispensabil"⁶⁹.

Dificultăți sau riscuri de interpretare deformată pot să apară, în primul rând, din textul însuși folosit pentru formularea întrebărilor din chestionar.

Întrebările trebuie să fie precise, clare, directe, să evite orice abstracție, să fie fără echivoc, inteligibile - imediat și de către oricine. Calitatea informației obținute prin intermediul chestionarului depinde atât de calitatea întrebărilor formulate cât și în funcție de modul alcătuirii chestionarului.

Importanța unor astfel de instrumente pentru sondarea opiniei publice precum și faptul că acestea sunt tot mai des utilizate, l-au determinat pe profesorul francez Jean Carbonnier să afirme că: "E un postulat metodologic al sociologiei dreptului că omul este mai sincer în fața sociologului decât în fața judecătorului"⁷⁰.

Astăzi, anchetele juridico-sociologice au un important rol în aprecierea oportunității unor reforme legislative.

O particularitate a întrebărilor chestionarului sociologic, utilizat în investigația juridică, constă în redactarea întrebărilor cu privire la fapt și nu cu privire la drept. Terminologia juridică presupune înțelegerea exactă și de aceea, chiar și în cazul unor termeni uzitați - de exemplu infracțiune, contravenție, donație, testament - este posibil ca cel anchetat să nu înțeleagă sensul întrebării formulate, accețiunea juridică a acesteia. Este util deci, ca întrebarea să fie însoțită de perifraze explicative sau chiar de exemple descriptive.

O altă sursă a denaturărilor sau chiar a erorilor o constituie faptul că obiectul cercetării nu este suficient de clar conturat - pentru cei

⁶⁹ J. STOETZEL, A. GIRARD, *Sondajele de opinie publică*, Ed. științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 141.

⁷⁰ J. CARBONNIER, *La réforme des régimes matrimoniaux*, SONDAGES, nr. 1/1976.

chestionați. De asemenea, este important a se cunoaște faptul că, prin întrebări, nu este voie să se aducă atingere intereselor celui chestionat deoarece și acest fapt poate conduce la denaturarea răspunsurilor.

Tema cercetării nu trebuie să creeze - celui care răspunde - o (eventuală) senzație a incapacității sale, a insuficienței cunoștințelor. Totodată, o problematică investigată nu prezintă pentru toată lumea același interes, iar nivelul de informare sau gradul de implicare prezintă, deseori o variabilă fundamentală în opiniile oamenilor.

În acest caz, izolarea loturilor de indivizi posedând un anumit grad de informare sau având anumite caractere necesare se obțin prin tehnica întrebărilor “în pâlnie” sau “filtru”.

Eficiența chestionarului folosit de științele juridice, depinde și de: modul alcătuirii textului întrebărilor; precizia limbajului; adaptarea întrebărilor la scopurile urmărite; ordinea cuvintelor; ordinea întrebărilor; vastitatea și lungimea chestionarului; modul de pregătire a cadrului material (al răspunsurilor).

Clasificarea chestionarelor se realizează, în considerarea tipurilor de chestionare identificate, pe baza unor criterii diversificate:

A. *Criteriul naturii și întinderii informației* vizează conținutul precum și calitatea informației primite.

A preciza conținutul chestionarului înseamnă a stabili ce fel de întrebări se vor folosi și totodată, ce se poate obține, prin aceste întrebări, de la subiectul chestionat.

În prealabil este necesar:

1. să fim siguri că subiectul cunoaște (posedă) informațiile pe care noi dorim a le cunoaște;
2. să ne asigurăm că subiectul este dispus să ofere informațiile pe care le deține.

Prima condiție poate fi verificată în cadrul preanchetei:

a) pe baza naturii informației distingem:

1. chestionare de date factuale de tip administrativ;
2. chestionare de opinie.

b) pe baza întinderii informației distingem:

1. chestionare speciale;
2. chestionare “omnibus”.

Chestionarele de date factuale, foarte des utilizate în domeniul administrației publice, mai poartă denumirea și de “formulare tip”. Pentru sociologia juridică, analiza acestor formulare administrative prezintă o deosebită importanță. În ultimul timp, știința administrației se preocupă a stabili dacă formularele administrative sunt concepute - prin denumire, format, culoare etc. - pentru a răspunde scopurilor. O analiză a diversității formularelor și imprimatelor scoate la iveală faptul că astfel de chestionare nu sunt totdeauna laborios concepute și, deasemenea nu corespund unor necesități de perspectivă.

Este de observat că denumirea formularelor este adesea redată prin abrevieri sau prin inițiale greu descifrabile. Formatul imprimatelor nu corespunde totdeauna criteriilor de funcționalitate. În ce privește culoarea formularelor este de subliniat că folosirea diferitelor culori sporește semnificația de utilizare și reduce timpul de căutare a diferitelor tipuri de formulare.

Analiza științelor administrative și totodată a sociologiei juridice se realizează și asupra conținutului chestionarelor. Această analiză relevă circuitul la care aceste chestionare participă și evidențiază, spre pildă, elemente precum: mențiunile inutile, omisiunile, dublurile, corectitudinea precodificărilor etc. Chestionarul de date factuale, realizat pentru investigarea fenomenelor juridice, întrebunțează *întrebări factuale* denumite 10 întrebări de identificare (*vârstă*, loc de naștere, sex, stare civilă, domiciliu, ocupație etc.). Se folosesc, totodată, întrebări de “cunoștințe” vizând stabilirea nivelului de cunoaștere, întrebări răspândite, de obicei, printre cele de “opinie”.

Chestionarele de opinie recoltează date de ordin subiectiv. Ele urmăresc să dezvăluie nu doar opinia dar și motivația, atitudinile, interesele, înclinațiile etc. celui chestionat.

În investigarea fenomenelor juridice nu trebuie să ne limităm la o simplă consemnare a opiniilor cu privire la un aspect sau altul; este necesar să raportăm aceste opinii la realitatea obiectivă, să definim modul de reflectare a acestei realități în conștiința oamenilor.

Întrebările factuale sunt aparent simple. Uneori, însă, și la asemenea întrebări, în furnizarea informațiilor de către subiect se adaugă o anumită încărcătură afectivă, ceea ce poate fi de natură să afecteze răspunsul (de exemplu declararea cu exactitate a vârstei în cazul unor persoane).

Întrebările de opinie și de motivație sunt mult mai dificile, dificultăți determinate pe de o parte de faptul că factorii de care depind opiniile sunt extrem de variați, iar, de altă parte de faptul că opiniile ca atare sunt diferite de la grup la grup sau de la individ la individ.

Un alt aspect, important, este reprezentat de măsurarea intensității opiniei. Dificultățile determinate de anumite incertitudini atrag dificultăți în exprimarea opiniei. Intensitatea sesizată este condiționată de intensitatea opiniei indivizilor pentru problema ce este formulată prin întrebare.

Rigurozitatea științifică impune două exigențe oricărui chestionar:

a) prin formularea chestionarului să obținem un conținut adecvat al acestuia în raport cu situația de fapt a anchetatului;

b) conținutul informației primite să fie semnificativ în raport cu problema pe care o propunem cercetării.

Informația obținută cu ajutorul întrebărilor de opinie și de motivație nu trebuie redusă la răspunsul formulat pentru una sau câteva întrebări, fiind necesar un sistem de întrebări din care să putem desprinde poziția indivizilor față de tema cercetată.

Menționăm faptul că, în dorința de a înțelege motivația opiniilor celui chestionat, cercetătorul este tentat să însoțească întrebările cu numeroși "De ce?". În acest fel, el îi poate încurca sau inerva pe subiecți - cea mai mare parte a acestora nu sunt obișnuiți să se analizeze și nici nu știu să exprime clar și riguros motivațiile.

Chestionare speciale și chestionare "omnibus". Chestionarele speciale sunt acele chestionare ce au în vedere o singură temă, iar aceasta se constituie ca o tematică specială. Astfel de chestionare se

întâlnesc destul de rar întrucât cercetarea fenomenelor juridice, prin complexitatea lor, impune luarea în considerație a unei multitudini de factori.

Chestionarele “omnibus” vizează investigarea concomitentă a mai multor teme. O asemenea abordare ne permite surprinderea interacțiunii și condiționării complexe a fenomenelor.

B. *După forma întrebărilor*, chestionarele se divid în:

- chestionare cu întrebări închise;
- chestionare cu întrebări deschise;
- chestionare cu întrebări mixte (sau intermediare).

Întrebările *închise* (sau precodificate) limitează răspunsurile subiectului la una din categoriile propuse în chestionar. Aceste întrebări au avantajul de a fi clar adresate și oferă posibilități de răspuns fără dubiu. Totodată, acestea sunt ușor de prelucrat statistic. Dar, același tip de întrebări prezintă și o serie de dezavantaje, printre care enumerăm: atrag răspunsuri formale, nu permit desprinderea nuanțelor, nu permit o cunoaștere mai profundă a motivațiilor.

Întrebările *deschise* (utilizate adesea în cadrul preanchetelor) permit o testare a cunoștințelor subiecților. Ele oferă posibilitatea cunoașterii limbajului acestora, permit măsurarea actualității problematicii dată în studiu ca și desprinderea unor probleme noi sau a domeniilor de mare varietate intelectuală (aspirații, concepții etc.). Asemenea întrebări (formulate astfel: Ce părere aveți despre ... ?) pot prezenta, însă, și unele dezavantaje. Astfel, ele pot facilita subiectivismul și, deasemenea, se pretează mai puțin la o abordare statistică.

Alături de întrebările închise sau de cele deschise se mai utilizează și întrebările *mixte* (sau *intermediare*), care îmbină cele două tipuri de întrebări, prevenind, într-o oarecare măsură, dezavantajele acestora. De exemplu, în chestionarul privind cunoașterea legii putem adresa o întrebare deschisă astfel: “Unde poate fi atacată hotărârea de desfacere a contractului de muncă ?” lăsând subiectul să ofere un orice răspuns; putem adresa și o întrebare mixtă, cu răspuns predeterminat: la conducerea unității, la judecătorie etc,

urmând ca subiectul să sublinieze răspunsul. Asemenea întrebări oferă o mai mare libertate de acțiune și implicit de răspuns celor anchetați. Sesizăm și posibila prezentă a unor inconveniente: întrebarea cu răspunsuri prestabilite poate sugera în mare măsură răspunsul; subiecții riscă, în aceste cazuri, să răspundă, chiar dacă nu știu sau nu cunosc exact situația. În comparație cu întrebările deschise, aceste întrebări (cu răspunsuri prestabilite) prezintă avantajul că răspunsul nu poate fi chiar oricare. Aceste întrebări sunt larg utilizate în anchetele de opinie.

În chestionarul sociologic se folosesc întrebări directe și întrebări indirecte. Alegerea între aceste tipuri de întrebări constituie un element de dificultate pe care cercetătorul trebuie să o rezolve. O întrebare indirectă, îndepărtată de cunoștințele subiectului poate aduce o informație vagă, care nu prezintă interes. În același timp, însă, o întrebare directă, referitoare la aspecte intime ale vieții subiecților poate antrena reacții dintre cele mai diferite, mergând de la non-răspunsuri până la răspunsuri nesincere. Trebuie luat în considerare și un alt fapt și anume: gradul de răspândire și frecvența anchetelor de tip sociologic, într-o țară sau alta. În țările în care sunt des utilizate sondajele de opinie și anchetele sociale, subiecții, fiind avizați asupra procedurilor și a scopurilor lor, pot fi chestionați și asupra unor aspecte mai speciale. Spre exemplu, o anchetă de sociologie juridică desfășurată în S.U.A., la New York, pe un eșantion de 6198 de persoane de ambele sexe, a relevat că 99% din subiecții chestionați au comis cel puțin un delict din cele 49 sancționate de Constituția S.U.A., sancțiuni ce au fost prevăzute în chestionar.

În baza unui asemenea experiment s-a propus să se revizuiască conceptul de manifestare antisocială.

O altă anchetă efectuată în Carolina de Nord (în baza unei tehnici ingenioase), experimentată pe un eșantion de 3000 de femei între 18 și 44 de ani, în scopul estimării frecvenței avorturilor provocate, a dovedit că numai 2,7% dintre subiecții ce au format eșantionul au refuzat să răspundă.

Anumite teme de cercetare implică “tabu-uri” și de aceea ele trebuie abordate cu precauții speciale.

Un alt aspect îl reprezintă riscul deformării determinat de ceea ce se cheamă în mod obișnuit efectul de prestigiu. Atunci când întrebările sunt instrumentate de anchetator, se constată că persoanele interogate caută să se prezinte într-o imagine flatantă (exagerând, spre exemplu, durata sau felul școlarității, ascunzând unele lipsuri, afișând dispoziții nuanțate de conformism etc.).

O regulă fundamentală, în legătură cu punerea întrebărilor, exprimă faptul că niciodată o întrebare nu trebuie să-l oblige pe subiect la un răspuns socialmente inacceptabil, respectiv să-l oblige la exprimarea unei păreri care i se pare în neconcordanță cu statutul său.

Redactarea propriu-zisă a întrebărilor reprezintă un moment deosebit de important. Redactarea constă în alegerea celor mai potrivite cuvinte și, totodată, construirea de o anumită manieră a frazelor, astfel încât întrebarea să aibă forma cea mai expresivă.

Întrebările trebuie să fie cât mai clare și adecvate gradului de instrucție al celor anchetați.

S-a constatat că posibile surse de eroare sunt și deficiențele de redactare.

Alcătuind un chestionar va trebui să realizăm echilibrul între ceea ce dorim să aflăm și ceea ce putem - practic - afla. Din acest punct de vedere trebuie să ținem cont de două considerente:

- numărul de întrebări trebuie să fie acceptabil, în ce privește concentrarea atenției subiectului;

- trebuie formulate numai atâtea întrebări câte putem prelucra.

De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că unii subiecți pot răspunde mai repede, în timp ce alții pot avea dificultăți.

În general, timpul pe care se poate conta, în chestionarea subiectului, este de o oră.

În ce privește structura chestionarului, este de remarcat faptul că în țările unde cercetarea sociologică concretă este dezvoltată,

întrebările factuale (stare civilă, vârstă, domiciliu etc.) se așează în partea finală a chestionarului, considerându-se că astfel se evită riscul contracției defensive a subiectului.

În legătură cu modul de ordonare a întrebărilor, unii cercetători consideră că este recomandabilă o aparentă dezordine pentru a nu oferi subiectului posibilitatea de a răspunde printr-o interpretare logică în raport cu o întrebare anterioară.

În orice chestionar trebuie să existe și anumite întrebări cu funcții psihologice, care, uneori, nu au legătură directă cu ceea ce ne interesează, dar au calitatea de a câștiga și păstra încrederea celui anchetat. Astfel de întrebări plasate la începutul chestionarului, suscită interesul subiectului.

3.5.3. *Interviul*

Ca tehnică independentă de cercetare, interviul dispune de o largă arie de cuprindere și frecvente utilizări în sociologia juridică.

În literatura științelor sociale, interviul este definit⁷¹ ca o tehnică de cooperare verbală între două persoane - anchetatorul și anchetatul - tehnică ce permite anchetatorului să culegă anumite date de la cel anchetat, cu privire la un obiect precis. Informația culeasă este rezultatul unei strategii metodologice într-un circuit cu dublu sens.

Se disting mai multe tipuri de interviu: interviul formal, interviul informal, interviul conversație (cazual), interviul ghidat (concentric), interviul direct, interviul indirect etc.⁷².

Criteriile acestei tipologii sunt:

- felul comunicării ce se stabilește între anchetator și anchetat;
- gradul de libertate (formalizare) pe care anchetatorul îl are în determinarea cursului interviului;
- nivelul la care se situează informația obținută.

⁷¹ A. BRIMO, *Les méthodes des sciences sociales*, Paris, Ed. Montchrestien, 1972, p. 208.

⁷² A se vedea și: C. A. MOSER, *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*, Ed. științifică, 1967, p. 267 și urm.; R. M. STĂNOIU, *op. cit.*, p. 130-143.

Astfel, *interviul formal* se caracterizează prin aceea că interviuevatul răspunde la o serie de întrebări care sunt dinainte stabilite ca formulare, număr de întrebări, ordinea întrebărilor etc. La acest tip de interviu putem constata o evidentă apropiere de chestionar. Mai mult chiar, se consideră că acel chestionar care este administrat prin operatorii de anchetă constituie o variantă a interviului formal.

Unii autori, de exemplu H.H STAHL, denumesc acest tip de interviu *convorbire dirijată pe bază de îndrumător*.

Interviul neformal se caracterizează printr-o mai mare libertate acordată operatorului de anchetă. În acest caz interviul nu are la bază un chestionar cu întrebări dinainte stabilite.

Realizarea unui interviu solicită din partea operatorului o pregătire teoretică temeinică, o cunoaștere aprofundată a problematicii puse în discuție.

De o importanță aparte dispun *tehnicele discuțiilor publice sau interviul de grup*.

Grupul social. Abordarea problematicii grupului mic a constituit și constituie terenul științific al unor vii dezbateri. În ultimele decenii grupul a dobândit o popularitate extraordinară în toate acțiunile de tip psihologic sau sociologic. Carl Rogers afirma chiar că descoperirile teoretice și tehnice legate de utilizarea grupului sunt echivalente, ca importanță, cu descoperirea energiei nucleare⁷³.

Interesul pentru grup își are sursa în două idei fundamentale: grupul ca un cadru determinant al comportamentului individual și grupul ca realitate primară a existenței umane. Preocuparea pentru cercetarea grupului este prezentă de multă vreme sociologilor. *E. Durkheim* pune bazele teoriei grupurilor. În concepția sa trecerea de la clan la societate corespunde trecerii de la solidaritatea mecanică la solidaritatea organică, urmare a diviziunii sociale a muncii. El formulează ipoteza existenței unei conștiințe colective a grupului.

⁷³ Vezi: ELENA ZAMFIR, *Cultura relațiilor interpersonale*, Ed. Politică, 1982, p. 119.

Un precursor al studierii grupurilor primare este și Ferdinand TÖMMIES, care face distincție între Comunitate (“Gemeinschaft”) și Societate (“Gesellschaft”).

Grupul social ca fenomen social obiectiv, reprezintă scena socializării omului, a formării personalității și conștiinței de sine, sub influența normelor sociale, a obiceiurilor, a sistemului de valori, a modelelor de conduită⁷⁴.

Din perspectiva Sociologiei Juridice, grupurile sociale îndeplinesc un rol deosebit de important în procesul reglementării și coordonării comportamentului social al individului sub influența normativității, a opiniei publice, a sistemului de sancțiuni, a tipului de control.

Interviul de grup reprezintă o metodă de conducere a unei reuniuni în grupul mic în cursul căreia participanții sunt intervievați în colectiv de către anchetator.

Există anumite dificultăți, pe care le întâmpină anchetatorul, determinate de faptul că grupul, pus în fața interviului, este rezervat; universul colectiv al grupului nu există decât pentru membrii săi; nu toți membrii grupului analizează și apreciază viața lor în cadrul grupului social; având o viață colectivă și reacții comune, grupul poate manifesta neîncredere față de un străin care încearcă să pătrundă în viața sa afectivă.

Pregătirea prealabilă a intervenției este absolut necesară. Ea trebuie să conștie în: evaluarea și cunoașterea grupului, a caracteristicilor lui, a istoriei și contextului în care a evoluat și/sau cunoașterea caracteristicilor participanților; apropierea concretă a anchetatorului de grup în scopul acceptării în cadrul grupului; pregătirea psihologică a interviului; organizarea cadrului material al reuniunii etc.

⁷⁴ Vezi: VIRGIL CONSTANTINESCU, *Grupurile sociale - problematica și tehnica psihologică de investigație*. Studiu introductiv la cercetarea bibliografică cu titlul: „Sociologia grupurilor mici”, Biblioteca Universitară, Buc., 1972, p. 3-13.

Cunoștințele de dinamică a grupului și de psihologie socială sunt indispensabile conducătorului unui atare interviu. Acesta trebuie să știe cum să determine grupul să progreseze către obiectivul propus și să adopte o atitudine generală adecvată, caracterizată prin vigilență și atenție permanentă, respectarea spontaneității participanților, nondirectivism - în ce privește fondul, și directivism - în ce privește forma (menținerea temei în centrul dezbaterii, efectuarea la timp a unor sinteze etc.).

Interviul de grup îndeplinește două funcții principale:

- 1) elucidarea, în cadrul grupului, a ceea ce se petrece cu el, practic o viziune clară asupra vieții și experienței sale;
- 2) acționarea directă asupra grupului pentru a-l face să progreseze pe o cale proprie, respectiv pentru a-l face capabil să-și rezolve problemele ce-i sunt specifice într-un mod activ și pozitiv.

3.5.4. Tehnicile sociometrice

Pentru cercetarea *grupurilor restrânse* se mai folosesc și *tehnicele sociometrice*. Aceste tehnici (procedee experimentale și matematice) măsoară intensitatea și întinderea curenților psihologice, afective, în grupul mic.

Cel care a pus la punct aceste tehnici a fost *MORENO*. În concepția sa *testul sociometric* este “un instrument care studiază structurile sociale în lumina atracțiilor și a repulsiilor care se manifestă în sânul grupului”⁷⁵.

După administrarea testului se trece la întocmirea *matricei sociometrice*.

⁷⁵ J. L. MORENO, *Statistic of Social Configuration, Sociometry*, 1938, p. 53.

CAPITOLUL VII

VIOLENȚA ȘI SOCIETATEA

§1. **Omniprezența violenței**

Violența este prezentă peste tot, în toate domeniile vieții individuale și sociale. Ea este întâlnită, în forme și intensități diferite, în toate societățile de până acum. Ea este implicată în procesul de socializare, în discursul rațional și în formarea conștiinței, în funcționarea instituțiilor și organizațiilor sociale, în întreaga viață socială. Afirmând omniprezența violenței, avem în vedere indivizii concret istorici și societățile determinate, nu omul în general sau societatea în general.

Ubicuitatea și diversitatea formelor violenței ridică câteva întrebări fundamentale: Violența este o permanență umană? Este intrinsecă indivizilor și societăților? Dacă da, atunci toți oamenii și toate societățile acționează prin violență?. Dacă nu, cum se explică diferențele mari în exercitarea violenței? Violența poate fi condamnată sau justificată în toate formele ei? Se poate acționa asupra violenței în vederea diminuării sau suprimării ei?

La aceste întrebări dispunem de două categorii de răspunsuri: unele oferite de antropologia filosofică, altele de științele

comportamentale și de științele sociale. Între ele există deosebiri nu numai de detaliu, dar și în aspectele esențiale.

Multe studii de antropologie filosofică afirmă că violența este o permanență umană, că ea este intrinsec legată de esența umană și de funcționarea societății. Jean Marie Domenach⁷⁶ consideră că violența este indisociabilă de condiția umană. Socializarea individului înseamnă afirmarea propriei sale identități și recunoașterea acestei identități de către ceilalți; ea înseamnă apropierea lumii exterioare și a ființei celorlalți. “Vioența este, deci, inclusă, încă de la origini, în formarea conștiinței, în afirmarea autonomiei”.

Hegel a procedat în același fel, integrând violența în geneza conștiinței. Fără a o glorifica, el o consideră ca un prealabil pentru umanizarea relațiilor interpersonale.

În acord cu Hegel, Domenach afirmă că violența, deși irațională prin ea însăși, este intrinsecă însăși manifestării rațiunii. Vioența este asociată nu numai omului ca ființă socială și rațională, dar și funcționării tuturor instituțiilor societale.

Concluziile acestor studii de antropologie filosofică trebuie relativizate. Ceea ce putem afirma despre violență este dedus din analiza societăților contemporane și din studiul istoric al unor societăți trecute. Nu putem extinde ceea ce știm despre aceste societăți la natura umană și la societate, în general. Cercetările din domeniul științelor comportamentului și științelor sociale ce vor fi analizate în cele ce urmează sunt mult mai prudente în concluziile lor și evită generalizările hazardate.

Problema violenței este complexă și dificil de soluționat. Totuși, tradiția gândirii noastre raționaliste și atotputernicia rațiunii umane nu ne permit să ne declarăm neputincioși în fața sfidării adresate de violență. Trăim convinși că trebuie să existe anumite răspunsuri, anumite soluții. Însăși analiza determinărilor și formelor violenței poate constitui un prim pas în conturarea unor soluții.

⁷⁶ Jean-Marie Domenach, *L'ubiquité de la violence*, in „Revue Internationale des Sciences Sociales (RISS)”, 1978, XXX, 4, p. 762.

§2. Cercetările în domeniul violenței

Problematica violenței este de dată recentă. Abia în secolul al XIX-lea, începe să se contureze conceptul și să fie analizate rădăcinile și formele violenței. Pentru civilizațiile anterioare, violența era considerată ca ceva natural, ce nu ridică întrebări sau dubii. Ea începe să fie denunțată odată cu dezvoltarea spiritului democratic modern.

În prezent, violența constituie obiect de cercetare pentru numeroase științe naturale și sociale: fiziologie, psihologie, psihiatrie, sociologie, politologie, polemologie etc. Toate aceste discipline au adus contribuții interesante la studierea cauzelor și mecanismelor violenței. Literatura problemei este impresionantă. De exemplu, până în 1975, *Peace Research Abstract Journal* a publicat circa 106.000 de rezumate de studii, apărute după 6 august 1945, ce tratează problema păcii și războiului, și deci, indirect și problema violenței⁷⁷.

În domeniul fiziologiei, se remarcă cercetările lui Hamburg (1971) asupra rolului hormonilor sexuali în agresivitate; Andrey (1961) și Lorenz (1966) asupra originii instinctive a agresivității și violenței; Eckhardt (1971) și Bilinski (1973) asupra teoriei eredității.

În domeniul psihologiei, rețin atenția cercetările lui Bilinski (1973) asupra frustrării afective, cele ale lui Prescott (1975) asupra frustrării plăcerilor corporale, ale lui Mullany (1975) asupra traumelor suferite de copii în primii ani de socializare, ale lui Walters (1966) asupra imitației în propagarea violenței, ale lui Bergius (1907) asupra rolului școlii în dezvoltarea unor atitudini generatoare de violență, cercetările lui Graham (1968) asupra rolului general al frustrării, cercetările numeroase asupra rolului mijloacelor de comunicare în masă în favorizarea apariției violenței etc.

Dintre cercetările sociologice, puncte de vedere interesante aduc cele ale lui Knud Larsen (1973) asupra teoriei frustrării-agresiunii, ale lui Westley (1966) asupra aprobării sociale ca factor de escaladă

⁷⁷ A Ian Newcombe, *Apport des sciences du comportement à l'étude de la violence*, în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 798-817.

a violenței, ale lui Lutzker (1968) asupra izolaționismului, ale lui Deutsch (1960) asupra autoritarismului, ale lui Teger (1970) asupra cooperării și ostilității, ale lui Osgood (1959-1966) asupra reducerii tensiunilor, ale lui Etzioni (1967) asupra tensiunilor internaționale etc.

Contribuții interesante aduc și cercetările asupra cauzelor revoluțiilor, asupra caracterului coercitiv al guvernelor și asupra conflictelor interne, asupra relațiilor dintre conflictele interne și dezvoltarea economică, asupra exploatării și violenței, asupra războiului și păcii.

Violența constituie un domeniu important de preocupare nu numai la nivel academic, dar și pentru organismele guvernamentale și interguvernamentale. Cercetările oficiale se desfășoară în mai mult cadre⁷⁸.

Un rol important în acest domeniu revine *organismelor permanente* de cercetare ale administrației naționale. La acest nivel sunt organizate comisii parlamentare, care studiază condițiile de aplicare și consecințele aplicării unor legi și organisme guvernamentale de cercetare însărcinate cu studierea unor probleme de interes public (de exemplu, Home Office Research Unit din Regatul Unit, care funcționează pe lângă Ministerul de Interne; organisme permanente de cercetare în cadrul Ministerului de Justiție sau Ministerul de Interne în Canada, Noua Zeelandă, Germania, Egipt). Organisme permanente de cercetare funcționează și la nivel internațional: Institutul de Cercetări al Națiunilor Unite asupra protecției sociale (mai ales cercetări asupra violenței criminale); organisme permanente ale Consiliului Europei (de Vest), care au publicat un important raport "*Violența în societate*".

În al doilea rând, cercetările oficiale asupra violenței sunt întreprinse de *comisii ad-hoc*. La nivel național, activitatea acestor

⁷⁸ O prezentare a cercetărilor oficiale asupra violenței este făcută de Rosalind L. Feierabend, *Le rôle des gouvernements dans les recherches sur la violence*, în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 818-846. Clasificarea ce urmează aparține acestei autoare.

comisii are o cuprindere diferită. Uneori, ele sunt organizate pentru a ancheta cauzele unor izbucniri violente în societate: de exemplu, comisii de anchetă asupra criminalității în Sardinia, asupra Mafiei din Sicilia, comisii de anchetă asupra condițiilor de detenție în penitenciarele din Canada; comisii de anchetă privind violența în unele manifestări publice în Regatul Unit; comisii de anchetă privind asasinarea unor personalități politice în Tanzania; comisii de anchetă organizate de Amnesty International asupra asasinării unor persoane și asupra violenței politice. Alteori, ele sunt organizate pentru a studia anumite tipuri de violență; de exemplu, cercetările organizate în Canada, Franța și Statele Unite privind impactul mijloacelor de comunicare în masă asupra violenței. În multe cazuri, comisiile naționale sunt însărcinate cu studierea problematicii ce vizează stabilirea cauzelor violenței în societate. În acest fel s-a procedat în Columbia, unde a fost numită o comisie guvernamentală pentru studierea cauzelor actuale ale violenței în această țară; în Franța, unde s-a organizat (în 1976) un Comitet național pentru studierea problemei violenței în societate (acest Comitet a procedat la o analiză largă: aspecte psihologice și biologice ale violenței; urbanizare, locuire și schimbări culturale; violență și economie; protecția tineretului; aspecte penale și penitenciare); în Statele Unite ale Americii, unde au fost organizate mai multe comisii naționale: Comisia însărcinată cu elucidarea asasinării președintelui J.F. Kennedy în 1963, Comisia de anchetă asupra dezordinilor civile din 1967 și asupra asasinării senatorului Robert Kennedy, Comisia națională consultativă însărcinată de președintele L. Johnson să analizeze dezordinile civile și mai ales situația populației de culoare, o altă comisie numită de președintele Johnson în 1968 asupra cauzelor și prevenirii violenței.

La nivel internațional, comisii ad-hoc de studiere a violenței au fost organizate de UNESCO și Consiliul Europei. Aceste comisii au fost însărcinate cu analiza rolului mijloacelor de comunicare în masă (1968, 1975, 1976) și cu studiul stărilor de tensiune ce afectează înțelegerea internațională (1947 - 1956). Au fost, de asemenea,

organizate dezbateri internaționale asupra violenței: o reuniune internațională asupra agresivității umane (Paris, 1968), un colocviu internațional asupra agresivității omului (Bruxelles, 1972), o reuniune interdisciplinară de experți asupra studiului cauzelor violenței (UNESCO, 1975).

Majoritatea cercetărilor asupra violenței, atât oficiale cât și academice, se limitează fie la analiza unor evenimente violente, fie la studierea unui anumit tip de violență, fie la o tratare din punctul de vedere al unei singure discipline. Deși de cuprindere limitată, multe dintre ele aduc o contribuție remarcabilă la lămurirea unor aspecte ale violenței. Totuși, înțelegerea profundă a naturii violenței necesită un demers integrator, transdisciplinar, destul de rar întâlnit în literatura problemei.

§3. Dimensiunile violenței

3.1. *Dificultăți conceptuale*

Analiza numeroaselor studii asupra violenței lasă impresia că, în acest domeniu, se operează mai curând cu o metaforă, decât cu un concept. Diversitatea formelor sub care se prezintă violența și accepțiunile diferite în care este folosit acest termen, nu permit, la nivelul actual al cercetării, formularea unei definiții riguroase. Majoritatea autorilor se mulțumesc cu o definiție operațională. În acest fel vom proceda și noi, considerând violența ca o *acțiune coercitivă exercitată asupra unor persoane în vederea obținerii unui răspuns conform anumitor interese*. Procedând astfel, violența este privită ca o relație socială. În cadrul acestei relații, avem a face cu următoarele elemente:

a. Cel care exercită violența, autorul violenței. Acesta poate fi un individ, un grup de indivizi (cu organizare formală sau informală) sau o organizație, o instituție societală. La acest nivel există anumite interese și scopuri a căror realizare este urmărită prin diverse mijloace.

Cel care exercită direct violența poate acționa în vederea realizării intereselor și scopurilor, sau o generează; și cel care o exercită direct. Stabilirea autorului violenței nu este totdeauna ușoară, întrucât acesta se poate disimula în spatele unor intermediari.

b. Cel care suportă violența (victima violenței). Acesta poate fi un individ, un grup, o categorie socială sau o societate în majoritatea ei. Și la acest nivel avem a face cu o serie de interese, de scopuri, care sunt diferite de ale celui care exercită violența, sau cel puțin sunt percepute ca atare. În cazul în care scopurile sunt identice, sau percepute astfel, nu ar mai fi necesară recurgerea la violență.

c. Acțiunea coercitivă, violența ca atare. Prin exercitarea ei, prima categorie (autorul violenței) urmărește să obțină de la a doua categorie ("victima" violenței) un răspuns (o atitudine, un comportament, bunuri, servicii) care să-i permită să-și realizeze scopurile și interesele. Scopurile violenței pot consta în apropierea unor resurse sau dobândirea controlului asupra acestora, în dobândirea de putere, de prestigiu, de afecțiune, în impunerea simbolurilor și valorilor ce aparțin unor raporturi de forță, în obținerea acceptării și conformării la aceste simboluri și valori. Acțiunea coercitivă poate fi întreprinsă prin mijloace directe sau indirecte.

În analiza violenței, este necesar să considerăm întreaga relație și nu numai situația victimei, așa cum se întâmplă în multe studii pe această temă. Un asemenea demers este util atât pentru stabilirea cauzelor violenței, cât și pentru aprecierea naturii ei.

Violența este o manifestare tipic umană. Nu se poate vorbi decât în sens metaforic despre violența naturii sau a animalelor.

3.2. Dualitatea și maniheismul violenței.

Până în acest punct, violența nu este considerată decât ca o relație socială și nu este apreciată nici pozitiv, nici negativ. Aprecierea violenței se face în funcție de criteriile configurate în codurile culturale. Aceste criterii sunt produsul unei anumite dezvoltări istorice; ele sunt

variabile de la o societate la alta și de la o perioadă istorică la alta. Nu se pot formula niște criterii generale, aplicabile în aprecierea violenței din orice tip de societate. Punctul de vedere din care este apreciată violența este condiționat social. Față de aceeași acțiune violentă, se pot formula diverse aprecieri în funcție de condiționarea socială a celui care emite aprecierea; același fapt poate fi apreciat, din puncte de vedere diferite, drept odios sau socialmente util, drept criminal sau progresist. El este apreciat diferit de cel care exercită violența, de cel care o suportă sau de cel care o constată din exterior. Schimbarea perspectivei istorice poate introduce noi puncte de vedere și o nouă perspectivă asupra unor fapte violente.

a. Un criteriu frecvent folosit în aprecierea violenței este reprezentat de *raportarea la interesele celor aflați în relații de violență*. Dacă interesele sunt lezate, violența este apreciată ca negativă, dacă ea ajută la apărarea sau promovarea acestor interese, este apreciată ca pozitivă.

b. Dihotomia pozitiv-negativ poate fi realizată și în funcție de *numărul* celor care exercită și suportă violența. Astfel, violența exercitată de un grup minoritar împotriva unei majorități este apreciată ca negativă, condamnată, suprimarea ei fiind justificată. Suprimarea se poate obține doar prin acțiunea majorității defavorizate care exercită o contraviolență apreciată ca pozitivă.

c. Criteriul aprecierii violenței poate consta și în atitudinea adoptată față de *evoluția istorică* sau față de ceea ce este considerat ca purtător de progres. Acest criteriu este, în principal, folosit de teoria marxistă. Utilizarea sa impune însă anumite rezerve. Dacă în unele domenii, cum ar fi dezvoltarea tehnologică sau creșterea economică, criteriul progresului este clar, putând eventual să se sprijine pe cuantificări, în alte domenii, cum ar fi morala sau creația artistică, el este puțin operațional, pentru că, în aceste domenii, acumulările cantitative pot fi ne semnificative. Cu toate limitele sale, criteriul progresului este des folosit în aprecierea, justificarea sau condamnarea

acțiunilor violente, subsumându-și chiar și celelalte criterii. În acest fel, violența majorității este considerată pozitivă, fiind purtătoare de progres, în timp ce violența minorității este considerată negativă, fiind conservatoare; după cum, violența inovației este pozitivă, iar violența conservării este negativă.

d. Aprecierea violenței se realizează și în funcție de atitudinea față de ceea ce se consideră a fi *ordinea naturală* firească a lumii. Atentatul împotriva acestei ordini este reprezentat ca o violență negativă, iar acțiunile coercitive ce vizează păstrarea, respectarea acestei ordini sunt considerate ca aparținând violenței pozitive. Desigur că acest criteriu nu poate acționa în formularea sa rigidă, absolută. Susținerea abținerii de la orice acțiune de schimbare, de modificare a ordinii naturale ar fi absurdă. După cum și ideea posibilităților nelimitate ale acțiunilor transformatoare poate fi periculoasă și poate genera consecințe catastrofale. Problema ce se pune aici este de a găsi limitele în care transformarea ordinii naturale este posibilă, benefică și necesară. Mult timp aceste limite erau date de posibilitățile transformatoare ale oamenilor. Actualmente, în condițiile unei puternice extinderi a acestor posibilități, apare tot mai evident că limitele aparțin însăși ordinii naturale. Ignorarea acestor limite poate pune în pericol grav nu numai ordinea naturală, dar și natura umană.

e. Este firesc, deci, ca, în aprecierea violenței, să se introducă și criteriul atitudinii față de *natura umană*. Într-o dihotomie, operată rapid, s-ar putea spune că orice acțiune care afectează natura umană ar reprezenta o violență negativă, în timp ce acțiunile coercitive ce vizează menținerea integrității naturii umane ar reprezenta o violență pozitivă. Criteriul raportării la om, deși este dintre cele mai atrăgătoare, impune anumite nuanțări și condiționări pentru a putea fi operaționale. Raportarea la o natură umană generală, atemporală și aspațială, este lipsită de sens. De fapt, ceea ce se are în vedere este un anumit cod cultural, adică individul cu nevoile și aspirațiile sale, la un anumit moment istoric. Acest cod cultural este

un produs istoric și, în fapt, este și rezultatul unui lung șir de violențe. În consecință, acest cod a fost și va fi în permanență supus unor transformări prin violență. În acest context, se poate formula întrebarea dacă este posibil să se stabilească un set de valori umane fundamentale, care să se întâlnească cu toate codurile culturale și care, prin acest fapt, să fie intrinseci naturii umane. Desigur, unele dintre valorile umane prezintă un grad mare de generalitate: dreptul la viață, dreptul la hrană, la locuință, la afecțiune, la autoafirmare și autorealizare etc. Aceste drepturi sunt considerate ca răspunzând nevoilor fundamentale ale omului. Dar și aceste valori fundamentale au o puternică determinare social-istorică. În termeni abstracti, aceste valori sunt exprimate prin aceleași concepte; în termeni concreți, însă, ele se pot referi la realități foarte diferite. Într-un fel se pune, de exemplu, problema dreptului la hrană sau la locuință într-o societate puternic dezvoltată și cu totul altfel într-o societate subdezvoltată și defavorizată. Așadar, ceea ce este hotărâtor în codurile culturale, este determinarea lor social-istorică concretă. Doar în funcție de aceste conținuturi concrete se poate aprecia caracterul negativ sau pozitiv al acțiunilor violente.

f. Caracterul violenței se poate aprecia și în raport cu *cadrul* în care se exercită. violența organizată, instituționalizată este apreciată ca pozitivă sau cel puțin acceptabilă, în timp ce violența spontană, individuală este apreciată ca negativă. În același fel, violența legitimă este apreciată pozitiv, iar cea nelegitimă, negativ. Criteriul legitimității violenței este, în multe situații, destul de ambiguu, susținerea sa impunând recurgerea la alte criterii. Mult timp, legitimarea violenței s-a făcut prin apelul la sacru, la o instanță transcendentă, care organiza și limita violența. Democratizarea și laicizarea societăților au suprimat posibilitatea apelării la sacru, la transcendent și au pus în cauză posibilitățile tradiționale de legitimare. instituțiile sociale și indivizii sunt nevoiți să caute alte mijloace de legitimare. Astfel, se consideră că este legitimă structura de putere existentă la un moment dat, în

cadrul unei societăți. La rândul ei, această structură de putere se întemeiază pe argumentul că a fost statornicită prin voința maselor, că ar reprezenta cel mai bine interesele majorității sau că ar servi cel mai bine progresului istoric și afirmării omului. În realitate, de cele mai multe ori, violența nu are nevoie de alte justificări, ea se legitimează prin ea însăși, prin posibilitatea ei de a fi exercitată. Odată instituită, structura de putere apelează la numeroase mijloce prin care își impune legitimitatea, își garantează perpetuarea și sancționează negativ orice tentativă care i se opune. violența exercitată de o structură de putere, a cărei legitimitate este acceptată sau impusă, va fi considerată ca pozitivă, iar opoziția față de această structură de putere este apreciată negativ sau sancționată.

De obicei, structura de putere nu se mulțumește numai cu acceptarea de către societate a legitimității acțiunilor violente prin care s-a impus și se menține. Mai mult decât atât, ea caută să-și aureoleze, să-și înnobileze faptele săvârșite.

Structura de putere își va atribui și monopolul exercitării și aprecierii violenței. Un exemplu limită îl constituie conflictele militare și luptele interne. Războiul este dezlănțuirea nelimitată a violenței. Soldatul nu numai că primește "dreptul" de a exercita asupra adversarului o violență nelimitată și nepedepsită, dar, mai mult decât atât, aprecierea sa pozitivă (eroismul, curajul, patriotismul său) este făcută în raport cu întinderea și intensitatea violenței sale. Părțile aflate în conflict vor căuta să justifice și să legitimeze violența pe care au declanșat-o, iar soldatul este constrâns să se plieze imperativelor violenței. Fiind plasat în situația de a ucide sau de a fi ucis (de a ucide sau de a fi aservit - alternativă considerată echivalentă cu prima), soldatul nu mai are posibilitatea de a hotărî asupra manifestării violenței sale. Situația este similară și în cazul luptelor interne dintre clasele sociale sau grupurile de putere rivale.

Responsabilitatea comportamentului violent ucigător de care dau dovadă luptătorii în cadrul conflictelor nu le revine lor, ci structurii de putere care i-a împins în această situație limită. De fapt, ei nici nu

au dreptul de a judeca ceea ce fac sau, mai bine zis, ceea ce sunt obligați să facă. Refuzul individului de a exercita violența în cadrul conflictelor este aspru pedepsit, indiferent de natura structurii de putere.

Aprecierea comportamentului luptătorilor se face pe toată durata conflictului, însă aprecierea definitivă este făcută la încheierea acestuia, când se decide învingătorul. Acesta va stabili cine sunt eroii și cine criminalii. "În prezent, numai învingătorul îi judecă pe cei învinși. Dacă Revoluția americană ar fi eșuat, Jefferson, Washington și Franklin ar fi fost spânzurați și ar fi fost pomeniți în istorie ca criminali."⁷⁹ Și cum până acum nu au fost ridicate monumente eroilor adversarului sau celor învinși, aceștia din urmă vor trebui să suporte toate sancțiunile negative, indiferent de natura cauzei pentru care luptau. Dacă victoria nu este prea sigură, iar noua structură de putere poate fi răsturnată, asistăm atunci la o sinistră inversare: foștii eroi devin criminali, foștii criminali ajung eroi, lașii sunt decorați, iar trădătorilor li se laudă patriotismul. Evident că aceste răsturnări nu au nimic a face cu respectarea adevărului istoric sau cu aprecierea obiectivă a faptelor istorice, după cum se pretinde uneori; ele nu urmăresc decât să servească intereselor structurii de putere învingătoare și legitimarea acțiunilor acesteia.

Din fericire, societatea dispune și de alte mijloace de apreciere a violenței decât cele oferite doar de structurile de putere aflate în conflict. Deși comportamentele, în cazul unui conflict ucigător pot îmbrăca forme similare, într-un fel trebuie apreciată violența agresorului și în alt fel cea a victimei, într-un fel violența celui care crede în ideile care-i justifică violența și în alt fel violența celui care este constrâns să se manifeste violent.

Aceste nuanțări, deși importante, nu rezolvă problema legitimității violenței. Ea continuă să rămână o problemă deschisă.

⁷⁹ Albert Szent-Györgyi, *Cele trei căi spre sinucidere*, în „Plidoarie pentru viață”, București, Editura Politică, 1981, pp. 205-206.

Reducerea posibilităților de legitimare și neacceptarea unor mijloace tradiționale de legitimare fac ca tot mai multe forme de violență să fie apreciate negativ și considerate intolerabile. Privit din perspectiva violenței, chiar eroismul - o valoare atât de apreciată și înrădăcinată în societățile noastre - dobândește o înfățișare nouă. În "**Viața lui Galilei**", unul dintre personaje, Andrea Sarti, afirmă: "Nefericită este țara care nu are eroi". Galilei îi răspunde: "Nu. Nefericită este țara care are nevoie de eroi"⁸⁰. Dacă eroismul înseamnă curaj și fermitate în fața suferinței, pericolelor, agresivității și violenței, atunci Galilei are dreptate. E preferabil ca oamenii să nu fie confrunțați cu aceste situații pentru a-și dovedi eroismul.

§4. Etiologia violenței

Diversitatea foarte mare a formelor de violență nu a permis elaborarea unei teorii etiologice generale. Explicațiile oferite până în prezent pot fi grupate în trei teorii principale: teoria violenței înnăscute, teoria violenței-frustrare și teoria violenței-învățare (teoria culturală).

Teoria violenței înnăscute consideră că violența este intrinsecă naturii umane. Individul se naște cu predispoziții agresive, violente, iar societatea, prin procesul de socializare, inhibă aceste porniri instinctive. Deși a fost mult timp acceptată datorită caracterului său facil, această teorie nu a fost confirmată prin cercetarea științifică. Dimpotrivă, cercetările biologice, psihologice și sociologice au stabilit că violența nu este înnăscută, ci apare pe parcursul socializării indivizilor și este determinată de condițiile în care trăiesc indivizii și grupurile umane⁸¹.

Explicațiile care întrunesc actualmente cea mai largă acceptare și care se sprijină pe o solidă argumentare științifică sunt oferite de teoria frustrării și teoria socializării.

⁸⁰ Bertolt Brecht, *Leben des Galilei*, Berlin Suhrkamp Verlag, 1964, pp. 139-140.

⁸¹ O analiză a cercetărilor în acest domeniu este făcută de Alan Newcombe, *op. cit.*

4.1. *Violența-frustrare*

Teoria frustrării consideră că violența este rezultatul frustrării, al privării indivizilor, de plăcerea satisfacerii anumitor trebuințe și dorințe⁸².

Individul uman trebuie să-și satisfacă o serie de nevoi fundamentale. Satisfacerea acestora este însoțită de un sentiment de plăcere, în timp ce nesatisfacerea provoacă neplăcere, frustrare. Pe măsură ce socializarea avansează, nevoile considerate fundamentale sunt completate cu alte nevoi, modelate social-cultural. Posedând o memorie de lungă durată, individul învață că obținerea plăcerii prin satisfacerea nevoilor sale biologice sau social-culturale depinde de existența în nișa sa ecologică a produselor și finanțelor care să-i asigure satisfacerea acestor nevoi. Astfel, apare și impulsul spre apropierea unei părți din nișa ecologică. Dacă grupul este favorizat și dispune de o abundență de produse, fiecare individ poate să-și satisfacă nevoile fără a intra în conflict cu alți indivizi sau alte grupuri. Dacă grupul este mai puțin favorizat, individul apelează la agresivitate și violență în vederea apropierii sau controlării unei părți din nișa ecologică, prin care să-și garanteze satisfacerea nevoilor.

Agresivitatea și violența nu se limitează numai la nișa ecologică în care trăiește grupul uman respectiv. Pe măsură ce dezvoltarea social-culturală generează noi nevoi și pe măsură ce grupul este capabil să creeze mijloace tot mai eficiente de exercitare a agresiunii, el depășește limitele nișei sale și își impune dominația asupra resurselor și energiei umane din alte nișe ecologice. Bineînțeles, această agresivitate este întotdeauna colorată într-o frazeologie umanistă prin care se încearcă disimularea adevăratei sale naturi.

⁸² O serie de studii cantitative transculturale afirmă că principala cauză a violenței este privarea individului de plăceri corporale în timpul copilăriei (cf. J. Prescott, *Body Pleasure and the Origins of Violence*, în *The Futurist*, aprilie 1975, pp. 66-74).

Teoria frustrării susține că, în măsura în care indivizii pot să-și satisfacă nevoile, ei sunt neagresivi. Când nu pot să-și satisfacă nevoile conform dorinței lor și când pot lupta, ei devin agresivi. Când nu pot să-și satisfacă nevoile, când acțiunea lor este supusă controlului și interdicțiilor și când nu pot lupta, apare inhibiția acțiunii, angoasa sau evadarea în imaginar. Starea de angoasă poate constitui însă o încitare la agresivitate, în vederea depășirii ei⁸³.

În explicarea cauzelor frustrării, se face apel la factori naturali sau sociali. Dintre factorii naturali, cel mai des invocat este raritatea, disproporția dintre volumul resurselor și numărul indivizilor. Unele cercetări preistorice afirmă că agresivitatea a fost originară determinată de raritatea mijloacelor de satisfacere a nevoilor umane. Ca argument pentru această teză se prezintă situația societăților din Pacificul de Sud, care, beneficiind de nișe ecologice favorabile, nu au cunoscut, până la o dată relativ recentă, sentimentul de proprietate și agresivitate asociată lui. Teza frustrare-raritate naturală, elaborată, de exemplu, pentru societățile arhaice, nu poate fi aplicată societăților moderne. În cadrul acestor societăți, raritatea este "un fapt social și nu un fapt natural. Este o raritate dorită, organizată"⁸⁴. Pentru aceste societăți, raritatea este ea însăși o formă de violență ce se cere explicată. Cauzele frustrării trebuie căutate în factorii sociali și nu în cei naturali.

Teoria violenței - frustrare (prin factorii sociali) prezintă mai multe variante: teoria privării relative, elaborată de Ted Robert Gurr⁸⁵, principiul curbei în J, elaborat de Jim C. Davies cu privire la analiza revoluțiilor, teoria frustrării sistematice elaborată de I. K. Feierabend și Nesvold, teoria frustrării prin modernizare a lui S. Huntington⁸⁶.

⁸³ Henri Laborit, *Les mécanismes biologiques et sociologiques de l'agressivité*, în RISS, 1978, XXX, 4, p. 777.

⁸⁴ Jean Ziegler, *Main basse sur l'Afrique*, Paris, Seuil, 1978, p. 23.

⁸⁵ Ted R. Gurr, *Why Men Rebel?*, Princeton, 1970.

⁸⁶ S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1968.

În teoria lui T. R. Gurr, privarea relativă este înțeleasă ca decalajul perceput de către individ între așteptările și posibilitățile sale. Așteptările sunt bunurile și condițiile pe care individul pretinde că are dreptul să le dețină în mod legitim, iar posibilitățile sunt bunurile și condițiile pe care le poate obține în raport cu mijloacele pe care societatea i le pune la dispoziție. Cu cât decalajul este mai mare, cu atât nemulțumirea este mai mare. Nemulțumirea provocată de privațiune este un impuls spre violență.

Teoria frustrării sistematice formulează două ipoteze principale: violența politică este provocată de frustrarea sistematică (frustrarea resimțită colectiv); ea poate rezulta și din anumite caracteristici ale schimbării sociale. Aceste ipoteze generale sunt completate cu alte patru ipoteze secundare: a) frustrarea sistematică este provocată în toate circumstanțele de decalajul între așteptări și aspirații, pe de o parte, și realizări pe de altă parte; b) estimările actuale privind situația viitoare (satisfacție sau frustrare) determină nivelul frustrării actuale; c) incertitudinile în ceea ce privește așteptările sociale intensifică sentimentul de frustrare sistematică; d) aspirațiile și așteptările conflictuale sunt o sursă de frustrare sistematică.

Samuel Huntington consideră că violența este asociată procesului de dezvoltare. El afirmă că societățile trec prin trei etape: tradițională, de tranziție și modernă. Violența apare mai ales în societățile de tranziție. Începutul modernizării generează o diversificare și accentuare a aspirațiilor și așteptărilor. Societatea în tranziție nu este încă pregătită să satisfacă noile așteptări, ceea ce provoacă un sentiment de frustrare. Întrucât nu există instituțiile necesare prin care să se exprime în mod legal noile așteptări, frustrarea conduce la violență. După opinia lui Huntington, nu sărăcia provoacă frustrare și violență, ci însăși modernizarea în primele ei etape.

Deși această teorie pornește de la date reale - creșterea violenței în fazele de tranziție - nu se poate merge mai departe și afirma că violența este inerentă tuturor formelor de dezvoltare. Violența este asociată modului actual în care se realizează dezvoltarea în unele țări

din lumea a treia, dezvoltare apreciată de înșiși ideologii ei ca deficitară din multe puncte de vedere. Condițiile interne și internaționale mai favorabile de care au beneficiat anumite țări arată că dezvoltarea poate evita multe forme de violență.

4.2. *Violența-socializare*

Teoria culturală explică violența prin procesele de socializare, prin influența pe care o exercită modul de organizare și funcționare a societății asupra socializării și comportamentelor indivizilor. Această teorie pornește de la stabilirea factorilor sociali care determină, sau cel puțin favorizează comportamentele violente.

Majoritatea cercetărilor pe care se întemeiază teoria culturală (a socializării) converg spre concluzia că extinderea violenței în societățile contemporane este generată de stările critice și de disfuncțiile sociale apărute sau accentuate în ultimele decenii. În cadrul acestor cercetări, un interes deosebit îl prezintă anchetele guvernamentale asupra cauzelor și prevenirii violenței realizate în unele țări occidentale dezvoltate și în unele țări în curs de dezvoltare. Trebuie precizat că aceste cercetări au analizat în principal violența criminală, violența prin care este afectată ordinea socială stabilită și că rezultatele lor nu pot fi extinse în explicarea tuturor formelor de violență.

Ancheta guvernamentală franceză din 1976-1977 și-a propus să explice cauzele violenței criminale prin considerarea mai multor factori⁸⁷. La nivel individual: tradițiile istorice ale socializării indivizilor în cadrul unor colectivități sau grupuri sociale, acțiunea mijloacelor de comunicare în masă, predispozițiile biologice și psihologice, alcoolismul, drogurile. La nivel societal: șomajul, recesiunea și creșterea economică. Ancheta a stabilit că între acești

⁸⁷ *Réponses à la violence. Rapport du Comité d'études sur la violence, la criminalité et la délinquance*, Paris, „La Documentation Française”, 1977.

factori și intensificarea violenței nu se poate stabili nici o legătură statistică. Dimpotrivă, o asemenea legătură apare între mobilitatea geografică și socială și violență. De asemenea, violența este favorizată de falimentul funcției socializatoare a familiei, de înstrăinarea și nesiguranța care caracterizează viața din societățile contemporane. Un alt factor favorizant este discrepanța între afirmarea principiilor democratice ale egalității șanselor și imposibilitatea practică a deplinei lor realizări: violența ajunge să fie considerată ca un mijloc de a realiza un beneficiu social mai echitabil. O atenție deosebită este acordată urbanizării. Dimensiunile imobilelor, ale orașelor, suprapopularea, anonimatul, discriminarea rezidențială, lipsa dialogului, favorizează delincvența și violența.

Propunerile de reducere a violenței criminale vizează toți acești factori individuali, de grup și sociali: revizuirea politicilor de urbanizare, prin care să se limiteze dimensiunile orașelor și mărimea imobilelor; lupta împotriva abuzului de putere și controlul funcționării instituțiilor societale; consolidarea solidarității familiale și a funcțiilor socializatoare ale familiei; lupta împotriva alcoolismului și a drogurilor, protejarea tinerilor și a categoriilor defavorizate; dezvoltarea sentimentului de securitate. Este evident că realizarea acestor propuneri implică o serie de reforme sociale radicale și schimbarea funcționării unor mecanisme societale, care sunt greu de imaginat pe o perioadă scurtă de timp. Totuși, ancheta guvernamentală franceză este una dintre cele mai complete cercetări asupra violenței, una dintre puținele încercări de tratare exhaustivă a mecanismelor violenței, chiar dacă este avută în vedere doar violența criminală.

Concluzii apropiate de cele conținute în raportul francez sunt formulate și în publicațiile rezultate din anchetele guvernamentale americane⁸⁸. Aceste anchete precizează că violența a făcut dintotdeauna parte din societate. Cu toate acestea, intensificarea

⁸⁸ *National Advisory Commission on Civil Disorders, Report*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1968; *To establish justice, to insure domestic tranquility*, Washington D.C., Government Printing Office, 1970.

violentei criminale în ultimele decenii este îngrijorătoare și necesită măsuri importante. Autorii rapoartelor oficiale afirmă, fără echivoc, că determinările violentei rezidă în însăși situația socială din societatea americană. Reducerea violentei nu se poate obține decât prin ameliorarea condițiilor de viață familială și comunitară, ameliorarea nivelului de viață a categoriilor defavorizate, deschiderea unor noi perspective tinerilor, asigurarea securității vieții în marile centre urbane, creșterea programelor sociale, utilizarea deplină a forței de muncă, controlul conținutului mijloacelor de informare în masă, schimbarea unor dispoziții din codul penal etc.

Cercetările guvernamentale au meritul de a atrage atenția asupra problemei grave a violentei crescânde și asupra necesității unor acțiuni importante de remediu. Deși finanțate de către guverne sau dirijate de persoane oficiale, unele dintre aceste cercetări pun în evidență și rolul instituțiilor societale, a birocratiilor publice și private, în generarea comportamentelor violente.

Rolul factorilor sociali în determinarea violentei a fost pus în evidență și de cercetările în domeniul psihanalizei. Pornind de la psihanaliza lui Freud, H. Marcuse explică agresivitatea și violența din societatea industrială modernă prin “contradicția fundamentală dintre posibilitățile acestei societăți (care tind spre forme calitativ noi ale libertății și amenință să răstoarne ordinea stabilită) și utilizarea reacționară a acestor posibilități”. În concepția sa, sursele agresivității sunt: “dezumanizarea procesului de producție și a procesului de consum” și “starea de supraaglomerare, vacarm, conviețuirea forțată” caracteristice societății de masă⁸⁹.

Multe cercetări academice sau guvernamentale includ în lista factorilor sociali determinanți sau favorizanți ai violentei și acțiunea mijloacelor de comunicare în masă. Ce se poate spune despre rolul acestora?

⁸⁹ Herbert Marcuse, *Agresivitatea în societatea contemporană*, în „Scieri filosofice”, București, Editura Politică, 1977, pp. 249-253.

Cercetările întreprinse în Canada, Franța, Statele Unite, Spania și Regatul Unit au pus în evidență faptul că violența conținută în mijloacele de comunicare în masă acționează asupra comportamentelor violente din societate.

Cercetările din Franța s-au ocupat de efectele transmisiei prin mijloacele de comunicare în masă a trei categorii de acțiuni violente: evenimentele actuale de interes general, răpiri de persoane, luarea de ostateci. Problema pusă în această cercetare este destul de delicată, întrucât nu este vorba de scrieri, filme, emisiuni de ficțiune, ci de evenimente reale. Ce atitudine trebuie să se adopte față de transmisia acestor evenimente? S-a constatat că publicitatea făcută unor evenimente violente de către mijloacele de informare în masă prezintă unele pericole: ea poate să genereze comportamente de imitație și să conducă astfel la creșterea nivelului de violență în societate. În cazul luării de ostateci, publicitatea făcută evenimentului poate servi foarte bine intereselor agresorilor. Cu toate acestea, cenzurarea conținuturilor mijloacelor de comunicare în masă nu este compatibilă cu principiile democratice asupra libertății informației. În această situație, un început de soluționare a problemei este văzut în apelul la etica profesională a celor care lucrează în domeniul mijloacelor de comunicare în masă.

Cercetările panel din Regatul Unit, S.U.A., Canada și Finlanda au constatat că mijloacele de comunicare în masă, și îndeosebi televiziunea, pot să acționeze în sensuri opuse asupra violenței. Pe de o parte, ele pot favoriza violența personală, neorganizată, prin faptul că, printr-o serie de mesaje, cum ar fi publicitatea, accentuează sentimentul de frustrare și fac mai evidente decalajele dintre ofertele societății și posibilitățile inegale de a obține bunurile oferite. Violența ajunge să fie privită ca un mijloc de compensare a inegalităților sociale. Prin natura lor, mijloacele de comunicare în masă selectează și transmit mai cu seamă evenimente deosebite, senzaționale, evenimentele violente constituind un subiect predilect pentru ele. În acest fel, anumiți indivizi sau grupuri sunt incitați să recurgă la violență, asigurându-se astfel publicitatea ideilor și a scopurilor lor. Pe de altă parte, atrăgând

atenția asupra unor evenimente violente și luând atitudine față de ele, mijloacele de comunicare în masă pot să modeleze opiniile publicului în direcția formării unor atitudini defavorabile comportamentelor și acțiunilor violente și astfel să legitimizeze reprimarea acestora. Ele pot, în consecință, să reducă violența personală, neorganizată, făcând-o intolerabilă la nivel social, dar, în același timp, ele oferă noi surse de legitimare violenței instituționale, birocratice și, în primul rând, violenței statului. violența birocratiilor publice apare astfel ca o acțiune necesară de reprimare a violenței neorganizate și, deci, ca o acțiune utilă din punct de vedere social.

Deși cercetările întreprinse nu au ajuns să stabilească relații evidente între violența din societate și cea conținută sau transmisă prin mijloacele de comunicare în masă, se poate totuși afirma că aceasta din urmă, chiar dacă nu determină direct, cel puțin favorizează apariția unor comportamente violente⁹⁰.

Teoria frustrării și teoria culturală nu sunt incompatibile. Există și încercări de sinteză a lor într-o explicație unitară. În acest mod procedează Knud Larse, care consideră că violența depinde de variabile personale, de funcții fiziologice și de lupta pentru reușită într-o societate cu resurse rare. În concepția sa, violența este funcție de nivelul de frustrare, de riscul de represalii și de sprijinul colectiv. Ea nu se produce când nivelul frustrării este redus, când riscul represaliilor este ridicat și când sprijinul grupului este slab⁹¹.

Teoria frustrării și teoria culturală sunt explicații parțiale. Teoria frustrării explică violența directă, personală, motivația violenței și impulsurile violente. Ea este o teorie a violenței-răspuns. Teoria culturală explică modul în care se exercită violența, modul în care se

⁹⁰ Imposibilitatea formulării unor concluzii științifice sigure cu privire la relația cauzală dintre mijloacele de comunicare în masă și violență este argumentată de mulți specialiști, printre care și de James C. Halloran, *La communication de masse: symptôme ou cause de la violence?*, în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 864-882.

⁹¹ Knud Larse, *Agression and Social Cost*, în *Peace Reviews*, 1963.

poate soluționa frustrarea, “tehnica” violenței, răspândirea ei. Este o teorie a violenței-învățare. Aceste teorii lasă neexplicate o serie de mecanisme și de tipuri ale violenței. Nu este explicată violența ca ofensivă, ca provocare, violența sistemelor și organizațiilor societale. Multe variante ale acestei teorii pornesc de la o serie de principii considerate general valabile. Astfel, un criteriu general de apreciere a violenței este măsura în care este afectată stabilitatea sistemelor sociale, ordinea socială instituită. Stabilitatea este considerată în mod pozitiv, iar schimbările tolerate sunt doar cele care nu afectează echilibrul sistemului. Adoptarea acestor principii nu permite aprecierea corectă a violenței revoluționare, a violenței structurale internaționale și a violenței simbolice⁹².

Limitele acestor explicații impun extinderea cadrului teoretic al etiologiei violenței. Această extindere se poate realiza prin includerea unei explicații complementare: violența-funcționalitate.

4.3. *Violența-funcționalitate*

Această explicație plasează determinările violenței în interiorul sistemelor și organizațiilor societale, în modul lor de funcționare. Activitatea sistemelor și organizațiilor societale este orientată spre realizarea unor scopuri, a unor interese. Acestea pot să le fie proprii sau să aparțină altor organizații și sisteme de care ele depind. Pentru multe organizații și sisteme, violența este un mijloc economic, direct, de realizare a scopurilor și intereselor; ea asigură funcționarea lor și le este intrinsecă.

Sistemele și organizațiile pot avea scopuri și interese diferite; impunerea unor scopuri și interese nu se poate face decât prin limitarea sau eliminarea altor scopuri și interese. Sistemele și organizațiile pot reprezenta interesele și scopurile întregii societăți sau cel puțin așa pretind. Pentru cine cunoaște modul de funcționare a societății este

⁹² Aceste limite explicative ale teoriilor violenței sunt analizate de R. Khan, “*La violence et la développement socio-économique*”, în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 883-908.

banal să se mai afirme că interesele societale generale nu sunt suma intereselor individuale și că între ele există deosebiri. Impunerea intereselor și scopurilor generale se obține prin limitarea, marginalizarea sau eliminarea intereselor și scopurilor individuale și particulare opuse lor. Sistemele și organizațiile contribuie la conservarea ordinii instituite și la transformarea societății potrivit intereselor și scopurilor raporturilor de forță dominante. Acțiunea lor transformatoare se produce prin limitarea și eliminarea intereselor și scopurilor vechi și a celor aparținând unor forțe opuse.

Caracterul intrinsec al violenței funcționale provine din faptul că ea este în mod necesar conținută în condițiile funcționării sistemelor și organizațiilor societale și în consecințele activității acestora.

Utilizarea violenței în funcționarea sistemelor și organizațiilor este foarte diferită: în cazul unora este slabă, aproape absentă; în cazul altora, este puternică, evidentă. Majoritatea sistemelor și organizațiilor folosesc, într-o măsură mai mare sau mai mică, violența în activitatea lor. Această afirmație este valabilă pentru societățile concret istorice. E posibil să apară alte tipuri de sisteme și organizații pentru care violența să nu fie o componentă funcțională intrinsecă. Despre acestea nu putem afirma mai mult decât că sunt posibile, cel puțin teoretic. Afirmând că violența este esențială funcționalității, nu facem, deocamdată, nici o apreciere asupra naturii și implicațiilor ei. Acestea pot fi pozitive și negative. De cele mai multe ori, implicațiile pozitive se asociază cu cele negative. Important este cât de numeroase sunt unele și cât celelalte, și cine face aprecierea lor. Aceasta nu se poate stabili precis decât prin studierea directă a sistemelor și organizațiilor date.

Violența funcțională nu rezultă dintr-un complot, dintr-o acțiune deliberată a unor forțe misterioase din cadrul sistemelor și organizațiilor. E posibil ca ea să fie organizată chiar pe criterii științifice (așa cum se întâmplă tot mai frecvent în cadrul societăților contemporane), dar aceasta nu anulează caracterul său necesar. Violența funcțională nu este o formă de patologie socială; ea este la fel de normală, pe cât sunt de normale societățile respective.

Cu excepția teoriei ereditare, care este inacceptabilă, celelalte trei explicații etiologice ale violenței prin frustrare, socializare și funcționalitate permit o înțelegere corectă a determinărilor violenței și a mecanismelor ei de exercitare. Aceste trei explicații sunt complementare și, în absența unei teorii generale, pot fi acceptate ca generalizări de rang mediu.

În ce privește perspectivele violenței, punctul de vedere al acestor explicații este destul de optimist. Dacă violența este rezultatul frustrării, se poate presupune că abundența va face să dispară violența în multe din formele sale sau, cel puțin, va oferi condițiile diminuării ei. Dacă violența este rezultatul învățării, socializării, înseamnă că, în măsura în care putem acționa asupra condițiilor de socializare, putem acționa și asupra violenței. Dacă violența este inerentă birocrățiilor publice și private produse de anumite raporturi de forță, se poate afirma că schimbarea radicală a organizării și funcționării sociale poate conduce la diminuarea sau chiar la suprimarea anumitor forme de violență. Pentru aceste trei teorii, violența nu este o fatalitate umană sau societală; există mijloace de acțiune asupra ei.

§5. Tipologia violenței

Societățile contemporane pot fi considerate mai mult sau mai puțin violente decât societățile anterioare? Răspunsul la o asemenea întrebare trebuie dat cu multă prudență. Și aceasta din mai multe motive. Conștiința violenței este de dată recentă și nu trebuie să confundăm multiplicarea discursurilor și a îngrijorărilor referitoare la violență cu intensificarea acesteia. Pe de altă parte, formele sub care violența se manifestă în societățile contemporane sunt, de cele mai multe ori, diferite de cele întâlnite în societățile anterioare, încât o comparație a gradelor de intensitate este hazardată. Nu se poate elabora deci o tipologie generală, valabilă pentru toate societățile. Având în vedere marea diversitate a formelor violenței, elaborarea unei tipologii este dificilă chiar și atunci când este limitată doar la

societățile contemporane sau la un anumit tip de societate. Tipologiile propuse trebuie privite mai curând ca ipoteze de lucru, ca încercări de a introduce o anumită ordine și precizie în confuzia și ambiguitatea discursurilor referitoare la violență, decât ca sistematizări foarte riguroase.

J. Galtung propune două tipologii ale violenței⁹³. Într-un studiu din 1969, el face o clasificare a tipurilor de violență în funcție de șase dimensiuni: dacă violența este fizică, psihologică sau biologică; dacă există un demers negativ sau pozitiv; dacă există sau nu un obiect afectat; dacă există sau nu o persoană care acționează; dacă este deliberată sau involuntară și dacă este manifestă sau latentă. În raport cu aceste dimensiuni, el stabilește mai multe tipuri de violență, dintre care se oprește în principal la două: violența personală (directă, în care există o persoană care exercită violența) și violența structurală (indirectă, actorul este absent).

Într-o comunicare prezentată în noiembrie 1975, la o reuniune de experți asupra cauzelor violenței, Galtung simplifică această tipologie și distinge: a) violența agresivă/violența defensivă violența deliberată/violența involuntară; b) violența intrapersonală, violența interpersonală, violența intergrupuri, violența intersocietăți. Aceste tipuri de bază sunt combinate în patru tipuri mari: a) violența clasică (sau directă); b) sărăcia-imposibilitatea de a satisface nevoile materiale fundamentale; c) represiunea - privarea omului de drepturi; d) alienarea - imposibilitatea de a satisface nevoile superioare.

Jean-Marie Domenach consideră că violența apare sub trei aspecte: a) "aspectul fiziologic; explozia de forță care ia un aspect irațional și adesea ucigător"; b) "aspectul moral: atentatul la bunurile și libertatea altuia"; și c) "aspectul politic: folosirea forței pentru a obține puterea, pentru a o folosi în scopuri ilicite"⁹⁴.

⁹³ Johan Galtung, *Peace Research*, în *Journal of Peace Research*, 1969, 6, pp.167-191; Comunicare prezentată la reuniunea interdisciplinară de experți asupra cauzelor violenței, UNESCO, Paris, 12-15 noiembrie, 1975.

⁹⁴ Jean-Marie Domenach, *op. cit.*, p. 760.

Clasificarea formelor de violență se poate face în funcție de mai multe criterii: natura intereselor afectate (fizică, biologică, psihologică, culturală); termenii între care se stabilește relația de violență (interindividuală, de grup, societală, intersocietală); modul de manifestare; modul de apreciere (pozitivă - negativă). Clasificarea poate lua și un aspect dihotomic:

Violență directă și indirectă. Societățile contemporane dispun de tot mai multe mijloace de exercitare a unei violențe indirecte. Exercițarea violenței este tot mai mult transferată de la subiect la obiect. Ca urmare, responsabilitatea și sentimentul de culpă diminuează. Acționând prin intermediul obiectelor, individul nu mai este față în față cu victima sa, încât de multe ori el nici nu știe ce efecte au acțiunile sale. Responsabilitatea este transferată asupra obiectelor, asupra mașinilor sau asupra organizațiilor, birocrățiilor. Individul se reprezintă ca un simplu instrument al acestor obiecte. Dacă folosirea unor obiecte ca mijloace indirecte în exercițarea violenței poate consola conștiința unor indivizi, ea nu suprimă însă responsabilitatea celor care se folosesc de aceste mijloace.

Violența ofensivă și defensivă. Violența agresorului și contraviolența victimei.

Violența personală și structurală. Violența personală este exercițată de un individ sau de un grup mic; agenții violenței pot fi identificați direct. Violența structurală este impersonală, este exercițată de grupuri mari, de birocrățiile publice sau private, de instituțiile și organizațiile societale; agenții violenței nu mai pot fi identificați în anumite persoane.

Violența materială și violența simbolică. Violența materială este exercițată prin intermediul obiectelor și în primul rând, prin intermediul producerii de bunuri materiale. Ea acționează prin apropierea de către unii indivizi sau grupuri a acestor bunuri sau prin controlul modului de producere și de distribuire a lor și prin

limitarea posibilităților altor indivizi sau grupuri de a folosi aceste bunuri potrivit nevoilor și drepturilor lor. Violența simbolică acționează prin intermediul simbolurilor care sunt produse de anumite raporturi de forță și care servesc la menținerea și consolidarea acestor raporturi.

Violența legală și nelegală. Violența legală este organizată, este exercitată, conform unor coduri, de către instituțiile și forțele societale. Violența nelegală este exercitată în afara acestor coduri sau împotriva ordinii stabilite.

Violența legitimă și nelegitimă. Dificultățile acestei distincții au fost prezentate mai înainte. În cadrul fiecărei societăți, monopolul legitimării violenței este deținut de către stat. Acest aspect a fost clar afirmat de Marx și Lenin. Max Weber consideră, de asemenea, că violența este un “mijloc propriu” statului, care este singura organizație ce deține “sursa exclusivă a dreptului de a utiliza violența”. C. Wright Mills este și mai categoric când afirmă că “orice politică este o luptă pentru putere, forma ultimă a puterii este violența”.

Procedând în acest mod dihotomic, putem vorbi și de o violență masculină și o violență feminină?

Imaginile tradiționale asupra violenței ne-au obișnuit cu ideea că principalii autori ai acțiunilor violente sunt bărbații, în timp ce femeile apar mai ales în situația de victime. Statisticile criminalității vin să întărească această imagine; dintre cei care comit agresiuni, majoritatea sunt bărbați. Pornind de la distribuția statistică pe sexe a agresivității, putem să ne întrebăm dacă apartenența la un anumit sex joacă vreun rol în generarea comportamentelor violente, sau dacă prin natura lor bio-psihică, bărbații sunt mai predispuși la violență decât femeile? Răspunsul este evident negativ, în măsura în care nu acceptăm explicația determinist-biologistă a violenței⁹⁵.

⁹⁵ Concluzii similare sunt formulate și de Elise Boulding, *Les femmes et la violence*, în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 847-863.

Este adevărat că femeile sunt într-o măsură mai mare decât bărbații victime ale violenței. Ele sunt supuse unei violențe atât structurale cât și personale. Situația de victimă este dată de poziția pe care femeia o ocupă în cadrul familiei și de poziția ei în cadrul societății. O îndelungată evoluție istorică a acreditat, în majoritatea societăților, un model de organizare familială în care bărbatul este “șeful”, “stăpânul” familiei și a tot ce posedă această familie. Femeia nu numai că este redusă la un rol subaltern, dar este considerată chiar un obiect, un “bun” care poate fi folosit după bunul plac al “stăpânului”. Discriminarea de la nivelul familiei este accentuată de discriminarea de la nivel societal. Aceste aspecte sunt destul de bine cunoscute și nu este necesar să se insiste asupra lor. De remarcat doar că situația de “victimă” a femeii în cadrul familiei și societății nu a fost decât relativ de curând pusă în cauză și că ceea ce s-a făcut până acum pentru a ameliora situația femeii este mai mult de ordin declarativ decât efectiv (desigur, cu diferențe considerabile de la o societate la alta).

Femeile din majoritatea societăților (mai ales din Africa, Asia, America Latină) continuă să fie victime ale violenței structurale și personale. Egalizarea statutului lor cu cel al bărbaților necesită reforma radicală a multor mecanisme sociale și depășirea unor stereotipuri adânc înrădăcinate. De altfel, într-o anumită măsură, femeile sunt și co-autoare ale agresiunii la care sunt supuse. Întrucât ele realizează principalul rol în socializarea copiilor în primii ani de viață ai acestora, ele sunt și cele care transmit modelele de comportament și de relații dintre sexe. În acest fel, mamele contribuie în a pregăti pe băieți pentru rolul de “agresor” și pe fete pentru rolul de “victime”. Aceste afirmații nu trebuie generalizate în mod hazardat. În multe societăți contemporane se înregistrează schimbări importante în procesul de socializare din cadrul familiei în direcția transmiterii unei concepții egalitare asupra relațiilor dintre sexe. Cu toate acestea, modul de socializare a copiilor în cadrul familiei rămâne încă, în bună parte, conform modelelor tradiționale.

Faptul că bărbații practică mai frecvent decât femeile un comportament violent nu este determinat de natura lor biopsihică. Explicația este de ordin social și rezidă în modul de organizare a societății, în diviziunea rolurilor la nivel familial și societal, în participarea inegală la viața publică a celor două sexe, în gradul de acceptare a violenței exercitată de bărbat și de femeie. În ce privește acest ultim aspect, în majoritatea culturilor, întâlnim imaginea bărbatului puternic, întreprinzător, autoritar, dominator și a femeii supuse, docilă, care are nevoie de protecție. Principalele atribute ale curajului, eroismului, sunt văzute ca esențial bărbătești. Considerat cu aceste atribute, bărbatul are mai multe posibilități de a practica un comportament violent. Mai mult decât atât, în anumite contexte culturale, violența masculină este apreciată, lăudată, considerată ca expresie a adevăratei bărbății. Lipsită de inițiativă pe plan social și chiar familial, femeia a avut mai puține posibilități de a se comporta violent.

Cercetările asupra violenței la bărbați și femei pun în evidență faptul că, în condițiile în care se pot manifesta, femeile nu se deosebesc de bărbați în modul de exercitare a violenței.

Cercetările asupra agresivității la copiii preșcolari nu au constatat o diferență semnificativă între intensitatea și formele agresivității la băieți și fete⁹⁶. Am putea considera că această situație se datorează faptului că, la vârsta preșcolară, trăsăturilor bio-psihiice specifice celor două sexe nu sunt încă precizate. Dar s-a constatat că diferențele între comportamentul agresiv la bărbați și femei sunt nesemnificative și în cazul tinerilor, adică la grupurile de vârstă la care diferențele specific sexuale sunt maxime. Unele cercetări făcute asupra comportamentului violent al studentelor din Regatul Unit au stabilit o corelație între intensitatea violenței și perturbările provocate

⁹⁶ Peter K. Smith, Kelvin J. Connolly, *Social and Aggressive Behaviour in Preschool Children as Function of Crowding*, în „Social Sciences Information”, 1977, XVI, 5, pp. 601-620.

de ciclul menstrual, dar nu s-au înregistrat deosebiri semnificative între violența manifestată de ele și cea manifestată de studenți⁹⁷.

Studiile făcute cu ocazia conflictelor militare din Indochina, Vietnam, Orientul Apropiat și America Latină au arătat că, plasați în aceleași condiții, bărbații și femeile, se comportă în același fel față de violență.

Cercetările făcute în societățile puternic industrializate occidentale au surprins faptul că, pe măsură ce s-a produs o liberalizare și emancipare a femeii, o intensificare a participării ei la viața socială, s-a intensificat și violența exercitată de ea. Statisticile din multe dintre aceste societăți indică o creștere permanentă a ponderii femeilor în ansamblul celor care comit acțiuni violente. Autori mai optimiști afirmă că am avea a face cu o fază de tranziție și, pe măsură ce femeile vor dobândi în toate domeniile șanse egale cu bărbații, se va produce nu numai o reducere a violenței exercitate de către ele, dar chiar și o reducere a violenței generale. Aceasta este însă mai mult o afirmație ideologică, de inspirație feministă decât o teză științifică și nu ar putea fi discutată decât la nivel speculativ.

Ceea ce reținem din aceste cercetări este faptul că între violență și apartenența la un sex nu se poate stabili nici o legătură cauzală și că nu putem vorbi de o violență tipic "masculină" și tipic "feminină".

Tipologia violenței și stabilirea tipurilor dihotomice permit înțelegerea și explicarea formelor complexe de violență. Dintre aceste forme, o importanță deosebită prezintă violența funcțională, violența simbolică, violența structurală internațională (inclusiv violența militară manifestă și potențială).

⁹⁷ Steven A. Peterson, *The Menstrual Cycle and Politics: A Preliminary Exploration*, în „Social Sciences Information”, 1978, XVII, 6, pp. 993-1001.

§ 6. Forme complexe de violență

6.1. *Violența funcțională: Sisteme și organizații societale*

Prezentând explicațiile etiologice, am afirmat că violența funcțională este intrinsecă majorității sistemelor și organizațiilor societale (desigur, în forme și intensități diferite). Ea este necesară funcționării societății ca întreg și funcționării majorității sistemelor și organizațiilor societale.

Caracterul necesar al violenței în menținerea societății este pus în evidență și de H. Marcuse prin noțiunea de represiune suplimentară care este definită ca “acea represiune a pasiunilor care servește nu menținerii și dezvoltării culturii, ci intereselor statornicite ale dăinuirii societății existente”⁹⁸.

Funcționarea eficientă a sistemelor și organizațiilor societale pretinde recunoașterea și acceptarea activităților lor. Aceasta se manifestă prin consumul de produse și utilizarea de servicii, în cazul organizațiilor productive și serviciilor, prin recunoașterea legitimității și utilității sociale, în cazul activităților altor organizații. În acest caz, este necesar ca simbolurile sistemelor și organizațiilor să fie integrate în comportamentele individuale și de grup, sau, cel puțin, să fie acceptate. Pentru ca sistemele și organizațiile să-și realizeze scopurile este necesar ca individul să fie liber. Această condiție are însă o dublă semnificație. Indivizii și unele forțe democratice înțeleg libertatea ca înlăturarea oricărei forme de aservire, ca posibilitate a individului de a-și construi fără nici o îngădire propria personalitate, de a-și alege modul de viață care îi convine. Din punctul de vedere al noilor raporturi de forță, libertatea este privită ca distrugere a vechilor forme de dependență și aservire, ca posibilitate de a folosi masa de indivizi “liberi” potrivit intereselor lor. Dacă aceste condiții necesare nu există, ele pot fi impuse, în măsura în care sistemele și organizațiile sunt

⁹⁸ H. Marcuse, *op. cit.*, pp. 242-243.

suficient de puternice, prin utilizarea diverselor forme de violență. Pentru a-și impune interesele și scopurile, sistemele și organizațiile întreprind o acțiune distructivă și constructivă concomitentă. Ele distrug sau limitează activitățile și simbolurile care li se opun; înlocuiesc vechile norme de sociabilitate și de comportament cu noi forme deduse din funcționalitatea lor. La nivelul indivizilor, acțiunea distructiv-constructivă se realizează prin intervenția în procesul de socializare, prin controlul comportamentelor (direct sau prin intermediul violenței simbolice), prin organizarea relațiilor sociale și a timpului liber. Dacă funcționalitatea lor o cere, organizațiile pot interveni în omogenizarea segmentelor sociale asupra cărora acționează (omogenizare sau chiar standardizare a nevoilor, a gusturilor, a stilurilor de viață). Vechile forme de stratificare socială sunt înlocuite cu altele noi, stabilite în raport cu criteriile noilor raporturi de forță.

Pe lângă aceste condiții necesare și pe lângă consecințele dorite, urmărite, violența funcțională și a sistemelor și organizațiilor societale poate conduce și la consecințe nedorite: masificare, depersonalizare, înstrăinare, patologii sociale, distrugerea mediului înconjurător. Unele dintre aceste consecințe le pot afecta funcționarea eficientă.

Violența funcțională este ofensivă, structurală (este exercitată prin intermediul birocrațiilor publice și private), legitimată. Ea poate fi deliberată sau involuntară; directă sau indirectă (de exemplu, distrugerea mediului înconjurător este o formă indirectă: posibilitățile de manifestare ale indivizilor sunt afectate indirect, prin deteriorarea condițiilor de viață); declarată sau disimulată (interesele particulare ale unor sisteme, raporturi de forță pot fi prezentate ca interese ale întregii societăți).

Aceste considerații generale pot fi argumentate prin analiza violenței funcționale a sistemelor și organizațiilor economice și tehnologice. Unele aspecte ale violenței funcționale a altor organizații sociale (culturale, educaționale, științifice) sunt prezentate în partea referitoare la violența simbolică. Dată fiind importanța socială a noilor tehnologii, mă voi limita doar la prezentarea violenței lor funcționale.

De la început se ridică întrebarea dacă violența funcțională este intrinsecă tehnologiilor sau ea rezultă din modul în care acestea sunt folosite de anumite raporturi de forță. Ampla dezbatere științifică care se desfășoară actualmente nu permite încă să se dea un răspuns categoric. Această problemă, extrem de importantă, rămâne deschisă. Ceea ce putem afirma este că tehnologia nu poate fi prezentată nici ca țap ispășitor pentru multe neajunsuri sociale, dar nu poate fi nici complet imaculată. Chiar dacă unele tehnologii nu sunt violente prin ele însele, ele servesc violenței funcționale a sistemelor și organizațiilor. Acestea apelează la acele tehnologii care le servesc cel mai bine interesele sau își elaborează tehnologiile conform intereselor lor. O abordare mai adecvată a problemei constă în recunoașterea faptului că violența funcțională a tehnologiilor provine atât din natura lor, cât și din modul în care ele sunt folosite, deși este dificil de stabilit cât aparține tehnologiei și cât celor care o folosesc.

Violența funcțională a noilor tehnologii este ambivalentă. Ea comportă consecințe pozitive evidente și contribuie în mod incontestabil la ameliorarea condițiilor de activitate și de viață ale oamenilor.

Pe lângă aspectul lor creativ, "noile tehnologii pot fi, în același timp, distructive, prin înlocuirea tehnologiilor existente și a muncii umane. Ele pot să distrugă ocupații, calificări, mașini, uzine și chiar întreprinderi."⁹⁹. Aplicarea masivă a noilor tehnologii, bazate pe microelectronică, contribuie la suprimarea locurilor de muncă și la creșterea șomajului endemic structural, care va afecta proporții tot mai mari din populația activă. Faptul că majoritatea sectoarelor societale apelează la posibilitățile noilor tehnologii face ca alternativele de compensare a locurilor de muncă pierdute să fie tot mai reduse. Situația se poate agrava și mai mult în condițiile persistenței și

⁹⁹ Günter Friedrichs, *Microelectronics and Macroeconomics*, în Günter Friedrichs, Adam Schaff (eds), *Microelectronics and Society. For Better or for Worse*, Oxford, Pergamon Press, 1982, p. 189.

intensificării crizei actuale, șomajul nu poate fi pus numai pe seama noilor tehnologii, dar acestea au un rol important ca mijloc de impunere a raționalității sistemelor și organizațiilor societale.

Utilizarea noilor tehnologii duce la înlocuirea muncii în sensul ei tradițional cu noi forme de ocupație. Pe termen lung, dacă nu se iau măsurile necesare, în condițiile unui șomaj endemic, de mari proporții și a poluării cu timp liber, aplicarea noilor tehnologii poate conduce la pierderea sensului tradițional al vieții. Societățile trebuie să fie conștiente de acest aspect și trebuie să elaboreze, încă de acum, noi alternative pentru sensul vieții¹⁰⁰.

Una dintre cele mai importante forme ale violenței funcționale a noilor tehnologii o reprezintă utilizarea lor în domeniul militar. Această problemă constituie subiectul a numeroase analize și nu poate fi rezumată la câteva constatări¹⁰¹.

Noile tehnologii, în special microelectronica și tehnologia informatică, afectează modul de socializare a individului, propria lui identitate, coeziunea socială și funcționarea societății în întregul ei. Ele pot contribui la centralizarea activităților, în special la centralizarea puterii și luării deciziilor, la deplasarea puterii în folosul birocrățiilor publice și private și în defavoarea indivizilor. Centralizarea puterii și birocratizarea pot crește vulnerabilitatea societății. Modificările tehnologice pot fi folosite drept pretexte pentru a obliga personalul să accepte roluri de muncă predeterminată. Ele ajută la “obținerea unei mai bune supunerii a personalului la regulamentele organizației și la asigurarea conformității acțiunilor acestuia cu scopurile organizației”¹⁰².

¹⁰⁰ Dispariția sensului tradițional al vieții și noile alternative ale sensului vieții sunt prezentate de Adam Schaff în *Occupation versus Work*, în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, pp. 337-349.

¹⁰¹ O analiză recentă a utilizării militare a noilor tehnologii este făcută de Frank Barnaby, *Microelectronics in War*, în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, pp. 243-272.

¹⁰² Klaus Lenk, *Information Technology and Society*, în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, p. 277.

Tehnologia informatică poate permite intensificarea controlului comportamentelor și centralizarea controlului social. Comportamentul uman devine mai vizibil în toate aspectele sale și este tot mai mult avut în vedere de democrații. Există și posibilitatea folosirii datelor colectate în mod abuziv și în detrimentul indivizilor. Tehnologiile informatice pot contribui la creșterea iresponsabilității în serviciile publice și reducerea contactelor directe. Ele pot afecta integritatea persoanei prin invadarea vieții personale. Aceasta se întâmplă mai ales dacă nu există o legislație adecvată privind utilizarea tehnologiilor informatice și dacă persoanele interesate nu au posibilitatea să controleze în mod permanent corectitudinea datelor cu privire la comportamentele lor. Tehnologiile informatice pot adânci decalajele sociale existente. Ele sunt accesibile celor care dispun de mijloacele și calificările necesare. Cei care nu au acces la ele sunt și mai mult marginalizați. Mănuind simboluri formale, și în mod rațional, tehnologia informatică favorizează reflecția rațională pe seama reflecției neraționale, creative, artistice. Ea nu poate fi folosită în multe situații de viață care, nefiind raționale, nu pot și nu trebuie formalizate; prin formalizare ele sunt distorsionate.

Noile tehnologii afectează profund diviziunea internațională a muncii și pot fi utilizate în exercitarea violenței internaționale. Ele contribuie la creșterea decalajelor dintre țări, dintre bogați și săraci, la accentuarea dependenței și protecționismului. Având nevoie de o piață tot mai largă - din cauza costurilor ridicate ale cercetării și producerii - noile tehnologii conduc la transnaționalizarea economiilor. Țările de la periferie, aflate deja într-o situație defavorabilă, pierd și puținele avantaje comparative pe care le dețin, mai ales cele ce rezultă din forța de muncă ieftină. Întrucât noile tehnologii sunt intensive în capital, multe țări în curs de dezvoltare nu au acces la ele, iar când le folosesc, acestea accentuează dificultățile utilizării forței de muncă și vor adânci clivajele sociale existente. Aplicate în aceste condiții, "ele mai curând vor împiedica decât vor ajuta dezvoltarea, așa cum s-a

întâmplat într-o mare măsură cu revoluția verde”¹⁰³. Transferul noilor tehnologii în țările în curs de dezvoltare implică și transferul unor modele culturale și stiluri de viață, ceea ce face ca aceste țări să fie confruntate cu pericolul deculturalizării și pierderii identității lor culturale. Noile tehnologii prezintă, desigur, pentru țările în curs de dezvoltare, și numeroase posibilități și efecte pozitive, dar “este necesar să se avertizeze că în prezent avantajele ... rămân în cea mai mare parte pe hârtie”¹⁰⁴. Țările dezvoltate, afectate și ele de noile tehnologii, sunt mai puțin dispuse să adopte o perspectivă globală și să răspundă la revendicările țărilor în curs de dezvoltare.

În considerarea violenței funcționale a noilor tehnologii nu trebuie să ne lăsăm dominați nici de angoasa caracterului ei distructiv, nici de optimismul exagerat al promisiunilor sale. Ambele atitudini pot fi la fel de greșite și nu permit înțelegerea adecvată a dualității acestei forme complexe de violență.

6.2. *Violența simbolică: educație, cultură și știință.*

Simbolurile pe care le produce o societate nu sunt inocente. Unele servesc la eliberarea omului, la afirmarea demnității și personalității lui, altele, dimpotrivă, sunt folosite pentru a-l domina, pentru a-l aservi anumitor interese. Multe simboluri sunt purtătoare de violență. Ele sunt produse de anumite raporturi de forță și servesc acestor raporturi. Violența simbolică “disimulând raporturile de forță care sunt la baza forței sale, adaugă propria sa forță la aceste raporturi de forță”¹⁰⁵.

Violența simbolică este folosită pentru menținerea și consolidarea societății în întregul ei sau a unor segmente ale acesteia.

¹⁰³Juan F. Rada, *A Third World Perspective*, în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, pp. 220-221.

¹⁰⁴ Idem, p. 242.

¹⁰⁵ P. Bourdieu, J. C. Passeron, *La reproduction*, Paris, Ed. du Minuit, 1970, p. 18.

Ea exprimă interesele unor forțe sociale, ale unor organizații și instituții societale și contribuie la realizarea acestor interese. Ea poate fi folosită în combinație cu alte forme de violență; poate completa sau facilita violența materială, fiind la fel de redutabilă ca aceasta. Ea poate substitui alte forme directe de violență, întrucât, prin caracterul ei indirect și mai subtil, se poate dovedi mai eficientă din punctul de vedere al celor care o utilizează.

Pentru ca simbolurile de forță să poată contribui la realizarea intereselor care le-a generat, este necesar ca ele să se legitimeze, să fie acceptate de către societate sau de anumite părți ale acesteia. Impunerea simbolurilor se poate face direct, prin crearea unor instituții, a unor forțe cum ar fi biserica, partidele politice, asociațiile secrete etc. Acestea pot folosi în acțiunea lor coerciția, persecuția, discriminarea între cei care acceptă și cei care nu acceptă respectivele simboluri. Acest mod de acțiune este caracteristic pentru societățile mai vechi sau pentru societățile nedemocratice. În societățile contemporane, este mult mai frecventă violența simbolică, indirectă.

Simbolurile produse de anumite raporturi de forță acționează mai eficient când devin valori personale, pulsionare. Important este nu numai ca indivizii să accepte legitimitatea simbolurilor, ci este necesar ca acestea să fie integrate în concepția lor de viață și să li se pară că decurg din propria lor personalitate. Pentru a realiza însușirea de către indivizi a simbolurilor, societatea intervine în socializarea lor, în controlul comportamentelor, a relațiilor lor sociale. În acest scop sunt folosite instituțiile socializatoare sau cele care afectează procesele de socializare: instituțiile educaționale, culturale, organizațiile politice, grupurile formale, mijloacele de comunicare în masă, aparatele de propagandă și cercetare științifică.

Impunerea simbolurilor începe din primii ani de viață prin însuși învățarea de către copii a limbajului. Ulterior, principala instituție de impunere este școala. Mijloacele folosite de aceasta constau în repetarea permanentă a unor aserțiuni, în construirea unei imagini pozitive sau idilice a societății respectiv, în oferirea unui singur model

posibil de comportament (cel convenabil social), în ignorarea simbolurilor care se opun raportului de forțe instituit și în absența criticii. Faptul că elevii nu dispun încă de capacitatea de a discerne simbolurile oferite și faptul că ei nu sunt obișnuiți să gândească în mod critic facilitează generalizarea simbolurilor convenabile raporturilor de forță. Acest aspect este pus în evidență și de autorii raportului *Orizontul fără limite al învățării*: “Cu excepția câtorva experimente promițătoare, relativ puține școli au fost capabile să elaboreze programe substanțiale prin care tinerii dobândesc practica alegerilor etice, în special dacă aceste alegeri pun la îndoială valorile fundamentale recunoscute”¹⁰⁶.

Școala îi obișnuiește pe tineri să considere că ordinea, stabilitatea socială, eficiența maximă a activității lor, sunt condiții necesare ale bunăstării generale și individuale; că respectarea legilor, a ordinii stabilite, responsabilitatea civică, sunt atribute ale bunului cetățean; că societatea în care trăiesc ei este singura care permite dezvoltarea, progresul, libertatea tuturor; că, participând la ordinea stabilită și practicând valorile acestei societăți, ei vor dobândi bunăstare, fericire și prestigiu social.

Acceptarea de către tineri a simbolurilor impuse este facilitată și de atitudinea familiei. Datorită schimbărilor petrecute în funcțiile familiei, s-a produs un transfer al sarcinilor de socializare de la aceasta către instituțiile specializate. În atitudinea familiei pot să apară două situații: se poate ca înșiși părinții să considere simbolurile impuse copiilor lor drept legitime sau să nu fie conștienți de modul în care se face socializarea, se poate ca ei să nu accepte legitimitatea simbolurilor și să nu le convină modul în care se face socializarea. Unii intră în conflict cu instituțiile societale, supunându-și copiii la o socializare care este, în multe, aspecte, în contradicție cu socializarea oficială. Această atitudine poate conduce la consecințe neplăcute asupra

¹⁰⁶ J. W. Botkin, M. Elmandjra, M. Malița, *Orizontul fără limite al învățării*, București, Editura Politică, 1981, p. 101.

personalității tinerilor (dezorientare, duplicitate comportamentală, sciziune între viața publică și privată). Cel mai frecvent, însă, din diverse motive, ei nu-și declară dezacordul cu modul oficial de socializare, facilitându-l prin pasivitatea lor.

Acțiunea socializatoare a școlii este completată de celelalte instituții socializatoare. Acestea continuă impunerea simbolurilor prin repetarea lor, prin construirea unor “adevăruri” convenabile social, prin absența spiritului critic sau chiar reprimarea lui, prin ignorarea simbolurilor contrare, sau, când ignorarea nu este posibilă, prin atacul lor, considerându-le fie perimate, fie antisociale, fie expresia acțiunii unor dușmani externi.

Cercetarea științifică, în primul rând cea din domeniul științelor sociale și ale comportamentului uman, poate fi eficient folosită în exercitarea violenței simbolice. Beneficiind de atributele de prestigiu și imparțialitate, pe care i le recunosc mulți indivizi, cercetarea științifică poate modela comportamentele, sau, cel puțin influența opiniile. Nu toată cercetarea din științele sociale folosește raportului de forțe; există o puternică cercetare critică care denunță violența simbolică și celelalte tipuri de violență. O bună parte a cercetărilor sociale și comportamentale servește însă simbolurilor de forță. Ordinea stabilită este justificată și legitimată cu ajutorul argumentelor științifice. Simbolurile de forță sunt considerate ca reprezentând interesele întregii societăți și ca izvorând din cel mai profund umanism și democratism. Se încearcă să se convingă indivizii că pentru ei este o mare șansă și o mare fericire de a trăi în societatea respectivă, care, deși poate avea unele defecte, este totuși cea mai bună din câte există la momentul dat. Defectele sunt considerate minore și ușor remediabile. Cu cât indivizii se vor supune mai mult ordinii stabilite, cu atât societatea are mai multe șanse de a se perfecționa iar cei care vor fi cel mai bine integrați acestei societăți vor cei mai răsplătiți. Cei care nu se supun ordinii stabilite constituie subiecții cercetărilor de patologie socială (criminologie, sociologie juridică, psihologie deviațională, pedagogie recuperatorie), cercetări organizate finanțate sau comandate de

instituțiile socializatoare sau de control social (ministerele de învățământ, de propagandă, de interne, de justiție) sau de organizațiile din subordinea acestora.

La nivel internațional, violența simbolică a științei poate provoca imperialism intelectual și aservire intelectuală. Mulți dintre cercetătorii din țările în curs de dezvoltare sunt formați după modelele intelectuale occidentale. Dependența economică și politică față de centru este completată de dependența intelectuală. *“Aceasta dovedește nu numai o întârziere culturală a conștiinței intelectuale, dar și permanența dominației intelectuale”*¹⁰⁷. Aservirea intelectuală a periferiei facilitează dominarea sa economică și politică, împiedică sesizarea problemelor specifice ale acestor zone și distruge modurile tradiționale de cunoaștere și simbolurile locale. Dominația și aservirea intelectuală pot fi constatate în toate domeniile culturii și educației. Țările din periferie sunt confruntate cu pericolul deculturalizării și pierderii identității culturale. Unele sunt puternic afectate de aceste procese distructive începute în perioada colonială și continuate astăzi în forme noi. Violența simbolică consolidează și favorizează violența structurală internațională.

Pentru impunerea simbolurilor este folosit un limbaj care este el însuși încărcat de agresivitate și violență. Discursul este adesea maniheist: cei care sunt împotriva simbolurilor sunt acoperiți de toate epitele negative, iar cei care le acceptă și se conformează lor primesc toate laudele. Un exemplu extrem, dar foarte clar, îl reprezintă limbajul folosit în timpul conflictelor militare. Indiferent de natura conflictului și de simbolurile confruntării, limbajele părților aflate în conflict sunt aproape similare: propria armată duce o luptă dreaptă, ea apără interesele naționale, dă dovadă de curaj, de eroism; dușmanul este rău, perfid, comite crime, armata sa este o adunătură de barbari sau, în cel mai bun caz de indivizi manipulați, împinși cu forța să lupte.

¹⁰⁷ Syed Hussein Alatas, *L'asservissement intellectuel dans les études du développement*, în RISS, 1972, XXIV, 1, p. 10.

Același limbaj maniheist este folosit pentru impunerea tuturor simbolurilor de forță, deși el poate să îmbrace forme mult mai subtile decât în cazul simbolurilor ce exprimă raporturile de forță militare.

Multe dintre aceste aspecte ale violenței simbolice au fost prezentate de Aldous Huxley, în celebra sa lucrare *Brave New World*¹⁰⁸. De ce am ales, pentru exemplificare, un roman și încă unul de anticipație? Din mai multe motive. Romancierii se pot dovedi tot la fel de buni analiști ai societății în care trăiesc ca și specialiștii în științele sociale, chiar dacă nu folosesc o metodologie științifică riguroasă. Uneori, analizele lor pot fi chiar mai pătrunzătoare decât cele ale specialiștilor. Romanul este o metaforă: critica unor aspecte sociale este evidentă. Utopia constituie ea însăși un aspect al violenței. Răspunsul la frustrarea societală, neputând lua o formă directă, evadează și se exprimă în utopie.

Utopica societate perfectă descrisă de Huxley este produsă printr-o revoluție profundă, nu numai în revoluție economică și suprastructurală, ci și o revoluție personală, care a schimbat natura umană. Această revoluție a fost posibilă prin utilizarea, în scopuri determinate, a cercetării științifice și, în primul rând, a cercetării din biologie, psihologie, sociologie. Aplicarea științei a dat naștere unei noi umanități, unor noi tipuri de sociabilitate. Scopul societății este asigurarea ordinii sociale, a fericirii individuale. Un guvern mondial, totalitar, organizează și controlează toate aspectele sociale și individuale. Populația este o masă de sclavi care nu mai trebuie constrânși, pentru că au ajuns să-și iubească sclavia. A face pe sclavi să-și accepte și să-și iubească condiția - spune Huxley - aceasta este sarcina pe care statele totalitare o încredințează și astăzi "ministerelor propagandei, redactorilor șefi de ziare și profesorilor. Dar metodele lor sunt încă grosolane și neștiințifice"¹⁰⁹. Societatea viitoare va

¹⁰⁸ Am utilizat traducerea franceză *Le meilleur des mondes*, Paris, Plon, 1977.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 15.

dispune de mijloace mult mai subtile și mai eficiente. "Adevărul" oferit populației va fi astfel elaborat încât să ascundă aspectele neplăcute și cele considerate că ar putea afecta ordinea stabilită.

Modelarea oamenilor conform intereselor statului totalitar utopic se realizează prin mijloace fizice, psihice și eugenice. Mai întâi, controlul strict al socializării și condiționarea psihică a copiilor. Educatorii au ca sarcină să nu permită dezvoltarea tendințelor critice și să condiționeze creierul copiilor cu simbolurile societății. Educația se face la nivelul subconștientului prin repetarea, ani în șir, a sloganurilor puse la punct de pedagogi și de specialiști în propagandă. În al doilea rând, societatea este riguros ierarhizată, iar apartenența la o anumită categorie ierarhică este planificată. Embrionul uman suportă un tratament biochimic, iar ulterior individul este condiționat psihic pentru a se integra fără dificultăți în una dintre categoriile ierarhice (de la alpha plus - categoria guvernanților, a elitei științifice, până la epsilon - avortonii, destinați celei mai grele și umile activități). Indivizii își acceptă condiția, sunt obișnuiți să-i deteste pe cei din clasele inferioare și să-i respecte pe cei din clasele superioare. Mobilitatea socială este interzisă. Cei care nu respectă ordinea sunt supuși unui tratament de recondiționare sau exilați. În al treilea rând, nevoia de evadare din cotidian este întreținută cu ajutorul drogurilor, prin care se anulează și posibilitățile critice. În al patrulea rând, indivizii sunt standardizați prin mijloace eugenice. Urișe incubatoare umane produc indivizi în cantitatea dorită și într-un număr dat pentru fiecare castă. Reducerea libertății economice și sociale este compensată cu creșterea libertății sexuale. Toată producția culturală a trecutului este interzisă. Câteva exemplare din marile creații literare, scăpate de distrugerea revoluției, sunt păstrate în cel mai mare secret, doar în birourile marilor guvernatori. Astfel condiționați, indivizii își acceptă condiția și-și preamăresc stăpânii. Refuzul ordinii stabilite este accidental și poate fi ușor anihilat.

Societatea utopică prezentată în acest roman nu este o perspectivă chiar atât de îndepărtată. În 1932, când Huxley și-a publicat

romanul, el își plasa utopia într-un viitor îndepărtat (peste 600 de ani). În prefața ediției din 1946, autorul consideră că perspectiva societății descrise de el s-ar putea realiza într-un răstimp de un secol. Astăzi, constatăm că această perspectivă ar putea fi mult mai apropiată. O parte dintre aspectele anticipate s-au realizat deja în anumite societăți, iar altele se vor manifesta probabil, într-un viitor apropiat.

Perspectiva utopică a lui Huxley nu este totuși o fatalitate. Experiența societăților democratice ne permite să credem că ea poate fi evitată, că forțele socializatoare ale societății pot fi folosite pentru eliberarea indivizilor și afirmarea personalității lor, pentru constituirea unor forme de sociabilitate care să armonizeze și să promoveze toate interesele sociale.

6.3. Violența structurală internațională.

Înfățișarea lumii de astăzi este în mare parte rezultatul unei violențe structurale. Diviziunea dintre nord și sud, dintre “centre” și “periferii”, inegalitățile dintre țări, deși pot avea și determinări de ordin natural, sunt în principal condiționate de factori economici, sociali și politici. Actuală structură internațională este întreținută prin diverse forme de violență: dependență economică și tehnologică, schimburi inegale, drenarea periferiei de către centru, schimburile valutare, manipularea culturală, presiuni politice și militare, etc. Consecințele: inegalități crescânde în regiunile lumii, sărăcie, foamete, instabilitate politică, deculturalizare, conflicte locale etc. Situația dificilă în care se găsesc multe țări în curs de dezvoltare nu poate fi explicată doar prin violența structurală internațională. Ea este determinată și de condițiile specifice acestor țări. Fără a ignora importanța acestor condiții, mă voi limita doar la prezentarea câtorva mecanisme ale violenței internaționale și a contra-violenței pe care aceasta o provoacă.

Violența internațională este în același timp structurală și funcțională. Ea combină diverse tipuri de violență: materială și simbolică, directă și indirectă, sângeroasă și “umanitară”, legală și

nelegală, declarată și disimulată, ea este conținută în însuși modul de organizare al lumii contemporane, în diviziunea economică internațională. Ea este manifestă în toate domeniile: economic, politic, cultural, militar și cuprinde toate regiunile lumii¹¹⁰.

Vechea violență colonială a fost înlocuită cu violența raționalității economice care dictează și dominatorilor și celor dominați. Totul este subordonat acestei raționalități ce impune “maximizarea profitului, acumularea accelerată de plus-valoare, creșterea produsului brut, exploatarea cea mai rațional posibil a resurselor naturale și umane ale globului”¹¹¹.

Vechiul colonialism era purtătorul unei anumite viziuni asupra omului. Aceasta era desigur o viziune inegalitară, rasistă, dar omul era totuși prezent. Discursul umanist al colonizatorului era asimilator, dar el se putea întoarce împotriva acelor care îl țineau. Mult din ideologiile mișcărilor de eliberare s-au alimentat din “umanismul” colonizatorilor¹¹². Noua raționalitate elimină omul din discursul său; ea nu mai este mediată în nici un alt simbol. Dominații nu găsesc în ea nici un element de care să se folosească pentru a ieși din starea în care se află. Statele dominante din centru își subordonează țările din periferie prin generalizarea schimburilor inegale, prin intensificarea dependenței tehnologice și economice a economiilor locale de structurile economice ale centrului, prin modelarea unor forme de guvernare care să le permită exercitarea acțiunilor lor, prin distrugerea formelor de socialitate locale, prin aculturare și distrugerea identității etnice. Nu înseamnă că aceste acțiuni sunt deliberate,

¹¹⁰ În literatura de specialitate sunt analizate cu precădere raporturile de violență dintre țările dezvoltate și țările din lumea a treia și cele dintre țările lumii a treia. Violența este însă prezentă, în forme și intensități diferite, în toate zonele lumii și între toate zonele lumii.

¹¹² Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 29.

¹¹³ *Ibidem*.

“planificate” de anumite forțe obscure sau malefice. Ele sunt consecințele necesare ale raționalității economice dominante¹¹³.

Un mijloc frecvent în exercitarea violenței internaționale îl reprezintă tehnologia, deși aparent ar fi un domeniu neutru¹¹⁴. Transferurile tehnologice, pe care se insistă atât de mult în ultimul timp, pot avea o acțiune contradictorie: ele pot permite modernizarea economică a unei țări, dar, în același timp, ele creează dependența față de producătorii specializați din centru, transformă structurile economice locale prin orientarea lor către o producție nelegată de nevoile majorității populației autohtone și dezarticulează structurile sociale locale. Tehnologia centrului aplicată în societățile periferice se dovedește a fi generatoare de violență funcțională și simbolică distructivă. Căutarea unei tehnologii alternative adaptate la condițiile locale din societățile periferice este un indiciu al conștientizării acestei situații.

Comaniile transnaționale au devenit în ultimii ani principalii agenți ai exercitării violenței structurale internaționale. Acțiunea lor nu este complet negativă; analizele oneste recunosc și implicațiile pozitive ale activităților lor în țările din periferie. În general, însă, ele transformă societățile locale potrivit propriilor lor interese.

Violența noii raționalități economice conduce la formarea unei noi forme de sociabilitate, a unor noi forme de guvernare. Statele din multe țări periferice devin aparate de constrângere subordonate intereselor economice și politice ale puterilor dominante¹¹⁵.

Din multiplele domenii în care se exercită violența structurală internațională, am ales un singur exemplu - producția de bunuri alimentare.

¹¹³ Prin centru se înțelege în mod curent țările capitaliste dezvoltate din Europa Occidentală, America de Nord și Japonia, iar prin periferie țările dependente din Africa, Asia și America Latină. În această accepțiune sunt folosiți termenii de către Jean Ziegler, un analist competent al violenței internaționale.

¹¹⁴ Cf. și R. Vayrynen, *Les brevets internationaux, moyen de domination technologique*, în RISS, 1978, XXX, 2, pp. 332-356.

¹¹⁵ Jean Ziegler, *op. cit.*, pp. 272-273.

Importanța vitală pe care o are hrana pentru fiecare individ și pentru fiecare societate a provocat, în întreaga istorie a umanității manifestarea a diverse forme de violență atât în cadrul societăților cât și între societăți. În principiu, producătorii de hrană ar trebui să dețină o mare putere. Și totuși, ei nu o dețin. Mai mult decât atât, ei sunt primele victime ale crizelor alimentare, ale foametei. Dacă în țările dezvoltate, producătorii agricoli au dobândit o putere economică și politică destul de mare, în țările în curs de dezvoltare, ei continuă să fie una din categoriile socio-economice cele mai defavorizate.

În țările sărace, lipsa de putere a producătorilor agricoli direcți este menținută prin forme legale de violență care încearcă să se legitimizeze, prin invocarea tradiției, sau mai recent, prin considerente de eficiență economică. Aproprierea sau controlul producției agricole sunt realizate prin modul de structurare a proprietății, prin dependența strânsă a micilor producători direcți și mari proprietari, prin subordonarea agriculturii intereselor unor categorii sociale neproductive.

La nivel internațional, țările dominante își mențin sau își constituie din țările sărace un hinterland agricol, o zonă periferică de producție agricolă. Controlul acestei zone este realizat prin mijloace tehnologice, prin intermediul schimburilor internaționale și direct, cu ajutorul burgheziei locale și a marilor proprietari agricoli, ale căror interese sunt mai legate de capitalul străin decât de producătorii agricoli din propria lor țară.

În perioada colonialistă, formele de exploatare a periferiei agricole, erau mai directe și mai brutale: folosirea sclavilor, impunerea unor sisteme de monocultură în interesul țărilor europene, distrugerea sistemelor agricole tradiționale prin orientarea forțată sau indirectă a producției către export, schimbarea structurilor de proprietate, introducerea stratificărilor sociale în mediul rural¹¹⁶. Aceste acțiuni

¹¹⁶ Pierre Spitz, *Violence silencieuse: famine et inégalités*, în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 918-941.

au avut drept rezultat scăderea capacității de autoaprovizionare alimentară a comunităților locale din țările colonizate. Foametea apărută frecvent în aceste țări este în bună parte rezultatul acestor acțiuni, cel puțin în perioada colonială.

Pe măsură ce consecințele violenței structurale coloniale deveneau tot mai grave, s-a conturat ideea unei exploatari mai raționale a periferiei agricole. Oficialitățile colonizatoare au apelat la serviciile unor experți. Multe dintre rapoartele prezentate de aceștia au fost ținute secret timp de multe decenii. Ele făceau o analiză realistă a situației din colonii și puteau servi mișcărilor de eliberare națională.

Faptul că oficialitățile din centrele de dominație au devenit conștiente că metodele coloniale de exploatare a periferiei agricole prezentau neajunsuri nu numai pentru periferie, dar și pentru centru, ca și accesul la independență al fostelor colonii au determinat schimbarea mecanismelor diviziunii economice internaționale. În consecință, și formele violenței structurale internaționale exercitate asupra periferiei agricole s-au modificat, devenind mai indirecte și mai greu de stabilit.

Violența directă a fost înlocuită cu forme mai insidioase, chiar dacă nu aceasta a fost intenția celor care le-au inițiat. Unii dintre aceștia au fost animați de bune intenții și ar fi nedrept să-i suspectăm că au premeditat substituirea vechilor forme de violență colonială cu forme mai subtile.

Încă din anii 1940, a devenit evidentă necesitatea sprijinirii țărilor sărace, în vederea depășirii dificultăților alimentare. În anii 1950 și 1960, s-au întreprins numeroase acțiuni ce vizau restructurarea relațiilor de proprietate, modernizarea griculturii, introducerea unor noi forme de producție agricolă. De asemenea, a fost constituit un ajutor alimentar internațional. Aceste măsuri au permis o anumită ameliorare a situației din agricultura țărilor sărace. Multe măsuri însă au agravat situația. Modernizarea agriculturii a avut drept consecințe și accentuarea suprapopulării rurale și accentuarea exodului rural. Extinderea culturilor industriale a distrus agricultura de subzistență

încât, deși producțiile agricole ale multor țări au crescut, nivelul alimentar al populației rurale s-a deteriorat în multe cazuri. Situația este și mai gravă când industrializarea agriculturii este însoțită de monocultură și de orientarea producției agricole spre export. Industrializarea agriculturii și revoluția verde au introdus noi forme de dependență tehnologică (mașini, îngrășăminte chimice, pesticide, tehnologii generice) și a accentuat disparitățile dintre micii producători lipsiți de mijloace și marii producători care au acces la noile tehnologii. *“Revoluția verde, crescând inegalitățile și accentuând deposedarea celor mai săraci, contribuie la exacerbara violenței structurale”¹¹⁷*.

Ajutorul alimentar internațional a permis desigur salvarea multor vieți omenești, dar el reprezintă și un mijloc prin care se mențin inegalitățile și se evită tulburările sociale, se evită ca înfometajii din țările sărace să devină conștienți de situația lor. Ajutorul alimentar poate consolida dominația țărilor donatoare și poate întări influența forțelor naționale și locale care manevrează acest ajutor. Beneficiile pe care le obțin forțele locale din țările sărace prin manevrarea ajutorului alimentar contribuie la intensificarea violenței interne.

Exercitarea violenței de către puterile din centru provoacă o contra-violență în țările din periferie. Aceasta s-a manifestat în primul rând prin lupta armată de eliberare națională. Dar odată devenite independente, noile state au realizat caracterul fragil și adesea fictiv al independenței lor. Ce pot face ele în fața puternicei violențe structurale internaționale la care sunt supuse?

Până în prezent au fost formulate mai multe alternative: continuarea luptei de eliberare națională și construirea unei economii și societăți independente; utilizarea negocierilor, a acordurilor internaționale; instaurarea unei noi ordini economice internaționale; dezvoltarea cooperării regionale și construirea unor grupări economice de presiune.

¹¹⁷ Idem, p. 934.

Alternativele de care dispun țările periferice nu se exclud; ele pot fi combinate în diverse strategii. Dacă analizăm realist situația acestor țări, trebuie să recunoaștem că șansele de care dispun ele, de a se elibera de violența structurală internațională sunt, pentru moment, modeste. Speranța lor constă în afirmarea unui front mondial tot mai larg, de refuz al acestei violențe¹¹⁸.

§7. Perspectivele violenței

Dacă violența este atât de înrădăcinată în societățile noastre, în modul de socializare a indivizilor, în organizarea și funcționarea vieții sociale, putem afirma că ar fi posibil ca ea să fie eliminată complet din cadrul acestor societăți? Nu. Când formulăm acest răspuns negativ, avem în vedere societățile concret istorice, contemporane și perspectiva acestora pe termen lung și chiar foarte lung (de mai multe decenii). Fiind un proces social și istoric, violența poate fi în mod ipotetic eliminată sau substanțial diminuată. Putem deci să ne imaginăm și o posibilă societate și considerând-o posibilă într-un viitor apropiat, am intra în domeniul utopiei sau al ficțiunii științifice, substituind realității concrete iluziile și speranțele noastre.

Problema nu se pune deci de a elimina în mod complet violența. O asemenea întreprindere este imposibilă. Desigur, convingerea și bunătatea sunt preferabile forței și contrângerii. Dar, există împrejurări când calea neviolentă poate aduce mai mult prejudicii, iar violența poate fi benefică. Problema este de a trasa, chiar și foarte imprecis, limitele de acceptabilitate a violenței individuale și colective, iar la nivel societal, de a stabili limitele de legitimitate ale violenței instituționalizate. Fixarea limitelor și controlul formelor de manifestare a violenței pot să apară ca remedii palide în fața unor forme de violență care, potențial, pot amenința însăși supraviețuirea speciei umane.

¹¹⁸ Modul în care se constituie actualmente acest front al refuzului este analizat de Jean Ziegler în *op. cit.*, pp. 259-284.

Pentru a preîntâmpina consecințele unor asemenea forme de violență, manifestă sau potențială, nu mai pot fi limitate sau eliminate prin alte forme de violență, pentru că ar însemna să se înlocuiască un pericol cu un altul și mai mare.

Între fatalismul permanenței violenței și utopia non-violenței absolute, se pot formula soluții mai realiste. Când am prezentat teoriile asupra cauzelor violenței, am arătat că acestea adoptă un punct de vedere destul de optimist. Ele afirmă că putem acționa asupra factorilor generatori de violență și prin aceasta și asupra violenței. Diminuarea violenței prin schimbarea condițiilor ei generatoare este un proces complex, de foarte lungă durată. O diminuare substanțială pretinde transformarea radicală a modului de organizare și funcționare a societății și a relațiilor între societăți. În așteptarea acestor schimbări fundamentale, se poate urma o cale mai modestă, dar mai realistă, acționându-se în mod treptat asupra unor cauze ale violenței, așa cum se procedează deja în multe societăți contemporane.

Formulând posibilitatea diminuării violenței, trebuie să distingem între ceea ce teoretic este posibil și ceea ce în mod practic este realizabil. Dificultățile puternice pe care le cunosc toate societățile contemporane ne determină să credem că, în viitorul apropiat, ne putem aștepta mai curând la diversificarea și intensificarea violenței decât la reducerea ei. Soluțiile la care apelează în prezent multe societăți în vederea depășirii dificultăților lor par să întărească această părere.

Dacă violența nu poate fi complet eliminată din societățile contemporane, atunci condamnarea ei în bloc este fariseică și de nesuținut!. Dar aceasta nu înseamnă acceptarea ei nediferențiată, fatalistă. O asemenea acceptare ar fi deosebit de periculoasă. Demersul cel mai corect constă în denunțarea, și în acest fel, în conștientizarea tuturor formelor de violență, și în aprecierea lor în funcție de criteriile oferite de codurile culturale.

BIBLIOGRAFIE

- Paul AMSELEK - *Méthode phénoménologique et théorie du droit*, L.G.D.J., Paris, 1964
- Petre ANDREI - *Opere sociologice*, vol I, Ed. Academiei, București, 1973
- André-Jean ARNAUD - *Critique de la raison juridique - Ou va la Sociologie de droit ?*, L.G.D.J., Paris, 1981
- Jean BAECHLER - *Le pouvoir pur*, Paris, Calmann-Lévy, 1978
- S. BELAID - *Essai sur le pouvoir createur et normatif du juge*, L.G.D.J., Paris, 1974
- Raymond BOUDON - *Effets pervers et ordre social*, P.U.F., Paris, 1977
- Pierre BOURDIEU - *Question de sociologie*, Edition de Minuit, Paris, 1980
- A. BRIMO - *Les méthodes des sciences sociales*, Ed. Montchrestien, Paris, 1972
- Georges BURDEAU - *L'Etat*, Ed. du Seuil, Paris, 1970 - *La démocratie*, Ed. du Seuil, Paris, 1978
- Jean CARBONNIER - *Sociologie juridique*, P.U.F., Paris, 1978 - *Flexible droit; Pour une sociologie du droit sans rigueur*, L.G.D.J., Paris, 6-ème éd, 1988
- CASAMAYOR - *La Justice*, Ed. Gallimard, Paris, 1978
- Cornelius CASTORIADIS - *L'institution imaginaire de la société*, Ed. Seuil, Paris, 1975
- D. COMȘA - *Scrieri de drept, Economie politică, Finanțe și sociologie*, București, 1913
- Miron CONSTANTINESCU - *Introducere în sociologie - Note de curs*, C.M.U.B., 1971

- Georges CORNIL - *Le Droit privé. Essai de sociologie juridique simplifiée*, Ed. Marcel Giard, Paris, 1924
- Huntigton CRAINS - *Law and the social sciences*, New York, Kelley, 1969
- Jean CRVET - *La vie du droit et l'impuissance des lois*, Ed. Flammarion, Paris, 1908
- H. CULEA - *Cunoașterea sociologică*, Ed. Academiei, București, 1976
- Armand CUVILLIER - *Manuel de sociologie*, tome I et II, P.U.F., Paris, 1950
- Mircea DJUVARA - *Drept și sociologie*, "Arhiva pentru Știință și Reformă Socială", Anul XIV, 193=6
- *Explicații suplimentare despre raporturile între drept și sociologie*, "Analele Facultății de Drept din București", Anul IV, nr. 3-4, 1942
- *Le Fondement du phénomène juridique - Quelques réflexions sur les Principes logiques de la connaissance juridique*, Recueil SIREY, 1913
- Émile DURKHEIM - *Les règles de la méthode sociologique*, Ed. Flammarion, Paris, 1988
- *Regulile metodei sociologice*, Ed. științifică, București, 1974
- Maurice DUVERGER - *Sociologie de la politique*, 3-ème éd, P.U.F., Paris, 1988
- Lawrence FRIEDMANN - *The Legal System - A social science perspective*, Russel Sage Foundation, 1975
- W. FRIEDMANN - *Law in a changing Society*, Stevens, London, 1972
- Theodor GEIGER - *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*, Luchterhand, Berlin, 1970
- Madeline GRAWITZ - *Méthodes des sciences sociales*, Précis Dalloz, 1993
- Georges GURVITCH - *Essais de sociologie*, Sirey, Paris
- *Éléments de sociologie juridique*, Éd. Mouton, Paris, 1940
- Dimitrie GUSTI - *Pagini alese*, Ed. științifică, București, 1965
- Traian HERSENI - *Prolegomene la teoria sociologică*, Ed. științifică, București, 1969
- *Teoria generală a vieții sociale*, Ed. științifică, București, 1982
- Rudolf von IHERING - *Recht und Sitt*, München
- Edmond JORION - *De la sociologie juridique*, Bruxelles, 1967
- Immanuel KANT - *Logica generală*, Ed. științifică și Enciclopedică, București, 1985

- Henri LÉVY-BRUHL - *Sociologie du droit*, P.U.F., Paris, 1990
- *Aspects sociologiques du droit*, Éd. Riviere, Paris, 1955
- Claude LÉVI-STRAUSS - *La Pensée sauvage*, Éd. PLON, Paris, 1962
- Niklas LUHMANN - *Rechtssoziologie Rowohlt*, Reinbeck bei Hamburg, 1972
- M.I.MANOLESCU - *Teoria și practica dreptului*, București, 1946
- Marcel MAUSS - *Sociologie et Anthropologie*, 5-ème éd., P.U.F., Paris, 1973
- C.W. MILLS - *Imaginația sociologică*, București, 1974
- Germaine de MONTMOLLINI - *L'influence sociale, phénomènes, facteurs et théories*, P.U.F., Paris, 1977
- Serge MOSCOVICI - *La société contre nature*, U.G.E., Paris, 1972
- C.A. MOSER - *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*, Ed. științifică, București, 1967
- Chaim PERELMAN - *Justice et raison*, Presses Universitaires, Bruxelles, 1963
- A. PODGORECKI - *Law and Society*, Routledge and Kegan Paul, London, 1971
- J. POIRIER - *Introduction a l'Ethnologie de l'Appareil Juridique - Typologie Systemes juridiques*, în "Ethnologie Generale", Éd. Pleiade, Paris, 1968
- Nicolae POPA - *Prelegeri de sociologie juridică*, T.U.B., București, 1983
- Nicos POULANTZAS - *Nature des choses et Droit. Essai sur la dialectique du fait et de la valeur*, L.G.D.J., Paris, 1965
- Rascoe POUND - *Sociologie du droit* în "Sociologie au XX-e siècle", P.U.F., 1947
- Eligia RESTA - *L'ambiguo diritto*, Franco Angeli Editore, Milano, 1984
- Jean-Daniel REYNAUD - *Les Règles du jeu - L'action collective et la régulation sociale*, Éd. Armand Colin, Paris, 1989
- Georges RIPERT - *Les forces créatrices du droit*, L.G.D.J., Paris, 1955
- Guy ROCHER - *Talcott Parsons et la sociologie americaine*, P.U.F., 1972
- Vincenzo ROMEO - *Il diritto come struttura dell conflitto*, Milano, 1981
- J.J. ROUSSEAU - *Oeuvres complètes; Du contrat social, écrit politiques*, Bibliothèque de La Pléiade, Gallimard, Paris, 1975
- Edwin SCHUR - *Law and Society - A Sociological View (norme sociale, norme juridice)*, Randon House, New York, 1968
- Lucien SFEZ - *L'égalité*, P.U.F., Paris, 1989
- Muzafer SHERIF - *The psychology of social norms*, Harper and Row, New York, 1966

- Eugeniu SPERANȚIA - *Introducere în sociologie*, București, 1944
- C. STERE - *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept; Studiu sociologic și juridic*, București, 1897
- William Graham SUMMER - *Folkways: a study of sociological importance of usages, manners, customs, mores and morals*, Boston Ginn, 1940
- Jan N. TIMASHEFF - *An introduction to the sociology of law*, Westport, Greenwood Press, Connecticut, 1974
- A. TOURAINE - *Le retour de l'acteur*, Éd. Seuil, Paris, 1989
- Denis TOURET - *Sociologie et philosophie du droit et du l'Etat*, Paris, 1982
- Renato TREVES - *Introduzione a la sociologia del diritto*, Edizione comunita, Milano, 1971/1972
- Giorgio del VECCHIO - *Justice, Droit, Etat*, Éd. Sirey, Paris, 1938
- *L'Etat et le droit - Essais de philosophie politique*, Éd. Dalloz, 1964
- P. VERCAUTEREN - *Sociologie*, Cercle de Droit de L'Université catholique de Louvain
- C. ZAMFIR - *Structurile gândirii sociologice*, Ed. Politică, București, 1987
- Max WEBER - *Sociologie du droit*, P.U.F., Paris, 1986
- Jean WILLIAM - *Vivre sans Etat ? - Essai sur le pouvoir politique et l'innovation sociale*, Ed. Seuil, Paris, 1977
- Bertrand BADIE, Pierre BIRNBAUM - *Sociologie de l'Etat*, Éd. Grasset et Fasquelle, Pluriel, Paris, 1982
- Jean Pierre COT, Jean-Pierre MOUNIER - *Pour une sociologie politique*, tome I et II, Éd. du Seuil, Paris, 1974
- P. SOROKIN - *Social and Cultural mobility*, The Free Press, New York, 1964.
- S. STRÖMHOLM, H.-H. VOGEL - *Le «réalisme scandinave» dans la philosophie du droit*, L.G.D.J., Paris, 1975.
- Pierre Clement TIMBAL, André CASTALDO - *Histoire des institutions publiques et des faits sociaux*, Ed. Dalloz, Paris, 1990.
- Jean VINCENT, Gabriel MONTAGNIER, André VARINARD - *La justice et ses institutions*, 2e éd., Ed. Dalloz, Paris, 1985.

*** - *Méthode sociologique et droit* - Rapports présentés au Colloque de Strasbourg, novembre 1956, Librairie Dalloz, Paris, 1958.

* * * - *Droit, Economie, Sociologie* - Travaux du VIe Colloque des Facultés de Droit et de Sciences économiques - Toulouse, 1958, Ed. Dalloz, Paris, 1959.

DICIONNAIRE ENCYCLOPEDIQUE DE THÉORIE ET DE SOCIOLOGIE DU DROIT, sous la direction du André - Jean ARNAUD, L.G.D.J., Paris, 1988.

- ENCYCLOPEDIE DE LA SOCIOLOGIE: le présent en question, Ed. Larousse, Paris, 1975.

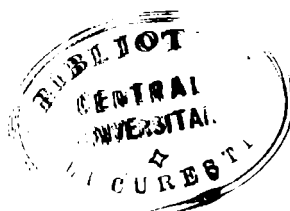
- DICIONAR DE SOCIOLOGIE, Coordonatori: Cătălin ZAMFIR și Lazăr VLĂSCEANU, Ed. Babel, București, 1993.

- DICIONNAIRE CRITIQUE DE LA SOCIOLOGIE, de Raymound BOUDON et François BOURRICAUD, 3e éd., P.U.F., Paris, 1990.

CUPRINS

Capitolul I - DREPT ȘI SOCIETATE	5
§1 - Considerații preliminare	5
§2 - Fenomenele juridice și fenomenele sociale	7
Capitolul II - SOCIOLOGIA JURIDICĂ -ȘTIINȚĂ DE GRANIȚĂ ÎNTRE DREPT și SOCIOLOGIE	9
§1 - Aspecte generale despre sociologie	9
§2 - Istoric al sociologiei juridice	11
§3 - Sociologia dreptului sau sociologia juridică?	16
§4 - Sociologia juridică și sociologia generală	18
§5 - Sociologia juridică și Știința dreptului	21
Capitolul III - ISTORIC AL CURENTELOR ȘI AL ȘCOLILOR DE GÂNDIRE DIN SOCIOLOGIA JURIDICĂ	23
§1 - Curentul contractualismului social	23
§2 - Curentul relaționist	25
§3 - Curentul sociologist	28
§4 - Școala sociologică de la București (școala monografică)	29
Capitolul IV - STATUTUL ȘI ROLUL INDIVIDULUI	33
Capitolul V - OBIECTUL ȘI DEFINIȚIA SOCIOLOGIEI JURIDICE .	35
§1 - Obiectul sociologiei juridice	35
§2 - Definiția sociologiei juridice	37
Capitolul VI - METODOLOGIA SOCIOLOGIEI JURIDICE	41

§1 - Câteva aspecte privind practica investigațiilor sociologice . . .	41
§2 - Investigația sociologică juridică	42
§3 - Etapele investigației sociologice	44
3.1. Determinarea obiectului investigației	45
3.2. Preancheta	48
3.3. Determinarea obiectivului anchetei	48
3.4. Alcătuirea eșantionului (eșantionarea)	49
3.5. Alegerea tehnicilor de cercetare	51
3.5.1. Observația	52
3.5.2. Chestionarul	55
3.5.3. Interviuul	63
3.5.4. Tehnicile sociometrice	66
Capitolul VII - VIOLENȚA ȘI SOCIETATEA	67
§1 - Omniprezența violenței.	67
§2 - Cercetările în domeniul violenței.	69
§3 - Dimensiunile violenței.	72
3.1. Dificultăți conceptuale	72
3.2. Dualitatea și maniheismul violenței	73
§4 - Etiologia violenței	79
4.1. Violența - frustrare	80
4.2. Violența - socializare	83
4.3. Violența - funcționalitate	88
§5 - Tipologia violenței	90
§6 - Forme complexe de violență	97
6.1. Violența funcțională: sisteme și organizații societale	97
6.2. Violența simbolică: educație, cultură și știință	102
6.3. Violența structurală internațională	109
§7. Perspectivele violenței	115
Bibliografie	117

DE SPERITU ET VERITATE

STITUIRII

	2007	22. I. 2012
03. NOV. 2005	18. MAI. 2008	22. NOV. 2012
12. DEC. 2005	5. IAN. 2008	
27. FEB. 2005	31. AUG. 2009	01. APR. 2013
05. FEB. 2005	11. NOV. 2009	22. MAI. 2013
27. FEB. 2005	14. MAR. 2010	
09. MAY. 2005	15. MAR. 2010	07. IUN. 2014
01. SEP. 2006	14. DEC. 2010	
2006 MAR 20	27. IAN. 2011	25. FEB. 2016
27. MAR. 2007	16. MAI. 2011	11. MAR. 2016
29. MAR. 2007	19. MAI. 2011	30. MAR. 2016
4. APR. 2007		5. DEC. 2016

Sociologia juridică este știința care se ocupă de evaluarea și de reglementarea prin drept a comportamentului individual în societate, precum și de efectele pe care dreptul le produce în societate.

În cadrul ei își dau întâlnire metode și tehnici proprii dreptului sau proprii sociologiei.